

Saara Vihavainen

TYÖTTÖMYYDESSÄ ELÄNEIDEN KERTOMUKSIA

Diskurssianalyysi epävakasta työelämästä ja työttömän
stigmasta

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Sosiaalipsykologia
Pro Gradu -tutkielma
Huhtikuu 2022

TIIVISTELMÄ

Saara Vihavainen: Työttömyydessä eläneiden kertomuksia – Diskurssianalyysi epävakaasta työelämästä ja työttömän stigmasta
Pro Gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma
Sosiaalipsykologia
Ohjaajat: Melisa Stevanovic ja Sanni Tiitinen
Huhtikuu 2022

Tässä Pro Gradu -tutkielmassa tarkastelen työttömyyden negatiivista leimaa eli stigmaa ja sitä, miten sitä pyritään purkamaan vuorovaikutuksessa. Tutkin millaisia selontekoja työttömyydessä eläneet antavat stigmaattiseen tilanteeseensa ja millaisia diskursseja he hyödyntävät selontekoja rakentamisessa. Aineistonani on eräällä työllistymistä edistävällä työpajalla ääninauhoitettut yksilövalmennuskeskustelut, joissa valmentaja ja työttömyydessä elänyt valmentautuja keskustelevat valmentautujan työelämästä ja tavoitteista. Analysoin diskurssianalyysin avulla valmentautujien rakentamia selontekoja työttömyyteen liittyvässä puheessa sekä työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa.

Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta työttömyyteen ja stigmaan liittyen on tehty kattavasti. Työttömyyteen on yhdistetty ongelmia esimerkiksi terveyden, sosiaalisten suhteiden, hyvinvoinnin ja toimintakyvyn suhteen. Myös stigmaan on todettu liittyvän haittoja, kuten sosiaalisen aseman madaltumista ja syrjintää. Stigmaa voidaan purkaa kielen tasolla muun muassa rakentamalla vähemmän leimattuja identiteettejä tai vetoamalla omaan tavallisuuteen. Joskus vastapuheella saatetaan kuitenkin tarkoituksen vastaisesti uusintaa stigmaa.

Tutkimustani taustoittaa sosiaalisen konstruktionismin ajatus siitä, että sosiaalinen todellisuus rakennetaan kielen kautta. Se toimii teoreettisena viitekehysnä myös diskurssianalyysille, jossa kiinnostus kohdistuu eritoten sosiaalista todellisuutta rakentaviin ja sosiaalisissa käytännöissä rakentuviin merkityssysteemeihin eli diskursseihin. Tarkempana lähestymistapana tutkielmassani on diskursiivinen psykologia, jossa tutkitaan erityisesti psykologisten ilmiöiden rakentumista kielen kautta. Tarkastelun kohteenani ovat valmentautujien antamat selonteot, jotka voidaan määritellä tavaksi tehdä todellisuutta ymmärrettäväksi ja järkeväksi. Selonteot yhdistetään kirjallisuudessa usein negatiiviseen tai moraalittomaan tapahtumaan tai asiaan, jollaiseksi stigmaakin voi luonnehtia. Selontekovelvollisuuden aiheuttaa tässä tutkielmassa työttömän stigma.

Tutkimuksen tuloksena löysin neljä diskurssia, joita valmentautajat hyödynsivät työttömyyspuheessa sekä työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa. Näitä diskursseja ovat *toimintakyvyn, sosiaalisen ympäristön, yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden sekä kohtalon* diskurssit. Työttömyyspuheessa näihin diskursseihin on ankkuroitu yhdeksän selonteon tyyppiä, jotka ovat toimintakyvyn diskurssista ammentavat *fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden ja psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden* selonteot, sosiaalisen ympäristön diskurssista ammentavat *epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden, toimimattomien sosiaalisten suhteiden ja sosiaalisten suhteiden puuttumisen* selonteot, yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista ammentavat *markkinoiden ja taloudellisen ympäristön, työmarkkinoiden vaatimuksien ja työllistämisyjärjestelmän ongelmien* selonteot sekä kohtalon diskurssista ammentava *epäonnen* selonteko. Työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden puheessa ammentettiin samoista neljästä diskurssista, mutta selontekoja ei ollut mielekästä tyyppitellä työttömyyspuheen selontekojen tavoin.

Valmentautajat hyödynsivät diskursseja monipuolisina resursseina selonteolle, joilla tulkitsin heidän pyrkivän työttömän stigmansa purkamiseen keskusteluissa. Työttömyyspuheessa valmentautajat vetosivat esimerkiksi vähäiseen kontrolliin, jolloin stigmaa purkamista tavoiteltiin ulkoistamalla vastuu työttömästä tilanteesta. Kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa valmentautajat kertoivat puolestaan kontrollin ja vastuun saavuttamisesta, jolloin stigmaa pyrittiin purkamaan muun muassa vetoamalla omaan tavallisuuteen ja yritteliäisyyteen. Toisaalta myös työttömyyteen liittyvä selontekovelvollisuus ja työn arvo saattoivat tulla vahvennetuiksi valmennuskeskusteluissa, jolloin työttömyyden stigma on voinut samanaikaisesti uusiintua.

Avainsanat: työttömyys, stigma, selonteko, diskurssi, diskursiivinen psykologia

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

1.	Johdanto	1
2.	Tutkimuksen konteksti ja käsitteet	4
2.1.	Aktivointi ja välityömarkkinat	4
2.1.1.	Aktivointipolitiikka	4
2.1.2.	Välityömarkkinat, työpajatoiminta ja valmennus	5
2.2.	Työttömyys	7
2.2.1.	Työttömyyden määrittely	7
2.2.2.	Työttömyys yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa	8
2.3.	Stigma	11
2.3.1.	Stigman määritelmä, synty ja seuraukset	11
2.3.2.	Työttömän stigma	13
3.	Teoreettinen tausta	17
3.1.	Sosiaalinen konstruktionismi	17
3.2.	Diskurssianalyysi	19
3.2.1.	Diskursiivinen psykologia	21
3.2.2.	Diskursiivisen toiminnan malli	21
3.3.	Selonteot	23
3.4.	Tutkimuskysymys	26
4.	Aineisto ja menetelmä	27
4.1.	Aineisto	27
4.2.	Tutkimusprosessi	28
4.3.	Tutkimusetiikka	32
5.	Analyysi	35
5.1.	Puhe työttömyydestä	35
5.1.1.	Toimintakyvyn diskurssi	36
5.1.1.1.	Fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko	37
5.1.1.2.	Psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko	40
5.1.2.	Sosiaalisen ympäristön diskurssi	45
5.1.2.1.	Epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteko	45
5.1.2.2.	Toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteko	47
5.1.2.3.	Sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteko	51
5.1.3.	Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi	54

5.1.3.1.	Markkinoiden ja taloudellisen ympäristön selonteko	54
5.1.3.2.	Työmarkkinoiden vaatimusten selonteko	59
5.1.3.3.	Työllistämijärjestelmän ongelmien selonteko	62
5.1.4.	Kohtalon diskurssi	66
5.1.4.1.	Epäonnen selonteko	66
5.2.	Puhe työn kannustavuudesta ja kiinnittyvyydestä	69
6.	Johtopäätökset ja pohdinta	77
6.1.	Yhteenvedo diskursseista	77
6.2.	Työttömän stigman purkaminen ja uusintaminen	82
6.3.	Tutkimuksen rajoitteet ja jatkotutkimusaiheet	86
	Lähteet	90

1. Johdanto

Muinaisessa Kreikassa erilaisiksi, viallisiksi tai moraalisesti arveluttaviksi katsotut ihmiset saattoivat saada ihoonsa poltetun merkin. Tämän polttomerkin tehtävä oli paljastaa henkilön poikkeavuus ja muistuttaa kanssaeläjiä muun muassa orjien, pettureiden ja rikollisten alemmuudesta. Merkkiä kutsuttiin *stigmaksi*. (Goffman 1963, 11.) Onneksi tämä varsin brutaali tapa on jäänyt pois ajan saatossa – vai onko?

Nykypäivänä negatiiviset leimat eli *stigmat* eivät ole fyysisiä jälkiä mutta ovat havaittavissa sosiaalisella tasolla, muun muassa syrjinnän muodossa. Ne voivat perustua esimerkiksi fyysisiin tai psyykkisiin ominaisuuksiin, tapoihin, ryhmäidentiteetteihin tai moraalittomaksi tulkittuun toimintaan, ja niillä voi olla voima kadottaa yksilön muut ominaisuudet, taidot ja toiminnot alleen. (Goffman 1963, 11.) Eräs negatiivissävyisesti yhteiskunnallisessa keskustelussa ollut ilmiö on työttömyys ja työttömät henkilöt. Esimerkiksi työllisyyden kasvattamiseen pyrkinyt vuoden 2018 aktiivimallilaki ja siitä käyty työttömyyteen ja työttömiin liittyvän poliittinen keskustelu eduskunnassa voidaan tulkita negatiivispainotteiseksi. Tarkiainen aktiivimallilakeskusteluista käsittelevän tutkimuksen mukaan työttömyys on voitu rakentaa keskustelussa muun muassa tahallisenä, passiivisenä ja moraalittomana toimintana. (Tarkiainen 2020, 42–45.) Henkilökohtaisesta elämästäni muistan esimerkiksi tilanteita, joissa suurissa juhlissa esiin tullut työttömän henkilön tilanne herättää suureen ääneen kauhistelua, kysymyksiä ja vaatimuksia selityksille. *Mitä teet elämälläsi, lorvit päivät pitkät? Etkö ajattele yhtään tulevaisuuttasi? Miten olet noin saamaton, otat nyt vaan itseäsi niskasta kiinni!* Tämä on herättänyt minussa kysymyksen, että onko muuten sosiaalisten normien vastainen, kiusallisen sosiaalisen tilanteen luominen hyväksyttävää silloin, kun kohteena olevan henkilön toiminta tulkitaan poikkeavaksi tai moraalittomaksi? Vaikka työttömyys ei varmastikaan aina rakennu näin äärimmäisen negatiiviseksi, on työttömyys tulkittavissa stigmaksi. Työttömyys ei kuitenkaan ole usein vapaaehtoista ja sen taustalla voi olla moninaisia syitä, minkä vuoksi kovin negatiivinen ja halveksuva puhe työttömistä on vaarallisen leimaavaa.

Stigma ei ole merkityksellinen ainoastaan sen suhteen, millaiseksi leimatun ryhmän jäsen rakennetaan puheessa vaan myös hänen terveytensä, häneen kohdistuvan käyttäytymisen ja jopa tulevaisuuden mahdollisuuksien suhteen. Esimerkiksi Catherine Haslam ja kumppanit toteavat negatiivisen leiman olevan yhteydessä huonompaan psyykkiseen kuin fyysiseenkin terveyteen (Haslam, Jetten, Cruwys, Dingle & Haslam, A. 2018, 66–68). Noidan kehän lailla myös stigmaan pohjautuva syrjiminen voi vaikeuttaa muun muassa työnsaantia, monien muiden syrjinnän muotojen lisäksi (em. 64, 67). Hyvinvointi ja arvostus työttöminä hetkinä olisi kuitenkin työllistymisenkin

kannalta ensiarvoisen tärkeää, sillä Hult, Saaranen ja Pietilä (2017) ovat esittäneet, että työttömyyden aikana koetulla hyvällä elämänlaadulla ja merkityksellisyyden tunteella, kuten osallisuudella ja tyytyväisyydellä, kyetään ylläpitämään parempaa työkykyä.

Negatiivinen, paikoin jopa halveksuva puhe työttömyydestä tai työttömistä on myös esimerkki siitä, miten eriarvoisuutta rakennetaan ja uusinnetaan puheessa. Niin sanotun eriarvoisuuden kuilun kasvaminen ei ole haitallista vain alempien sosiaalisten luokkien edustajien aseman, hyvinvoinnin ja yhteiskunnallisen osallisuuden kannalta vaan koko yhteiskunnan eduksi. Richard Wilkinson ja Kate Pickett (2011) ovat todenneet, että mitä vahvempi eriarvoisuus yhteiskunnassa vallitsee, sitä huonommin koko yhteiskunta voi, kun taas tasa-arvo on yhteydessä kaikkien sosioekonomisten luokkien hyvinvointiin. Tämä tarkoittaa niin fyysistä, sosiaalista kuin taloudellistakin hyvinvointia. Teoksessaan *Tasa-arvo ja hyvinvointi* (Wilkinson & Pickett 2011) kirjoittajat perustelevat edeltäviä väittämiä kertomalla, miksi moniulotteinen tasa-arvo on todellakin tavoittelemisen ja työn arvoinen asia – esimerkiksi psyykkisen terveyden (em. 85–88) eliniän odotteen (em. 100–104) ja vähemmän rikollisuuden kannalta (em. 171–173). Esimerkiksi tiettyihin sosiaalisiin ryhmiin tai yksilöihin kohdennetut leimat ja ennakkoluulot edistävät kuilun kasvamista ja ryhmien eriytymistä toisistaan (em. 69–70).

Niin Wilkinsonin ja Picketin (2011) tasa-arvotutkimuksen kuin aiemmin esittelemäni stigma- ja työttömyystutkimuksen perusteella päätelen, että inhimillinen kohtelu, arvostus ja yhteisöllisyys näyttäisivät olevan merkityksellisiä niin esimerkiksi leimattujen yksilöiden toimintakyvyn ja terveyden kuin pidemmällä tähtäimellä yhteiskunnankin hyvinvoinnin ja talouden kannalta. Nämä asiat saavuttaakseen olisi tärkeää ymmärtää työttömyyden ilmiön ja stigman rakentumista, mutta ei pelkästään esimerkiksi politiikkojen tai työllisten vallalla olevan puheen kautta. Marginalisoitujen ryhmien puhe on valtapuhetta vähemmän esillä ja usein myös sitä pienemmässä roolissa (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 9). Postmoderni ajattelu on rohkaissut marginaalisia ryhmiä luomaan omaa puhetta, joka erottuisi valta-aseman kerronnasta (Heikkinen 2001, 120). Siispä haluan osaltani mahdollistaa stigmatisoidun ryhmän hiljaisemman puheen esille nousemista. Paneudun tutkielmassani siihen, minkälaista puhetta työttömyydessä eläneet itse rakentavat työttömyydestä, työnteosta ja työttömistä ja näin edesauttaa ilmiön monipuolisempaa rakentumista kielen kautta.

Päätin tutkia Pro gradussani työpajatoiminnassa mukana olevien, työllisyydessä eläneiden merkityksellistämää puhetta heidän työhistoriaansa ja tulevaisuuden suunnitelmiinsa liittyen. Työpajatoiminta on sosiaalisen työllistämisen muoto, mikä sijoittuu työn ja työttömyyden välimaastoon. Näillä niin sanotuilla välityömarkkinoilla esimerkiksi pitkäaikaistyöttömien voimavaroja ja osaamista pyritään kasvattamaan työmarkkina-aseman parantamisen nimissä.

(SOSTE 2019, 16–17.) Kiinnostukseni kohdistuu selityksiin, joita pitkäaikaisesti työttömyydessä eläneet henkilöt stigmaattiseksi tulkitsemalleni tilanteelleen antavat – niin työttömyydestä kuin työnteosta ja työllistymisestä puhuessaan.

Tutkimusaineistoni on peräisin *Toimijuuden tukeminen marginalisoitujen yhteisöjen kehittämistoiminnassa* -tutkimusprojektista, ja olen tehnyt Pro gradu -tutkielmani osana *Työmarkkinoiden marginaaleista kohti voimaantumista?* -projektia (Tampereen yliopisto 2022), jossa aineistoa on jatkokäytetty. Aineisto koostuu yhdellä työpajalla käydyistä ääninauhoitetuista valmennuskeskusteluista työttömyydessä eläneiden ja heidän valmentajansa välillä. Tutkimusaineistoa analysoidessani nojaudun diskursiivisen psykologian metodiikkaan, jota kehystää sosiaalisen konstruktionismin ajatus sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta kielen kautta (ks. 3.1 Sosiaalinen konstruktionismi). Tutkimusprojektin yhtenä päätavoitteista on tutkia sosiaalisen työllistämisen toimintatapoja voimaantumisen kannalta ja näin kehittää voimaantumista tukevia käytäntöjä. Uskon valmentautujien rakentaman marginalisoituneen puheen huomioimisen ja stigman purkamisen tavoittelun olevan aputekijä yksilöiden voimaantumisprosessia ajatellen. Pidemmällä tähtäimellä tämä voi olla merkittävää myös tasa-arvoisemman ja paremmin voivan yhteiskunnan kannalta.

Seuraavaksi esittelen tutkimukseni kontekstin määrittelemällä olennaisia käsitteitä ja kertomalla aiemmasta aiheeseen liittyvästä tutkimuksista. Tämän jälkeen esittelen tutkimukseni teoreettisen taustan kertomalla sosiaalisesta konstruktionismista ja diskurssianalyysista, jotka toimivat tutkielmani metodisena taustana. Siitä siirryn määrittelemään selonteon käsitteen ja tarkan tutkimuskysymykseni. Tutkielman neljännessä osiossa syvennyn tarkemmin aineistoon ja menetelmään, kerron tutkimusprosessistani ja siitä, miten olen huomioinut tutkimusetiikan prosessini vaiheissa. Sitten siirryn analyysin tuloksiin, minkä jälkeen tiivistän tutkielmani johtopäätökset sekä pohdin tutkimukseni kritiikkiä ja mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

2. Tutkimuksen konteksti ja käsitteet

Tässä osiossa pohjustan tutkimustani määrittelemällä tutkimuksen kannalta olennaista termistöä sekä tekemällä katsauksen tutkimustani inspiroivaan aiempaan tutkimukseen. Ensin esittelen aineistoni kontekstia eli aktivointipolitiikkaa, välityömarkkinoita ja työpajatoimintaa. Sen jälkeen määrittelen työttömyyden ja syvennyn siitä tehtyyn tutkimukseen. Sitten käyn läpi stigmaa koskevaa teoretisointia sekä siihen liittyvää työttömyyteen ja työttömiin liittyvää empiiristä tutkimusta.

2.1. Aktivointi ja välityömarkkinat

Aktiivisen yhteiskunnan ideaali elää esimerkiksi aktivointipolitiikassa, jonka keinot ja tavoitteet voivat poiketa toisistaan eri yhteiskunnissa. Suomessa aktivointia edistetään esimerkiksi välityömarkkinoiden palveluiden avulla, joihin muun muassa työpajatoiminta kuuluu.

2.1.1. Aktivointipolitiikka

Suomessa vallitsee postmoderni ajatus yksilön vastuusta ja aktivoinnista työvoimapolitiikassa. Aktiivisen yhteiskunnan pohjimmaisena ideana on tarjota ihmisille positiivinen ja aktiivinen rooli yhteiskunnassa ja tukea heidän omien elämänprojektiansa rakentamista (Heinonen 1993, 132–133.) Aktivointipolitiikan tähtäimenä on puolestaan palauttaa työtön henkilö palkkatyöhön mahdollisimman pian (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7). Tuija Kotiranta (2008, 24–25) toteaaakin, että vaikka aktivointi voi yleiskielisenä kuulostaa positiiviselta tehokkuuden lisäämiseltä, tarkoitetaan kyseisellä käsitteellä työllistämiseen liittyvässä politiikassa sanktioiden liittämistä työllisyyspolitiikkaan.

Elsa Keskitalon ja Vappu Karjalaisen (2013, 12–13) mukaan aktivointipolitiikassa on kaksi pääsuuntausta. Liberaalissa, angloamerikkalaisessa työkeskeisessä lähestymistavassa keskitytään etuusriippuvuuden torjuntaan nopeasti. Toimenpiteinä käytetään esimerkiksi lyhytaikaisten koulutusten ja minkä tahansa työn vastaanottamiseen kannustamista. Ominaista lähestymistavalle on tiukat tuensaannin ehdot ja sanktioiden uhka. Universaalissa, enemmän Pohjoismaihin ja Eurooppaan kohdennetussa inhimillisen pääoman kehittämistä korostavassa lähestymistavassa puolestaan tavoitellaan syrjäytymisen ja eriarvoisuuden ehkäisyä. Työllisyysvalmiuksien edistämistä tavoitellaan muun muassa aktiivisten työvoimapalvelujen tarjonnan, pitkäaikaisten koulutusten, sosiaali- ja terveystalveluiden tarjonnan ja henkilökohtaisen palvelun avulla. Tuensaannin ehdot ovat työkeskeisen lähestymistavan ehtoja huomattavasti anteliaammat, kuitenkin yhä sanktioiden ehdolla. Käytännössä aktivointipolitiikka toteutuu palvelujärjestelmän tuen kautta, esimerkiksi valtion työ- ja elinkeinohallinnon ja kuntien työllistämispalveluiden kautta (em. 100).

Kauniista ideasta huolimatta aktivointipolitiikkaakin voi tarkastella kriittisesti. Tuija Kotiranta (2008) tutki aktivointipolitiikkaa sekä siinä näkemiään paradokseja ja työttömyyden medikalisointia käsiteanalyysin avulla. Hänen mukaansa Suomessa vallitseva postmoderni idea työttömän aktivoinnista voi olla ristiriitainen. Aktivointi pyrkii vaikuttamaan työttömien tahtoon tehdä töitä, mutta aktivoitavat henkilöt eivät aina vastaa työvoiman kysyntää, jolloin työllistyminen ei ole tahdon asia. Kotiranta (2008, 24–25) pohtii myös, onko sosiaalisia oikeuksia korostavalta yhteiskunnalta oikein asettaa pakottavia ehtoja vähimmäisturvan saamiselle, ja onko aktivointi velvollisuus oikeuden sijaan (ks. myös Keskitalo & Karjalainen 2013, 9). Usein aktivointitoimenpiteitä tarkastellaan vahvasti kuntoutuksen käsittein, jolloin syntyy riski siitä, että työttömyys yhdistetään sairaus- tai vajaakuntoisuuskontekstiin. Tämä puolestaan yksilöllistää työttömyyden medikalisoituneeksi, henkilökohtaiseksi ilmiöksi. (Kotiranta 2008, 22–25, 125, 156.) Aktiivipolitiikassa käytettävät käsitteet voivat siis osittain olla rakentamassa myös työttömän stigmaa.

Aktiivipolitiikan kriittisen tarkastelun vastapainoksi Liisa Björklund ja Jaana Hallamaa (2013, 153–154) esittelevät kestäviä ja eettisiä tapoja kannustaa työttömiä työmarkkinoille. Aktiivipolitiikan toteuttamisessa tulisi huomioida työttömän edellytykset päästä työelämään. Tämän mukaisesti tulisi pyrkiä vaikuttamaan esimerkiksi työttömän fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen kapasiteettiin, mahdollistaa asioiden etenemistä konkreettisesti, auttaa asettamaan ja tiedostamaan intressejä ja tavoittamaan motivaatioita. Näin on mahdollista rakentaa henkilökohtaisesti parhaat kannustimet ja mahdollistaa työllistäminen tehokkaammin.

2.1.2. Välityömarkkinat, työpajatoiminta ja valmennus

Sosiaalinen työllistäminen on aktivoinnin konkreettinen muoto, jolla pyritään parantamaan heikossa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden mahdollisuuksia siirtyä työelämään tai kouluun (Hämäläinen & Palo 2014, 11–13). Tällainen toiminta sijoittuu välityömarkkinoille, työelämän ja avointen työmarkkinoiden välimaastoon. Välityömarkkinat mahdollistavat kosketuksen työelämäosallisuuteen ja siirtymät työelämän puolelle matalalla kynnyksellä. Tavoitteena on parantaa esimerkiksi pitkäaikaistyöttömien työllisyysmahdollisuuksia kohentamalla yksilön osaamista ja voimavaroja. (SOSTE 2019, 16–17.)

Tarja Filatovin (2013, 9–10) välityömarkkinoiden selvitystyöraportin mukaan välityömarkkinoiden toiminnot muodostuvat kahdesta kokonaisuudesta. Ensinnäkin kuntouttavalla työtoiminnalla pyritään parantamaan yksilön elämänhallintaa ja pitämään yllä toimintakykyä. Toiseksi aktivoinnin muodoilla pyritään tarjoamaan työttömälle yksilölle hänen työmarkkina-asemaansa ja osaamistaan tukevia toimia, jotka edistäisivät pääsyä avoimille työmarkkinoille. Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski

(1998, 69) tuovat esiin, että välityömarkkinoiden palvelut voivat toimia myös tapana korvata työyhteisöjen ulkopuolelle jäämistä ja yksinäisyyttä kokoamalla työttömiä ihmisiä yhteen. Nykyiset välityömarkkinat Suomessa muodostuvat lähinnä kuntien, säätöiden, järjestöjen, hankkeiden, kouluorganisaatioiden, työpajojen ja sosiaalisten yritysten tuottamista työllistämistoiminnasta, koulutuksesta ja palveluista (Filatov 2013, 9–10).

Eräs sosiaalisen työllistämisen toteutusmuodoista on työpajatoiminta, jonka olennaisin tehtävä on siihen osallistuvien henkilöiden valmentaminen työn kautta. Valmennuksella pyritään pedagogisten periaatteiden avulla tukemaan yksilöllistä kasvua, sosiaalista vahvistamista ja aktiivista osallisuutta. Työn sisällöt voivat vaihdella, sillä toiminnalla on tarkoitus joustavasti ja reagoivasti vastata valmentautujan henkilökohtaisen tilanteen mukaisiin tarpeisiin, samalla toimien yhteisöllisyyden ja sosiaalisten valmiuksien rakentajana. (Hämäläinen & Palo 2014, 11–13.)

Työpajatoiminnassa esiintyviä valmennusmuotoja ovat muun muassa työ- ja yksilövalmennus. Työvalmennuksella tähdätään työtaitojen työelämä- ja koulutusvalmiuksien kehittämiseen. Se on teoriaopinnoille vaihtoehtoinen tapa ammattitaidon kartuttamiseen ja työkyvyn parantamiseen. Oppiminen tapahtuu tekemisen kautta siten, että töiden ja työtaitojen opetteluun annetaan päivittäin tukea, kuitenkin rohkaisten valmentautujaa ottamaan vastuuta omasta oppimisestaan. Työvalmennuksessa otetaan valmentautujan yksilölliset valmiudet ja tarpeet huomioon jo suunnitteluvaiheessa, ja suunnitelma rakennetaankin valmentautujan henkilökohtaisista lähtökohdista käsin. Tekemisen kautta toteuttavaa työvalmennusta voi tukea myös yksilövalmennus, jossa valmentautuja saa henkilökohtaista opastusta ja tukea yksilövalmentajalta. Se on merkityksellinen osa valmennusprosessia, jossa kartoitetaan valmentautuja työ- ja toimintakykyä sekä syvennyttään valmentautujan elämäntilanteeseen. Yksilövalmennuksen yhtenä tavoitteena on tarjota monipuolista tukea toimintakyvyn arjenhallinnan taitojen kohentamiseksi, mikä voi käytännön tasolla olla esimerkiksi virastoissa asioimisen, talouden hallinnan ja CV:n tekemisen opastusta. Toisena tavoitteena yksilövalmennuksessa on suuntautua suunnittelemaan valmentautujan tulevaisuutta ja käydä läpi tavoitteen vaatimia askelia. (Hämäläinen & Palo 2014, 14, 46, 53–54.)

Valtakunnallinen työpajayhdistys seuraa työpajoilla tapahtuvaa sosiaalista vahvistumista *Sovari-mittarilla*, jossa sen osa-alueiksi määritellään itsetuntemus, sosiaaliset taidot, elämänhallinta, arjen asioiden hallinta sekä opiskelu- ja työvalmiudet (Kinnunen 2019, 4–5). Valtakunnallisen *Sovari 2018* -raportin tuloksien mukaan positiivisilla kokemuksilla työtehtävissä, valmennuksessa ja yhteisössä sekä myönteisen ja kannustavan palautteen saamisella on hyviä seurauksia. Ne vahvistavat hyväksynnän tunnetta ja valmentautujan käsitystä omista taidoistaan sekä edistävät uuden oppimista

ja tavoitteisiin pyrkimistä. Kaiken kaikkiaan valmentautajat ovat olleet tyytyväisiä osallisuuteen, yhteisöllisyyteen, valmentamiseen ja työtehtäviin työpajatoiminnassa. (em. 6–9.)

Käsittämäni aineisto on kerätty yksilövalmennustilanteista, joissa keskustellaan työpajan toiminnasta, valmentautumisesta ja valmentautujasta osana työpajayhteisöä. Aineistossa perehdytään valmentautujien henkilökohtaiseen elämäntilanteeseen ja historiaan myös työpajatoiminnan ulkopuolella. Koska toiminnassa pyritään vahvasti valmentautujan toimijuuden vahvistamiseen ja henkilökohtaiseen kehittymiseen, missä valmentajat toimivat nimenomaan tukena eivätkä varsinaisina kapellimestareina, valitsin käyttää termiä *valmentautuja*. Esimerkiksi termiin *valmennettava* verraten se korostaa mielestäni yksilön aktiivisuutta ja kyvykkyyttä huomattavasti. Valmentautujasta käytettynä termi *työntekijä* ei puolestaan mielestäni tuo yhtä lailla esiin pyrkimystä valmentautujan kasvuun ja sosiaaliseen vahvistumiseen. Pyrinkin tutkimuksessani aktiivisesti välttämään kieltä, jolla rakentaisin valmentautujista tai työttömistä negatiivista, kuten passiivista tai kärsivää kuvaa. Aineistossa esiintyvistä työ- ja yksilövalmentajasta käytän yleisesti sanaa *valmentaja*, joka kattaa mielestäni tämän laaja-alaisemmin suoritettua valmennuksen kuin termi *yksilövalmentaja*. Vaikka valmentautajat tuntevat hänet myös työvalmentajana, toimii hän aineistotteiden keskustelutilanteissa nimenomaan yksilövalmentajan roolissa.

2.2. Työttömyys

Työttömyys on laaja ilmiö, joka voi koskea hyvin erilaisen taustan omaavia ihmisiä jossain kohtaa elämää. Työttömyys ja työllisyys ovat merkityksellisiä yksilön tason lisäksi esimerkiksi yhteiskunnan talouden tasolla. Siispä ilmiöstä on tehty kattavasti yhteiskuntatieteellistä tutkimusta niin kansainvälisesti kuin Suomessakin. Seuraavaksi määrittelen työttömyyden käsitteen ja esittelen eritoten relevantiksi katsomaani suomalaista työttömyystutkimusta, sillä työttömyyden ilmiö voi rakentua erilaiseksi eri yhteiskunnissa.

2.2.1. Työttömyyden määrittely

Työttömyyttä esiintyy jatkuvasti, ja työttömien määrä kattaa valtavasti ihmisiä. Esimerkiksi ennen pandemiaa vuonna 2019 työttömiä oli keskimäärin 184 000, jolloin keskimääräinen työttömyysaste oli 6,7 prosenttia. Työttömyysaste kattaa 15–74-vuotiaiden työttömien prosenttiosuuden samanikäisestä työvoimasta eli työllisistä ja työttömistä. (Tilastokeskus 2019.) Tilastokeskus määrittelee työttömäksi sellaisen työvoimaan kuuluvan henkilön, joka on hakenut työtä viimeisen neljän viikon ajan tai on lomautettu ja täyttää työnhaku- ja työn vastaanottokriteerit (Tilastokeskus 2021a). Työvoimaan sen sijaan lukeutuu kaikki työllisiksi ja työttömiksi määritellyt henkilöt (Tilastokeskus 2021b). Työvoiman ulkopuolisia henkilöitä ovat puolestaan esimerkiksi

työkyvyttömät, opiskelijat, varusmiehet ja eläkeläiset (Tilastokeskus 2021c). Pitkäaikaistyötön on puolestaan sellainen henkilö, joka on ollut yhtäjaksoisesti vähintään 12 kuukautta työttömänä (Tilastokeskus 2022). Työttömyyteen viitatessani en tarkoita esimerkiksi työttömiä opiskelijoita vaan nimenomaan työvoimaan lukeutuvia työttömiä. Yleisesti työllisyydestä tai työllistymisessä puhuessani viittaa tutkielmassani kuitenkin työttömyyden kentältä poistumiseen eli tässä tapauksessa työntekoon tai opiskeluun ellen toisin mainitse.

2.2.2. Työttömyys yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa

Työttömyyteen liittyvää tutkimusta on tehty monenlaisin metodein eri vuosikymmenien aikana, mikä antaa työttömyyden ilmiöstä laajan käsityksen. Kaiken kaikkiaan työttömyydestä tehty valtava tutkimuskattaus osoittaa, että useimmiten työttömät voivat huonommin ja ovat sairaampia työssäkäyviin verrattuna. Työttömyyden voi nähdä olevan yksi suurimmista inhimillistä kärsimystä aiheuttava tekijä länsimaissa. (Hult, Saaranen & Pietilä 2016, 108.) Jo kahdeksankymmentäluvulla tehdyissä klassikkotutkimuksissa Marie Jadoha (1982, 83) käsitteli palkkatyöhön liittyviä arvoja. Hänen tutkimuksensa mukaan palkkatyö on merkityksellistä monen asian suhteen – muun muassa ajankäytön jäsentelyyn, sosiaalisten suhteiden, vaikuttamisen ja merkityksellisyyden tunteen, sosiaalisen aseman ja identiteetin sekä osallisuuden kanssa. Jadoha päätteli, että työttömyys voi tuoda ongelmia liittyen toimentulon lisäksi muun muassa sosiaalisiin suhteisiin sekä fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen.

Myös Suomessa on tehty kattavasti työttömyyteen liittyvää tutkimusta monen vuosikymmenen ajan. Esimerkiksi Matti Kortteisen ja Hannu Tuomikosken (1998) tunnettu työttömyystutkimus käsitteli 1990-luvun pitkäaikaistyöttömien hyvinvointia, ja siinä työttömät itse pääsivät ääneen kirjoituskilpailuun kirjoitettujen tekstien muodossa. He kertovat elämästään, työttömyyden kokemuksistaan ja mahdollisista selviytymistaisteluistaan. Tämän aineiston lisäksi kerättiin myös kyselytutkimus analysoitavaksi kvantitatiivisilla menetelmillä. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 20–22.) Kortteinen ja Tuomikoski (2008, 38–55; 61–62) esittivät samankaltaisia tuloksia kuin Jadoha (1982) – työttömyyden havaittiin olevan yhteydessä fyysiseen ja psyykkiseen sairauteen sekä sosiaaliseen epäluottamukseen. Tämän lisäksi työttömyyden ja sosiaalisten suhteiden välinen yhteys havaittiin muun muassa sosiaalisten suhteiden vähenemisen ja eristäytymisen (em. 63–65; 102–104) sekä perheen sisäisten sosiaalisten ongelmien muodossa (em. 76–84; 104). Myös työttömyyden kanssa yhteydessä oleva taloudellinen tilanne, sosioekonomisen aseman laskeminen, etuusriippuvuus ja työmarkkinoilla tapahtuvat torjunnat näyttivät liittyvän vahvaan alentavuuden kokemukseen (em. 23, 52–53, 110). Kortteinen ja Tuomikoski (2008, 167) esittivät, että vaikka työttömien enemmistö selvisi työttömyydestä kohtuullisesti, samalla myös huono-osaisuuden kasautumista oli havaittavissa.

Heidän mukaansa tämä paljastaa, että työttömyydessä ja työttömien henkilöiden kesken on havaittavissa vahvaa polarisoitumista.

Jadohan (1982) ja Korttisen ja Tuomikosken (1998) löydöksiä myötäilee myös tämän vuosituhatosen puolella tehty tutkimus. Myöskään esimerkiksi Marja Hultin, Terhi Saarasen ja Anna-Maija Pietilän (2016, 108) tutkimus ei antanut edellisistä poikkeavia tuloksia. He tekivät sisällönanalyysin metodista kehystä käyttäen haastattelututkimuksen, jossa selvitettiin työttömien kokemuksia heidän hyvinvoinnistaan ja terveydestään. Tutkimuksen mukaan työttömyyden negatiivisia seurauksia arkielämään olivat muun muassa päivärytmin menetys, fyysisen ja psyykkisen terveyden heikentyminen, taloudellinen ahdinko, sosiaalisten kontaktien väheneminen, passivoituminen sekä häpeän ja arvottomuuden tunne (em. 111–112). Tulevaisuuden suunnitelmien maalaaminen oli paljolti kytköksissä terveydentilaan – työttömänä oli mahdollista esimerkiksi kuntoutua ja kehittyä, mutta toisaalta vakavammat terveyshuolet nostivat esille myös työttömän kokemusta omasta sopimattomuudestaan työmarkkinoille (em. 108–113). Kaiken kaikkiaan eri vuosikymmenillä suoritettuna suomalaisen ja kansainvälisen tutkimuksen perusteella voi päätellä, että työttömyydellä voi olla merkittäviä haittoja yksilölle.

Tunnistan, että työttömyyden tutkimuksessa korostuu sairauden ja madaltuneen hyvinvoinnin konteksti, jonka Kotirantakin (2008) toi edellä ilmi aktivointipolitiikan ja työttömien medikalisoinnin yhteydessä. Haluan siis nostaa esiin myös edellisessä kappaleessa esittelemäni tutkimusryhmän myöhemmät löydökset. Hult, Saarainen ja Pietilä (2017) tutkivat työttömyydessä elämistä myös positiivisemmasta ja toiveikkaammasta näkökulmasta. He tarkastelivat regressioanalyysillä elämän merkityksellisyyden kokemisen, elämänlaadun ja sosiodemografisten tekijöiden yhteyttä työttömien tai lomautettujen henkilöiden työkykyyn Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) alueellisen terveys- ja hyvinvointikartoituksen aineistolla (em. 79–81). Heidän tutkimuksensa osoitti, että positiiviseksi koettu elämänlaatu oli vahvasti yhteydessä myös koettuun työkykyyn. Elämänlaatuun luettiin aktiivisuus, itselle merkityksellisten asioiden tekeminen sekä tyytyväisyys. Samoin merkityksellisyyden kokemus, korkea koulutus ja alle vuoden kestänyt työttömyys olivat yhteydessä hyvän työkyvyn kokemukseen. (em. 81–84.) Heidän päätelmänsä mukaan työllistymistä ja työkyvyn ylläpitoa työttöminä kausina olisi mahdollista tukea kannustamalla työttömiä mielekkääseen, aktivoivaan ja tarpeeksi haasteelliseen toimintaan, joka ylläpitäisi psyykkistä hyvinvointia ja toimintakykyä (em. 86). Työttömäksi joutuminen ei siis missään nimessä tuomitse yksilöä ajautumaan kohti hyvinvoinnin romahtamista ja sairautta.

Työttömyyden seurauksien ohella on myös tutkittu sitä, millaisia asemia työttömille rakennetaan puheessa. Esimerkiksi Tarkiainen (2020) tarkasteli väitöstutkimuksessaan työttömien asemia ja sitä,

miten vastuu ja ansaitsevuus asemiin rakentuu. Ansaitsevuuden käsitteellä viitataan muun muassa moraaliseen arvoisuuteen ja ansioon jostakin (em. 17). Väitöstutkimuksessaan Tarkiainen tarkasteli työttömyyttä laajasti kolmelta eri tasolta – *pitkäaikaistyöttömien, työttömien kanssa työskentelevien ja kansanedustajien* rakentamana. *Pitkäaikaistyöttömien puheessa* esiintyi heidän työttömään tilanteeseensa kohdistuvia vastustamisstrategioita, joilla työttömät osoittivat omaa ansaitsevuuttaan. Sitä osoitettiin muun muassa sisällyttään itsensä ”meidän” eli valtaväestön identiteettiin tai viittaamalla tarvitsevuuteen tai kontrollin puutteeseen. Puheesta nousi esiin, että suomalaisen työttömän kuvaan liittyy esimerkiksi psyykkiset sairaudet, päihteiden väärinkäyttö, laiskuus sekä vastuu omasta työttömyydestä ja tarvitsevuudesta. (em. 39–40.) *Työttömien kanssa töitä tekevien puheessa* työttömille rakennettuja asemoita olivat *motivoinut, vastustava, epäonninen ja syyllistämisen arvoinen* asema, joissa työllistämisen edistämisen vastuu rakentui vaihdellen joko työntekijän vastuuksi, työttömän vastuuksi tai heidän jakamakseen vastuuksi. (em. 40.) *Kansanedustajien puheessa* aktiivimalliin liittyen Tarkiainen puolestaan tarkasteli poliitikkojen tuottamia ansaitsevuuskonstruktioita ja niiden kautta rakentuvia perusteita aktiivimallin puolesta tai vastaan. Hän tunnisti 3 diskursiivista rakennetta, jotka olivat *ponnisteleva kansalainen puuttuvalla kontrollilla, tarvitseva kansalainen, joka ansaitsee hyvinvointivaltion tuen ja ansaitsematon siivelläeläjä, joka tarvitsee asennemuutosta*. Näistä viimeisintä puhetapaa käytettiin eritoten aktiivimallin tarpeellisuutta perusteltaessa. (em. 41.)

Kaikkien kolmen tason tutkimusten synteesisistä Tarkiainen löysi kolme vahvinten suomalaisessa yhteiskunnassa dominoivaa tapaa esittää työttömän ihmisen toimijuus. Ne olivat *toiseutettu toimijuus, uhriutettu toimijuus* sekä *yritteliäs toimijuus*. *Toiseutettu toimija* esitettiin tahallisesti työtä ja vastuuta välttelevänä, laiskana ja passiivisena, päihteitä väärinkäyttävänä, moraalittomana, ”meihin” kuulumattomana hyvinvointijärjestelmän hyväksikäyttäjänä. *Uhriutettuun toimijaan* puolestaan liitettiin kyvyttömyys työskentelemiseen, sairaudet, epäoikeudenmukainen kohtalo, syrjintä, epäonnisuus, haavoittuvuus, kontrollinpuute ja vastuun vapautus. *Yritteliäs toimija* taas esiintyi ahkerana, vastuuntuntoisena, kunnianhimoisena ja hyvän asenteen ja työmoraalin omaavana tavoitteisiin sitoutujana, jolla on halu päästä töihin ja joka tekee parhaansa työllistyäkseen. Myös vastuun ja ansaitsevuuden neuvottelemisen vaihteli toimijatyypeittäin – esimerkiksi ansaitsevana nähtiin *yritteliäs toimija* ja *uhriutettu toimija*, joka ei ole vastuussa tilanteestaan, kun taas *toiseutettuun toimijaan* liitettiin enemmän yksilönvastuu ja sen hylkääminen, vastuuttomuus. (Tarkiainen 2020, 41–48.)

Tarkiaisen (2020, 41–48) päätelmän mukaan yhtäläisyydet hänen löytämässään toimijuuden tasoissa ilmentävät historiallisesti ja kulttuurisesti rakentuneen ja uusintetun ansaitsevuusdiskurssin ja

yksilön vastuun merkitystä keskustelussa työttömyydestä ja kansalaisten aktiivisuudesta. Vaikka hän ei edellä esiteltyjen tutkimusten lailla suoranaisesti etsinyt työttömyyden seurauksia, havainnollistavat hänen huomionsa myös työttömien tilannetta. Työttömille rakennetut asemat ja vallitsevat vastuu- ja ansaitsevuusdiskurssit voivat olla merkityksellisessä roolissa myös sen kannalta, miten työtön yksilö omaa merkityksellisyyttään ja tyytyväisyyttään rakentaa. Kuten Hult ja kumppanit (2017) edellä totesivat, voi näillä tekijöillä olla merkitystä jopa työkyvyn ylläpitämisen kannalta. Ulkoapäin rakennettuja asemia ja niihin liittyviä ominaisuuksia ja oletuksia on mielenkiintoisia tarkastella myös *stigman* käsitteen yhteydessä, jonka esittelen seuraavassa luvussa.

2.3. Stigma

Kuten tutkielmani johdannossa totesin, on fyysinen stigma ollut tapa määritellä yksilön asemaa ulkopuolisten toimesta jo ennen ajanlaskun alkua. Tässä luvussa tarkastelen, miten nykypäivän abstrakti, sosiaalisesti syntyvä stigma rakentuu ja miten sen voi yhdistää edellä esittelemääni työttömyyden ilmiöön.

2.3.1. Stigman määritelmä, synty ja seuraukset

Stigman käsite on määriteltävissä monin tavoin. Erving Goffmanin (1963) mukaan stigma on epätoivottu sosiaalinen leima, joka aiheuttaa syrjintää ja sosiaalisen aseman alentumista. Goffman luettelee kolmentyyppisiä stigmoja, jotka ovat kehon epämuodostumat, etninen tausta, kansallisuus tai uskonto ja ihmisen luonteen heikkoudet tai virheet. Hänen mukaansa viimeisimpään kategoriaan luetaan esimerkiksi mielenterveysongelmaiset, addiktit ja työttömät. (em. 12–15.) Bruce Link ja Jo Phelman (2001) puolestaan kuvaavat stigmaa neljän prosessin välisenä riippuvuutena. Ensimmäinen prosessi on, että yhteiskunnan jäsenet on eroteltu toisistaan ja käsitetty tietynlaisiksi. Toisena prosessina nämä ryhmien väliset erot assosioituvat negatiivisiin attribuutoihin. Kolmanneksi nämä eroihin liitetyt leimat vihjaavat *meidän* ja *heidän* välisestä erosta. Neljäntenä on leimatun ihmisen kokema syrjintä ja sosiaalisen aseman alentuminen. Harriet Deacon (2006, 421) kuitenkin erottaa edellisistä määritelmistä viimeisimmäksi luetellun osuuden, syrjimisen, vaikka se voikin olla yhteydessä stigmaan. Hänen mukaansa stigmatisoituna oleminen ei aina assosioitu syrjinnän aiheuttamiin haittoihin. Stigma voi johtaa ilman suoranaisen syrjinnän tapahtumistakin yksilön minäkuvan ja toimintojen negatiiviseen sävyyn.

Stigmat eivät synny tyhjästä vaan ovat sosiaalisten prosessien tuotosta. Goffman (1963, 12–14) ajattelee stigman olevan stereotypian ja attribuution välinen suhde. Se syntyy kategorioista, joihin ihmiset nojautuvat ja jotka muotoutuvat odotuksiksi ja oletuksiksi. Näiden stereotyyppisten luokitusten käytön lisäksi myös institutionaaliset mallitarinat ihmisyydestä ja oikeanlaisuudesta

voivat synnyttää stigmoja (Juhila 2004 24–27). Moraalisia jäsenyyksiä, jotka sigmojakin rakentavat, tuotetaan vuorovaikutuksessa – usein myös hyvin huomaamatta tavallisessa arkisessa sosiaalisessa kanssakäymisessä (Bergman 1998, 270–280).

Myös edellä mainittu arkinen vuorovaikutus voi olla tapa purkaa moraalisia jäsenyyksiä (Bergman 1998, 270–280). Goffmanin (1967, 114–117) mukaan stigmaa voidaan vältellä tai purkaa esimerkiksi peittelemällä stigmasta vihjaavia ominaisuuksia, hyödyntämällä stigmaan liitetyistä ominaisuuksista poikkeavia identiteettejä tai tuomalla esiin vähemmän stigmatisoituja ryhmäjäsenyyksiä. Jokinen ja kumppanit (2004, 9–10) puolestaan käyttävät stigmaa purkavista puhetavoista termiä *vastapuhe*, jonka avulla yksilöt vastustavat heihin ulkoapäin kohdistettuja määritelmiä. Se on jollain tavoin erimielisyyttä ilmaisevaa, hienovaraisesti neuvottelevaa reagointia leimatulle, kielteisesti määritetyille identiteetille (Juhila 2004, 20, 29). Yhdeksi vastapuheen muodoksi voidaan katsoa omaa tavallisuutta korostava *tavallisuusretoriikka*. Toisessa vastapuheen muodossa, *eron politiikassa*, rakennetaan vaihtoehtoisia esittämisen tapoja suhteessa hallitsevien kategorioiden konstruoimisiin puhetapoihin. (em. 28–31.) Myös ei-kielellinen toiminta voidaan nähdä vastapuheen keinona. Esimerkiksi *vaikeneminen* voi olla vastapuheen tapa, mikäli se nähdään kieltäytymisenä vuorovaikutuksesta, jossa oma asema on määritelty vähempiarvoiseksi. Toisaalta vaikeneminen voi olla myös vastapuheen vastakohta, mikäli se ilmentää sitä, etteivät marginalisoidut ryhmät tule kuulluiksi tai sitä, että ryhmän jäsenet kokevat hankaluuksia löytää sanoja kuvailemaan omaa kokemustaan marginaalissa olost. (Jokinen ym. 2004, 10.)

Joskus stigman purkamisen tavoittelu voi kuitenkin toimijoiden tarkoitusperien vastaisesti uusintaa stigmaa tai hankaloittaa stigmatisoidun asemaa. Esimerkiksi useissa mielenterveyskuntoutujien stigmaa käsittelevissä tutkimuksissa on ilmennyt, että hyvää asiaa ajava, stigmanpurkuun pyrkivä *diagnoosi-vapaus* saattaakin ilmetä kuntoutujan kannalta ongelmallisena (Paananen, Lindholm, Stevanovic & Weiste 2020; Stevanovic, Valkiaranta, Weiste, Lassila, Lindholm & Valkeapää 2021; Weiste, Stevanovic, Valkeapää, Valkiaranta & Lindholm 2021). Henkilökunnan pyrkimys olla kohtaamatta kuntoutujia diagnoosilähtöisesti saattoi paradoksaalisesti ajaa tilanteeseen, jossa kuntoutujan on hankala rakentaa sellaisia voimaantuneita asemointeja itsestään, jotka edellyttävät sairauden hyväksymistä. Tällöin keskittyminen *normaaliuden* konstruoimiseen saattaa tarkoituksenvastaisesti ajaa voimaantumisen tavoitteiden ohi. (Stevanovic, Valkiaranta ym. 2021; Weiste ym. 2021, 10.) Siispä stigman häivyttämiseen pyrkiminen ongelmia hiljentämällä voi todellisuudessa asettaa tietynlaisen identiteetin ja normaaliuden päinvastaisiksi ilmiöiksi ja tällä tavoin uusintaa tähän identiteettiin kietoutuvaa stigmaa. Hyödyllisempää stigman purkamisen

kannalta voisikin olla normaaliuden uudelleenmäärittely siten, että erilaisiin identiteetteihin liittyvät ominaisuudet mahdutettaisiin osaksi normaalia (Weiste ym. 2021, 11.)

Stigmalla on useita negatiivisia seurauksia. Esimerkiksi Goffmanin (1963, 15) mukaan stigma voi vähentää sen kantajan ihmisyyttä muiden silmissä, jolloin stigma aiheuttaa moninaista syrjintää, mikä puolestaan voi vaikuttaa stigmatisoidun mahdollisuuksiin elämässä. Jos henkilö tai joku hänen ominaisuutensa on epätoivottu tai normien vastainen, se voi maalata koko henkilön poikkeavaksi tai vähempiarvoiseksi ilman, että henkilön muita ominaisuuksia huomioidaan lainkaan. Yksi ominaisuus ei kuitenkaan voi perustella ihmisen toisia ominaisuuksia, jolloin stigmoista johdetut attributiot ovat usein epäjohdonmukaisia ja vääristyneitä. (em. 13–14.) Tutkimusten mukaan stigman onkin todettu olevan yhteydessä muun muassa heikompaan fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen (Haslam ym. 2018, 66–68). Tämän lisäksi stigman on todettu vaikuttavan esimerkiksi siihen, minkälaista kohtelua, empatiaa ja terveydellistä hoitoa stigmatisoitu henkilö saa terveydenhoitokontekstissa. (Skinner, Feather, Freeman & Roche 2007).

2.3.2. Työttömän stigma

Kuten edellä mainittiin, Goffman näki työttömyyden yhdeksi stigman aiheuttajaksi. Myös Outi Välimaan (2008, 245, 249) mukaan eritoten pitkäaikaistyöttömien ryhmään liitetään niin kulttuurisesti kuin yhteiskunnallisestikin negatiivinen leima – esimerkiksi uutisissa työttömät tuodaan esille negatiivissävytteisenä yhteisönä. Myös Ronald Karrenin ja Kim Shermanin (2012) mukaan organisaatioiden tekemien irtisanomisten kasvun mukaan asenne työttömiä kohtaan on muuttunut, sillä työttömiä ei nähdä enää uhreina, vaan heillä ajatellaan olevan jollain tavalla puutteelliset taidot tai kyvyt. Tutkimuksessaan Karren ja Sherman totesivat työttömyyden stigman olevan voimakkaampi ja vahingollisempi muun muassa vähemmistöryhmille, vanhemmille ihmisille sekä pitkäaikaistyöttömille.

Mitä työttömän stigman haitat sitten ovat? Esimerkiksi Gerhard Krug, Katrin Drasch ja Monika Jungbauer-Gans (2019) tutkivat näitä haittoja tarkastelemalla työttömien omaa käsitystä sosiaalisesta asemastaan ja näiden käsitysten yhteyksiä työllistymiseen. Tutkimuksen mukaan ne työttömät, jotka olivat hyvin tietoisia stigmastaan, olivat myös todennäköisemmin sairaampia ja vähemmän hyvinvoivia. He myös uskoivat omien työllistymismahdollisuuksiensa olevan matalammat, mutta toisaalta pitivät uudelleentyöllistymistä korkeammassa arvossa. Stigmatietoiset näkivät myös enemmän vaivaa työnhaussa verrattuna muihin työttömiin. Stigman tiedostaminen ja suurempi panostus työnhakuun ei kuitenkaan kasvattanut heidän työllistymismahdollisuuksiaan muihin työttömiin verrattuna.

Edellisen tutkimuksen mukaan stigman tiedostamisella ja sisäistämällä voi olla merkitystä jopa työttömän hyvinvoinnin kannalta. Aihetta sivuavasti tutkijakolmikko Lucia Garcia-Lorenzo, Lucia Sell-Truillo ja Paul Donnelly (2021) tutkivat työttömien tekemiä selontekoja liittyen omaan sigmaansa. He löysivät viidenlaisia selonteon tyyppisiä leimattuuun asemaan liittyen. Ensimmäinen tyyppi oli *jumiin jääminen*, johon liittyi stigman vahva sisäistäminen ja toivosta luopuminen. Toisena tyyppinä oli vuorostaan *selviytyminen*, jossa stigman kanssa elämistä rakennettiin jatkuvana kamppailuna. Kolmas löydös oli *pois pääseminen*, jossa korostettiin puolestaan stigman taakse jättämistä. Neljäs tyyppi oli *kostaminen*, jonka rakentajat eivät omaksuneet stigmaa vaan kokivat sen ulkopuolisten syyksi. Tässä tyyppissä stigman yksilölliset haitat pyrittiin peittämään. Viimeisimpänä selonteon tyyppinä oli *järjestäytyminen*, jonka rakentajat ryhmittivät kollektiivisesti ja aktiivisesti vastustamaan stigmaa. He etsivät stigmalle vaihtoehtoja rakentamalla voimaantuneita ja ei-stigmatisoituja tiloja haastamalla systeemin ja heidän asemansa. He olivat muuttuneen näkymättömistä ja epävarmoista hahmoista toimijoiksi, joilla oli julkisesti kuuluva ääni. Tästä voi päätellä, että tapoja vastaanottaa ja vastustaa stigmaa on erilaisia.

Myös Stevanovicin, Niskan ja kumppaneiden (2021) diskurssianalyysia ja keskusteluanalyysia yhdistävässä tutkimuksessa tuli ilmi, miten puheessa voidaan korostaa tai häivyttää työttömyyden stigmaa. He tutkivat työttömyyden ja työllisyyden rakentumista mielenterveyskuntoutujien sekä heidän kanssaan töitä tekevien ihmisten toimesta. Mielenterveyskuntoutajat käyttivät perinteistä kapitalistista *palkkatyön repertuaaria*, joka korosti työn tekoa rahaa vastaan. Repertuaari jakoi ihmisten selkeästi työllisiin ja työttömiin. Mielenterveyskuntoutajat esittivät kuuluvansa työttömiin, ja ainoa työllisiin kuulumisen mahdollisuus nähtiin mielenterveyden parantumisen kautta. Mielenterveyskuntoutujien kanssa työskentelevät henkilöt pyrkivät kuitenkin rakentamaan käsitystä työstä joustavammaksi, käyttäen *tuotteliaan aktiivisuuden repertuaaria*. Siinä työksi esitettiin tuottoisat aktiviteetit, johon rahan ei välttämättä tarvitse liittyä. Tässä repertuaarissa mielenterveysongelmien ei nähty estävän työntekoa, vaan esitettiin, että työkykyä ja arjen taitoja olisi hyvä harjoittaa joustavamman työn muodossa, esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan muodossa. Tuotteliaan aktiivisuuden repertuaarissa rakennettu laajempi käsitys työstä nähtiin mahdollisena tapana häivyttää työttömyyden stigmaa. (Stevanovic, Niska, Nevalainen, Weiste, Lindholm, Valkeapää 2021.)

Stigman rakentumiset tavat ja tasot ovat moninaisia. Outi Välimaa (2011) tutki tapoja neuvotella pitkäaikaistyöttömän asemasta – niin poliittisessa puheessa, työttömien kanssa työskentelevien puheessa kuin työttömienkin puheessa. Välimaa tarkasteli diskursiivisen puheentutkimuksen ja kategoria-analyysin avulla sosiaalisten ongelmien rakentumista sekä työttömien stigmaattisia

kategorioiden ja niiden purkamista. Poliittisella tasolla Välimaa totesi uusliberalistisen ajatuksen yksilön vastuusta johtaneen pyrkimykseen poistaa rakenteellista työttömyyttä. Näitä pyrkimyksiä tavoittelevat aktivointikäytännöt ja lainsäädäntö puolestaan osaltaan rakentavat yhteiskunnan taholta stigmaattista työttömän kategorian. Tähän stigmaan kuului aktiivisuutta ja vastuuta ihannoivan ideologian vastakohtina passiivisuus ja vastuuttomuus – eritoten koskien pitkäaikaistyöttömiä, jotka eivät aktivointitoimista huolimatta työllistyisi. Aktivointikäytäntöjen kohteina olevat asiakkaat jaettiin vielä kuuliaisten ja tottelemattomien ryhmiin. Esiin suomalaisessa työvoimapolitiikassa aktivointipolitiikan nousi myös kategoria *kaikkein vaikeimmin työllistyvien ryhmästä*, joka kattoi ne, jotka eivät aktivointitoimista huolimatta päässeet työmarkkinoille. (em. 63–87.)

Pitkäaikaistyöttömän asema rakentuu osittain myös heidän kanssaan työtätekevien ihmisten puheissa. Välimaa (2011, 90–113) tutki sosiaali- ja työvoimatoimen työntekijöiden haastatteluissa esiintyviä selontekoja pitkäaikaistyöttömistä asiakkaista. Selonteot toimivat esimerkiksi syytöksinä, oikeutuksina tai puolustuksina, kietoen puheeseen myös muun muassa moraalien ja kulttuurien. *Työttömään ja hänen lähiympäristöönsä* kohdennetut selonteot koskivat muun muassa terveydentilaa, työmotivaatiota, alkoholin käyttöä ja sosiaalista verkostoa. *Työmarkkinoiden vaatimukseen* suunnatut selonteot puolestaan koskivat esimerkiksi puutteellista koulutusta tai työkokemusta, huonoa työhönottotilannetta, ikävaatimuksia tai työelämän ulkopuolelle ajautumista. *Työllisyysjärjestelmään* kohdistuneet selonteot taas keskittyivät järjestelmän heikkouksiin. Osa näistä työntekijöiden selonteista, kuten alhainen työmotivaatio ja alkoholinkäyttö, toimivat Välimaan tulkinnan mukaan asiakkaita kohtaan syytöksinä. Esimerkiksi psyykinen tila ja työhönottotilanne toimivat puolestaan puolustuksina ja terveydentila ja työelämän ulkopuolelle ajautuminen oikeutuksina. Kaiken kaikkiaan työntekijöiden selonteot olivat pääasiallisesti asiakkaita ymmärtäviä ja esimerkiksi työmarkkinoita ja työllistämisyjärjestelmää syyllistäviä. Asiakkaisiin kohdistuvaa puolustuspuhetta esiintyi paljon. (em. 114–116.)

Myös marginalisoituneessa asemassa olevien työttömien puhe on hyvä huomioida työttömän stigman rakentamisen ja purkamisen kontekstissa. Välimaan (2011) tutkimuksessa haastateltiin myös projektin asiakkaita, ja hän totesi asiakkaiden neuvottelevan itseään pois stigmatisoidusta kategoriasta rakentamalla itselleen uusia kategorioita. Goffmanin ajatuksia myötäilevästi (ks. s. 12) työttömät rakensivat pitkäaikaistyöttömyyttä positiivisempia, vähemmän stigmaattisia kategorioita. Näitä olivat esimerkiksi *vanhan* (em. 165–166), *huonossa kunnossa olevan* (em. 163–165) tai *elämän kolhiman* (em. 160–161) kategoriat, ja ne ilmenivät esimerkiksi oikeuttamispuheen muodossa (em. 173–174). Vaihtoehtoisten kategorioiden käyttö voi siirtää esimerkiksi vastuuta – esimerkiksi sairaan aseman voidaan katsoa poistavan ”terveen” yksilön asemaan liitettyjä velvollisuuksia (Jutel 2009).

Esille nousi myös *tavallisen ihmisen* kategoria, jossa asiakkaat toivat esiin työttömyyden aikaisen elämänsä normaalina ja aktiivisena elämänä. Myös työttömyyttä edeltävänä aikana suoritetusta ahkerasta työnteosta tehtiin nostoja. Välimaa päätteli analyysistaan, ettei tiettyyn kategoriaan kuuluminen tarkoita sitä, että siihen kuuluva ihminen kantaisi kaikkia kategoriaan moraalisesti ja kulttuurisesti liitettyjä ominaisuuksia. (Välimaa 2011, 158–160; 166–174.) Yksittäisten asiakkaiden rakentamien kategorioiden lisäksi Välimaa erotteli myös laajempia kertomusten ja elämäntarinoiden ryhmiä asiakkaiden rakentamista selonteosta, liittyen muun muassa työhön ja työttömyyteen, alkoholismiin, sairauteen ja elämän muihin vastoinkäymisiin. Hänen mukaansa nämä kertomukset toimivat moraalisisina selontekoina purkamaan stigmatisoitunutta työttömän asemaa. (em. 180–200.)

Tutkimuksensa perusteella Välimaa (2011) toteaa pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvän moraalipuheeseen kietoutuvan niin poliittiset, kulttuurilliset kuin moraalisetkin merkitykset, jotka kannustavat uudelleenrakentamaan stigmatisoidun kategorian tilalle uutta kategoriaa. Hän päätteli pitkäaikaistyöttömyyden sosiaalisena ongelmana rakentuvan niin yhteiskuntapolitiikan toimesta kuin tilanteellisestikin. (em. 206–210.) Kaiken kaikkiaan esittelemistäni stigmaan liittyvistä teorioista tutkimuksesta voi päätellä, että stigmat elävät kielen, kuten narratiivien ja kategorisointien kautta. Stigma ei kuitenkaan ole välttämättä iänikuinen leima, vaan niin stigmatisoitujen kuin muidenkin ryhmien on mahdollista purkaa tätä negatiivista leimaa puheessa erilaisin vastustamisen keinoin. Seuraavassa osiossa esittelen tutkimukseni teoreettista taustaa, jossa tuon tarkemmin esiin muun muassa konstruktionistisen ajatuksen kielestä sosiaalisen todellisuuden luoja.

3. Teoreettinen tausta

Tässä luvussa käyn läpi teoreettista taustaa, joka on ohjannut analyysiani. Ensin esittelen sosiaalisen konstruktionismin, joka taustoittaa tutkimukseni diskurssianalyyttistä otetta. Tarkastelen myös analyysissäni käyttämäni selonteon käsitettä. Viimeisenä vedän tutkimukseni kontekstin, käsitteet ja teoreettisen taustan yhteen esittelemällä tutkimuskysymykset.

3.1. Sosiaalinen konstruktionismi

Sosiaalisen konstruktionismin perustana on ajatus sosiaalisen todellisen rakentumisesta kielen kautta (Burr 2015; Berger & Luckmann 1994). Kieli nähdään siis tapana luoda, uusintaa ja ylläpitää sosiaalista todellisuutta (Berger ja Luckmann 1994; Hänninen 1999, 14). Sosiaalisen konstruktionismin määritelmä ja viitekehys on hyvin väljä – maailma voidaan rakentaa kielessä hyvin monenlaisiksi versioiksi – ja niin voidaan sosiaalinen konstruktionismikin (Burr 2015, 2; Juhila 2016, 372). Esimerkiksi Jaber Gubrium ja James Holstein (2008, 3) määrittelevät konstruktionismin tutkivan yhteiskunnallisen todellisuuden ja sen merkitysten rakentumisen prosesseja – yhteiskunnat ja todellisuus eivät ole itsestään selvyiksi vaan ihmisten aktiivisesti rakentamia. Ian Hackingin (1999, 6) konstruktionistisen näkökulman mukaan lähestyttäessä mitä vain asiaa sosiaalisen konstruktionismin perspektiivistä tehdään samalla väite, ettei tarkastelun alla olevan asian tarvitsisi olla olemassa, ainakaan sellaisessa muodossa kuin se tarkastelun hetkellä on. Kenneth Gergen (1985, 266) puolestaan korostaa muun muassa sitä, että kieli, sanat ja kategoriat eivät heijasta todellisuutta vaan ovat ihmisten tapoja ja tottumuksia hahmottaa maailmaa. Sosiaalipsykologian kentällä sosiaalinen konstruktionismi on eritoten vaihtoehtoinen näkökulma kognitiokeskeisille näkökulmalle (Potter & Wetherell 1987; Burr 2015, 22–23).

Lähtölaukauksena konstruktionistiselle tavalle tarkastella sosiaalista todellisuutta oli Bergerin ja Luckmannin urauurtava vuonna 1966 ilmestynyt fenomenologiaan pohjautuvan konstruktionistisen viitekehyksen tarjoama teos *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (suom. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*, 1994). Teoksessa tarkastellaan todellisuutta intersubjektiivisena maailmana, jonka ylläpitäminen vaatii vuorovaikutusta ja ajatusten vaihtoa muiden ihmisten kanssa (em. 30–39). Kieli nähdään siis todellisuuden luomisen välineenä, mutta myös ehdottomana arkielämän todellisuuden ymmärtämisen kannalta (em. 45–57; Hänninen 1999, 14). Berger ja Luckmann tarkastelivat muun muassa kielen, kategorioiden, instituutioiden, roolien ja minuuden rakentumista sekä ihmisen sosiaalistumista yhteiskunnan järjestykseen. Teoksen myötä onkin kehittynyt konstruktionistinen tapa tarkastella kielen, kulttuurin sekä instituutioiden ja järjestelmien sosiaalista rakentumista. Jo puolen vuosisadan

ajan keskustelua herättäneelle konstruktionistiselle otteelle on vakiintunut erittäin keskeinen ja laajasti hyväksytty asema yhteiskuntatieteissä (Juhila 2016, 372; Niska, Venäläinen, Cañada & Olakivi, tulossa)

Yksi keskeisimmistä sosiaalisen konstruktionismin edustajista on Kenneth Gergen. Gergen (1985) mainitsee neljä oletusta, joista jonkun on toteuduttava, jotta lähestymistapa voidaan laskea konstruktionistiseksi. Ensimmäisenä Gergen tuo esiin sosiaalista konstruktionismia luonnehtivan kriittisyyden itsestänselvyytenä pidettyihin asioihin. Näillä itsestänselvyyksillä tarkoitetaan ymmärrystämme maailmastamme ja meistä itsestämme. Kieli, ilmiöt, sanat ja kategorian eivät heijasta todellisuutta vaan ovat tapoja hahmottaa maailmaa (Gergen 1985, 266–267; Burr 2015, 2–3, 9.) Seuraavana huomiona on, että kieli ja tavat, jolla maailmaa ymmärretään ovat sosiaalisia artefakteja. Nämä ihmisten rakentamat sosiaaliset tuotteet ja ymmärtämisen tavat ovat historiallisesti ja kulttuurisesti spesifejä ja myös kulttuurin ja historian tuotteita. (Gergen 1985 267–268; Burr 2015 3–4, 9–10.) Kolmantena oletuksena on se, että sosiaaliset prosessit ylläpitävät ja luovat tietoa. Ihmisten välinen vuorovaikutus, kuten kommunikointi, neuvottelemine ja konfliktit, ovat vaatimus tiedon olemassaololle ja uusintamiselle. (Gergen 1985, 268; Burr 2015, 4–5, 10.) Viimeisimmässä oletuksessa Gergen korostaa tiedon ja ihmisen kietoutuneisuutta toisiinsa. Hänen mukaansa konstruktio joko tuovat mukaan tietynlaista toimintaa tai kutsuvat ihmisiä tiettyyn toimintaan. (Gergen 1985, 268–269; Burr 2015; 5.)

Sosiaalisen konstruktionismin laajuus ja eri tieteenalojen välinen teoretisointi on myös aiheuttanut jonkin verran sekaannuksia sosiaalisen konstruktionismin luonteesta (Niska ym. tulossa). Scott Harris (2008) tuokin esiin kahtiajaon *objektiivisen ja tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin* välille, jotka kuitenkin molemmat hyväksyvät muun muassa Hackingin (1999) edellä mainitun sosiaalisen konstruktionismin määritelmän. Objektiivisessä sosiaalisessa konstruktionismissa termillä *sosiaalinen konstruktio* viitataan sellaisten asioiden rakentumiseen, joiden olemassaolo riippuu sosiaalisista tekijöistä, mutta jotka tutkija näkee ”objektiivisina” tosiasioina. Tutkija tunnistaa tutkimansa ilmiöt olemassa oleviksi jokseenkin sellaisena kuin tutkija ne itse havaitsee. Tutkimuksen ensisijaisena kohteena on tarkastella niitä prosesseja ja tekijöitä, jotka vaikuttavat tutkittavan ilmiön syntymiseen tai muodostumiseen. Tulkitsevassa sosiaalisessa konstruktionismissa termillä *sosiaalinen konstruktio* viitataan puolestaan tiedon ja tulkintojen rakentumiseen. Kiinnostuksen kohteet ovat siis ilmiöitä koskevan totuuden, tiedon, merkitysten, tulkintojen ja faktojen rakentumisissa. Tulkitseva sosiaalinen konstruktionismi ei kuitenkaan oleta, että sosiaaliset selitysmallit ilmiölle olisivat muita selityksiä parempia tai ”oikeampia”. (Niska ym. tulossa.)

Tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin kenttään voidaan luokitella myös *mikro- ja makrokonstruktionismi*, joissa yhdistyy kiinnostus tiedon ja totuuksien sosiaaliseen rakentumiseen (Burr 2015, 24–26). Tyypillisesti mikro- ja makrokonstruktionistisessa tutkimuksessa viitataan *diskurssin* käsitteeseen, johon suhteutettu toimijuus tekee merkittävän eron katsantokantojen välillä. Perinteisesti makrokonstruktionismissa painotetaan vallassa olevien diskurssien vaikutusta ihmisten elämään ja ilmiöiden muodostumiseen, useimmiten diskurssien historiallisten muutosten ja diskursiivisen vallan näkökulmasta. Mikrokonstruktionismissa kiinnostus kohdistuu enemmän ihmisten väliseen tilannekohtaiseen ja paikalliseen vuorovaikutukseen ja siihen, miten ihmiset toimijoina rakentavat versioita todellisuudesta ja itsestään. Yksilö nähdään aktiivisena olentona, joka hyödyntää kieltä tehdäkseen asioita (Niska ym. tulossa). Burr (2015, 145–146) luokittelee esimerkiksi omana metodisena kehyksenäni käyttämäni diskursiivisen psykologian mikrokonstruktionismiksi. On kuitenkin tyypillistä, että näitä konstruktionismin toimijuustulkintoja ja -tapoja yhdistellään eikä niiden täydellinen erottaminen toisistaan olisikaan hedelmällistä tieteen tekemisen kannalta – mikrokonstruktionistiseksi tulkittu tutkimus ei välttämättä poissulje diskurssien kriittistä ja historiallista rakentumista, kun taas makrokonstruktionismissakin voidaan tuoda esiin yksilön aktiivinen toimijuus. (Niska ym. tulossa.)

Konstruktionismin väljyyden vuoksi nousee esiin vaikeus edetä empiirisesti perusteltuun tutkimukseen pelkän sosiaalisen konstruktionismin teorian voimin. (Juhila 2016, 372). Yleisesti ottaen sosiaalinen konstruktionismi toimii teoreettisena viitekehyksenä useammalle metodiselle lähestymistavalle sosiaalitieteiden alla. Näitä ovat esimerkiksi dekonstruktionismi, poststrukturalismi ja diskurssianalyysi monisyisine suuntauksineen, foucault’laisen diskurssianalyysin, diskursiivisen psykologian ja kriittisen diskursiivisen psykologian mainitakseni. (Burr 2015, 1, 17–21.)

3.2. Diskurssianalyysi

Diskurssianalyysi on sosiaalisen konstruktionismin alle sijoittuva tutkimussuuntaus, jossa tarkastellaan yksityiskohtaisesti sitä, miten kielenkäytöllä tuotetaan sosiaalista todellisuutta (Suoninen 1992, 13). Suuntauksen keskeinen käsite on nimensä mukaisesti *diskurssi*. Jokinen, Juhila ja Suoninen (2016, 34) määrittelevät diskurssit ”verrattain eheiksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta”. Nämä systeemit eivät rajoitu verbaaliseen puheeseen vaan ovat tulkittavissa myös esimerkiksi kirjoituksista, piirroksista ja non-verbaalisesta vuorovaikutuksesta. Merkityssuhteita esiintyy usein myös päällekkäisinä ja keskenään kilpailevina, minkä kautta sosiaalinen todellisuus hahmottuu. (em. 32–34.)

Diskurssianalyysin teoreettista viitekehystä voidaan kuvailla väljäksi. Sitä ohjaa viisi oletusta, jotka myötäilevät Gergenin (1985) edellä mainittuja oletuksia sosiaalisesta konstruktionismista (ks. s. 18). (Jokinen ym. 2016, 25–26.) Näistä ensimmäinen oletus on, että kieli on luonteeltaan sosiaalista todellisuutta rakentavaa. Kuten Jokinen ja kumppanit (2016, 26–27) kuvaavatkin, konstruoinne kohteet, josta puhumme käyttämämme kielen kautta. Kieli ei siis ainoastaan kuvaa maailmaa vaan toimii sosiaalisuuden todellisuuden merkityksellistäjänä, rakentajana, uusintajana ja järjestäjänä. Kielenkäytön ei oleteta yksiselitteisesti heijastavan ulkoista todellisuutta, vaikka niiden ajatellaan olevan erottomasti kietoutuneita yhteen. (em. 29.)

Toinen oletus puolestaan on se, että on olemassa monia samanaikaisia, toistensa kanssa kilpailevia merkityssystemeitä. Sosiaalisesti rakentuvat merkityssystemit muodostuvat suhteessa toisiinsa, ja näitä merkityseroihin perustuvia luokitteluja, kuten hierarkkisia dikotomioita, käytämme arkikielessämmekin. (Jokinen ym. 2016, 35.) Ei ole myöskään lainkaan harvinaista, että jopa samassa yhteydessä esiintyvät kielelliset merkityssystemit ovat keskenään ristiriidassa (Suoninen 1992, 14–15). Tätä merkityssystemien välistä suhdetta todellisuuden rakentamisessa voidaan kutsua intertekstuaalisuudeksi (Jokinen ym. 2016, 35). Luokittelut ja merkitykset voivat oman kulttuurin edustajalle olla niinkin itsestään selviä tai neutraaleja, että valveutuneinkin tutkija tekee oletuksia asioiden luonnollisuudesta. Juuri tällaisten konstruktioiden ja niiden vaihteluiden tai vakiintumisen näkyväksi tekeminen on ominaista diskurssianalyttiselle tutkimukselle. (Potter & Wetherell 1987, 81.)

Kolmantena oletuksena Jokinen ja kumppanit esittävät oletuksen, että merkityksellinen toiminta on kontekstisidonnaista. Diskurssianalyysissä kiinnitetään huomiota myös toiminnan kontekstuaalisuuteen eli siihen, miten erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä uusinnetaan, muunnetaan ja tuotetaan diskursseja. Analyysin kohteena olevaa toimintaa tutkitaan nimenomaan tiettyä aikana ja tietyssä paikassa tapahtuvana. Kontekstia ei pyritä lainkaan neutralisoimaan, vaan päinvastoin tätä vuorovaikutuksellista, kontekstualisoivaa seikkaa voidaan pitää analyysia rikastavana tekijänä. (Jokinen ym. 2016, 36–37.)

Neljäs oletus taas on, että toimijat kiinnittyvät merkityssystemeihin. Koska yksilön sijaan diskurssianalyysin tutkimuksen keskuksena ovat sosiaaliset käytännöt, keskittyy tarkastelu nimenomaan yksilöiden kielenkäytön ja toiminnan tuottamiin laajempiin merkityssystemeihin. (em. 43.) Viimeisimpänä ohjenuorana on oletus kielenkäytön seurauksia tuottavasta luonteesta eli funktionaalisuudesta. Kielenkäyttöä ei nähdä suinkaan vain välineeksi kuvailla asioita, vaan kuten todettu, myös välineenä rakentaa sosiaalista todellisuutta. (em. 47–48.) Jatkan näiden kahden viimeisimmän oletuksen kuvailua seuraavassa luvussa diskursiivisen psykologian näkökulmasta.

3.2.1. Diskursiivinen psykologia

Diskurssianalyysin löyhän viitekehyksen vuoksi tutkijan on syytä määritellä tarkemmin analyyttinen lähestymistapa, jolla hän aineistoa lähestyy. Diskursiivisen psykologian kiinnostuksenkohteena on erityisesti psykologiaan liittyvä puheen ja ilmiöiden rakentuminen kielen ja diskurssien kautta, sosiaalisen konstruktionismin tarjoamasta näkökulmasta. Diskursiivisessa psykologiassa tutkitaan esimerkiksi siitä, miten identiteetti tai asemat konstruoidaan puheessa tai miten asenteet, muistot ja tunteet rakentuvat kielessä, ja miten näistä luodaan ja uusinnetaan sosiaalista todellisuutta kussakin kontekstissa. (Potter, Edwards & Wetherell 1993, 383–384.) Itse kognitiivinen toiminta tai yksilön mielen sisäinen maailma eivät ole kiinnostuksen kohteena vaan se, miten niitä rakennetaan ja merkityksellistetään vuorovaikutuksessa (Wiggins 2017, 4–5).

Avatakseni vielä diskurssianalyysin kahta viimeistä ohjenuoraa diskursiivisen psykologian kontekstissa, esimerkiksi identiteettiä tarkastellessa nousee esiin diskurssianalyysin periaate toimijoiden kiinnittymisestä merkityssystemeihin. Yksilön sisäisten ominaisuuksien, kuten persoonallisuuden piirteiden tarkastelun sijaan diskursiivisessa psykologiassa huomioidaan se, miten toimijaulottuvuus rakennetaan sosiaalisissa käytännöissä. Tutkimuksessa voidaan tarkastella esimerkiksi yksilön kielen kautta konstruoituvaa asemaa ja aseman vaihtelua sekä esimerkiksi velvollisuuksia, rajoituksia ja ominaisuuksia, joita toimijat itselleen tai toisille rakentavat sosiaalisissa käytännöissä. (Edwards & Potter 1992, 128; Potter & Wetherell 1987, 110–111.) Tietenkin myös oletus kielenkäytön seurauksia tuottavasta luonteesta näkyy diskursiivisessa psykologiassa. Kiinnostuksen kohteiden ulkopuolelle jätetään esimerkiksi selontekojen todenmukaisuus tai se, että tuottaako yksilö kielellään tietynlaista todellisuutta tietoisesti. Tutkija puolestaan suuntaa huomionsa sosiaalisten käytäntöjen aikaansaamaan tuotokseen eli siihen, mitä puheella on rakennettu tai uusinnettu ja miten. (Potter & Wetherell 1987, 178.)

3.2.2. Diskursiivisen toiminnan malli

Diskursiivisen psykologian uranuurtajat Jonathan Potter, Derek Edwards ja Margaret Wetherell (1993) kehittivät *Diskursiivisen toiminnan mallin* (Discursive Action Model/DAM), jossa ammennetaan diskursiivisen psykologian periaatteista. Tutkijakolmikko halusi vastata kognitiokeskeiseen oletukseen siitä, että psykologiassa mieli, identiteetti ja todellisuus olisivat erillä toisistaan. He tuovatkin DAM:in kautta esiin näiden ulottuvuuksien toisiinsa kietoutuneet, monimutkaiset suhteet diskursiivisesti, keskittyen sosiaalisiin käytäntöihin. Malli viittaa yksilöiden hyödyntämiin ja vuorovaikutuksessa rakentamiin diskursseihin ilman individualistisen tietoisuuden merkitystä, voiden kuitenkin sisältää kuvauksia yksilöiden tai ryhmien toimijuudesta. Malli on jaettu

kolmeen teemaan: *toimintaan (action)*, *faktoihin ja intressiin (fact and interest)* sekä *selontekovelvollisuuteen (accountability)*. (em. 388–389).

Toiminnan konstruoituminen on ensimmäinen kiinnostava tarkastelun kohde, joka *Diskursiivisen toiminnan mallissa* esitellään. Kognitiivisten selitysten sijaan keskitytään nimenomaan siihen, miten toimintaa rakennetaan hyödyntäen ja uusintaen diskursseja. Esimerkiksi muistamista voidaan tutkia sosiaalisena käytäntönä – miten esimerkiksi menneet tapahtumat rakennetaan esittämään tai täyttämään tiettyjä toimintoja, kuten vastuuta, syytöksiä tai selityksiä. Toiminnan kuvailussa esiintyy myös muita diskursiivisesti mielenkiintoisia ilmiöitä, kuten lakien ja moraalisen koodin, vastuun ja attribuutioiden rakentamista ja rakentumista. Tapahtumien kuvailussa myös kategorisoinnit ja sanavalinnat ovat huomionarvoisia, ja niiden kautta voidaan rakentaa ja uudista tietynlaisia sosiaalisia suhteita tai yhteiskunnallisia rakenteita. (Potter ym. 1993, 389–391.)

Tiedon ja intressien näkökulmassa puolestaan tutkitaan erilaisten versioiden roolia ihmisten arkielämässä. Kiinnostuksen kohteena on se, miten totuuden versiot rakentuvat tiedoksi ja missä suhteessa ne ovat henkilökohtaisiin tai institutionaalisiin intresseihin – rakennetaanko esimerkiksi negatiivinen vastoinkäyminen maailman ominaisuuden, toisen henkilön teon vai yksilön omalle kontolle. Näihin versioihin voi rakentua siis erilaisia motiiveja, asenteita, oikeutuksia tai syytöksiä ja sitä, mikä on hyvää, pahaa tai haluttua. Versioita tutkiessa voidaan huomioida myös se, miten arviointeja toiminnoista rakennetaan ja johdetaan tiedoksi ja miten selonteot rakennetaan faktoiksi. Kiinnostuksen kohteena on esimerkiksi se, millaisella kielellä faktat saadaan erottumaan intresseistä siten, ettei tieto tule torjutuksi. Myös kategorioiden käyttö tai niihin nojaaminen on olennainen osa versioita ja sitä, kuinka faktuaalisiksi ne rakentuvat. (Potter ym. 1993, 391–395.)

Selontekovelvollisuuden näkökulmasta puolestaan tutkitaan niitä useita tapoja, joilla kielenkäyttäjät rakentaa ja käsittelee selontekoja ammentaen ja uusintaen diskursseja. Potter ja kumppanit (1993, 395–397) tuovat esiin eritoten mielenkiinnon siitä, miten versiot tapahtumista rakennetaan implikoimaan vastuuta tai sen puuttumista, kun tilanne velvoittaa selonteon esittämiseen. He tunnistavat kaksi selontekovelvollisuuden tasoa, jotka ovat selontekovelvollisuus raportoidussa tapahtumassa ja selontekovelvollisuus tämänhetkisen puhujan rakentamana. Nämä kaksi tasoa toimivat tärkeinä vastuun rakentumisen vastapareina. Selonteot menneessä tapahtumassa voivat rakentaa puhujan vastuuta ja puhujan selonteot puolestaan tapahtuman vastuuta. Tärkeää on myös versioihin rakennettu vastuun ja kausaliteetin suhde ja selonteon rakentuminen siten, että se konstruoituu hyväksyttäväksi ja vastaanotettavaksi. Selontekovelvollisuuden kontekstissa voidaan rakentaa vastuun siirron tai omaamisen avulla muun muassa syytöksiä ja oikeutuksia. Selontekoja tarkastelemalla voidaan siis ymmärtää myös tiedon rakentumisen tekniikoita.

Kuten Potter ja kumppanit toteavat, tätä mallia hyödyntäessä ei kannata kangistua sen antamiin kategorioihin, vaan olla herkkänä diskursiivisten käytäntöjen erityisyyksiin. Yksi diskurssianalyysin mahtavista puolista on, että sen antama näkökulma tarjoaa erityistä ymmärrystä puheen ja tekstin joustavuudesta erilaisen toimintoja suorittaessa – samakin toiminto voidaan suorittaa hyvin erilaisilla tavoilla, ammentaen erilaisista diskursiivisista resursseista. (em. 397–398.) Seuraavassa luvussa kerron selontekoihin liittyvää teoretisointia ja liitän selonteon käsitteen diskursiiviseen tutkimukseen.

3.3. Selonteot

Edellä käsiteltiin selontekovelvollisuutta, joka nimensä mukaisesti kutsuu rakentamaan selontekoja. Monissa sosiaalipsykologian klassikoissa esiintyvä selonteon käsite on kuitenkin hyvin moniulotteinen. Sille, miten selonteko määritellään, milloin selontekoja esiintyy ja minkä vuoksi niitä rakennetaan, on useita näkökulmia.

Ihmiset luovat merkityksiä maailmasta kieltä käyttäessään, samalla perustellen sekä omaa että muiden ihmisten toimintaa. Selontekojen tehtävänä onkin tehdä itseä ja maailmaa ymmärrettäväksi (Suoninen 2016, 233.) Selonteon käsite on hyvin monisyinen, ja sillä voidaan laajimmillaan viitata mihin vain puheen ja kirjottamisen jaksoon (Potter & Wetherell 1987, 74). Selonteko voidaan määritellä tavaksi tehdä elämää ja toimintaa kielellisesti ymmärrettäväksi tai kulttuurisesti järkeväksi. (Potter ja Wetherell 1987, 93, 122). Usein selonteon käsitteeseen liittyy myös normien rikkomisen tai epäsuotuisan toiminnan konteksti. Selonteko voidaan katsoa tarpeelliseksi esimerkiksi silloin, kun toiminta ei vastaa odotuksia tai kun moraalista järjestystä murretaan. Tällainen tilanne tai tapahtuma usein asettaakin velvollisuuden jonkinlaisen selonteon esittämiselle. (Buttny 1987, 73; Juhila 2012, 140–141; 148.)

Esimerkiksi Garfinkel (1967) käsitteli selontekoa vastauksena jollain tavalla poikkeavalle tai moraalittomalle toiminnalle ja tutki selontekoja normien rikkomiskokeiden avulla. Hänen mukaansa arkielämän järkeilytavat tulivat esiin näissä selonteoissa ja olivat avain tutkia sitä, miten toimijat itse havaitsevat ja teoretisoivat todellisuutta arkielämän tilanteissa. Garfinkel tutki, miten ihmiset rakentavat merkityksiä, käsittävät sosiaalisia tilanteita ja toimivat niissä ja millaiseen tietoon tukeudutaan, jotta toiminta näyttää järjelliseltä. Selonteot ja niiden esittämisen tarve nostivat esiin itsestään selvinä pidettyjä sosiaalisia rakenteita ja sääntöjä. Garfinkel näki moraalisen järjestyksen koostuvan näistä arkielämän toimintojen säännöistä. (Garfinkel 1967, ks. myös Heritage 1984)

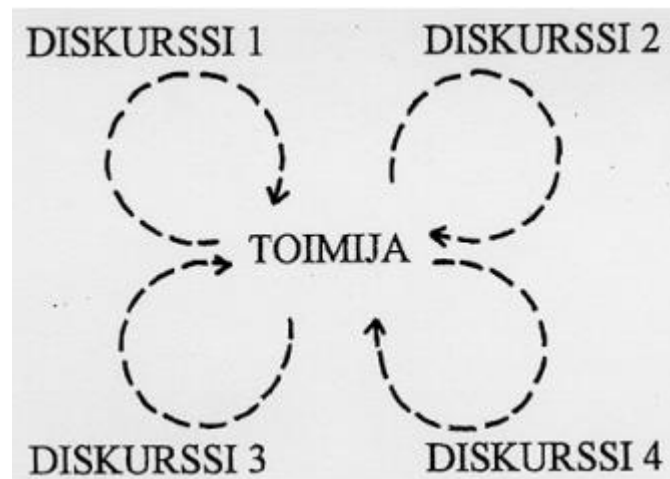
Myös Buttny (1987, 67) liitti selonteot poikkeavaan toimintaan yhdistämällä selonteot Goffmanin (1967) teoriaan kasvojen suojelusta. Buttnyn mukaan selonteot ovat keino korjata kasvoja uhkaavia väärinymmärryksiä, virheitä ja kyseenalaisia toimintoja uudelleenmäärittämällä toimintaa. Ne ovat

ikään kuin maalaisjärjen huomioita tekojen merkitysten ja vastuun arvioista. Poikkeava käytös, joka aiheuttaa riskin kasvojen menettämislle, voi ilmetä monenlaisina rikkeinä laajassa kirjossa. Se voi tarkoittaa niin laissa kiellettyjä rikoksia kuin kevyempien sosiaalisten normien rikkomista, kuten tapaamisesta luistamista. Stigma (ks. 2.3. Stigma) voidaankin tässä valossa ymmärtää yhdeksi poikkeavan tai moraalittoman käytöksen tai olemuksen ilmentymäksi – sellaiseksi, joka kutsuu selontekoa. Myös Austinin (1961) ja Scottin & Lymanin (1968) teoriat käsittelevät selontekoa luonnollisesti ilmaantuvana selityksenä ongelmallisen tapahtuman kontekstissa. He tutkivat esimerkiksi vastuuta jakamalla selonteot kahteen pääryhmään, *pahoitteleviin selontekoihin (excuses)* ja *oikeuttaviin selontekoihin (justifications)*. Pahoitteleva selonteko tiedostaa teon moraalittomuuden tai poikkeavuuden, mutta antaa syyn, miksei kannu vastuuta teosta. Oikeuttava selonteko puolestaan myöntää vastuun tapahtuneesta, mutta kieltää tapahtuman vääryyden. (ks. Buttny 69–70; 6–7; Potter & Wetherell 1987, 76–79.) Semin ja Manstead (1983, 91–92) jakavat pahoittelevat selonteot ja oikeuttavat selonteot vielä alakategorioihin. Pahoitteleviin selontekoihin he listaavat muun muassa *tarkoituksellisuuden, tahdonalaisuuden ja toimijuuden kieltämisen* sekä oikeuttaviin selontekoihin esimerkiksi *auktoriteettiin ja arvoihin tai kasvojen säilyttämiseen vetoamisen* (ks. Potter & Wetherell 1987, 78). Buttny (1987, 70) taas antaa selonteon tyyppiesimerkeiksi myös *myönnytyksen ja kieltämisen*. Esimerkiksi anteeksipyyntönä ilmenevässä myönnytyksessä niin vastuu kuin vääryyskin tunnustetaan eikä niihin esitetä lieventäviä tekijöitä. Kieltämisessä puolestaan tapahtuman vääryys tunnustetaan, mutta kielletään vastuu ja minkäänlainen osallistuminen tapahtumaan kulkuun.

Teoreetikot ovat pohtineet paljon selontekovelvollisuuden syntymisprosessia. Esimerkiksi Buttny (1987, 67) näki selontekoa kaipaavan kommunikaation kulkevan seuraavassa kaavassa: ongelmallinen tilanne johtaa selontekoon, joka johtaa tilanteen uudelleenarviointiin. Tämän mukaan ongelmallinen tilanne kutsuu tai jopa vaatii selontekoa. Mikäli selonteko jätetään esittämättä, voidaan hiljaisuuskin tulkita vastaukseksi, mikä tosin ei välttämättä edistä positiivista uudelleenarviointia tilanteesta. Uudelleenarvioinnin perusteella kasvot voivat joko säilyä tai ne voidaan menettää. Muun muassa Eero Suonisella (1997) on kuitenkin erilainen näkemys siitä, mikä selonteon esittämisen käynnistää ja miten selonteko ylipäätään määritellään. Seuraavaksi esittelen hänen ajatuksiaan selonteosta diskursiivisen tarkastelun alla.

Diskurssianalyttinen näkökanta on mielekäs monimutkaisten edellä esiteltyjen kielellisten saavutusten ja selontekojen monimuotoisuuden tutkimiselle. Diskurssianalyysissa voidaan hyödyntää niin vuorovaikutustason tarkastelua, vastauksia ja muotoiluja kuin myös merkitysisältöjä, joilla vastukset rakennetaan toimiviksi kokonaisuuksiksi. (Potter & Wetherell 1987, 93; 122.)

Selontekojen tarkasteluun suhteutettuna Suoninen (1997, 27–28) näkee muiden teoreetikoiden käyttämän *normin* käsitteen ongelmalliseksi siinä mielessä, etteivät normit ole selkeästi rajautuvia, toisistaan erillisiä entiteettejä. Hän näkeekin hedelmälliseksi tarkastella toiminnan ja selontekojen suhdetta pelkän normin käsitteen sijaan diskurssien kautta. Diskurssit elävät käyttönsä myötä ja rakentavat ympärilleen narratiiveja, jotka puolestaan sisältävät myös normeiksi ajateltuja ulottuvuuksia. Suoninen havainnollistaa selontekojen, diskurssien ja toiminnan suhdetta kuviolla (ks. Kuvio 1), joka kuvaa, miten moniselitteisesti diskurssit voivat toimia alustana toiminnalle, mutta myös toiminta voi käynnistää diskurssien etsimisen. Diskursseihin tukeutuminen on luonteeltaan ei-mekaanista ja diskurssit ja toiminta ovat moniselitteisesti kietoutuneita toisiinsa. Samoista diskursseista voi myös ammentaa hyvin erilaisin tavoin, erilaisiin selontekoihin selittämään erilaista toimintaa. Toisaalta selontekoja voidaan rakentaa myös hyödyntäen samanaikaisesti useampia, keskenään ristiriidassakin olevia diskursseja. Kyseisen mallin voi ajatella muotoutuvan ajassa siten, että kussakin toimintatilanteessa ammennettavissa oleva diskurssien kirjo muuttuu. Diskursseista ammentaminen voi kuitenkin edellyttää johdonmukaisuutta tai se voi aiheuttaa lisää selontekovelvollisuuksia. Olisi esimerkiksi hyödyllistä tunnistaa aikakauteen ja ympäristöön sopivien diskurssien kirjo sekä selonteon samaan diskurssiin ankkurointi toimintatilanteessa. (Suoninen 1997, 27–29.)

Kuvio 1. Eero Suonisen esittämä *Diskursiivinen toiminnan malli*. (Suoninen 1997, 27–28)

Suonisen (1997, 29–30) mukaan selonteon antaminen kertoo kulttuurisista jännitteistä sekä siitä, että toimija tunnistaa keskenään kilpailevia logiikoita. Hän ei pidä osuvana Garfinkelin (1967), Austinin (1961) Scottin & Lymanin (1968) tai Buttyn (1987) ajatusta siitä, että selontekoja tarvittaisiin lähinnä vain ongelmatilanteissa (ks. Buttny 1987, 67–71). Ei ole selvärajaista, mikä lasketaan selonteoksi – kaikki sanavalinnat sisältävät luokituksia, jotka luovat järjellisyden tuntua elämään tai

toimintaan. (Suoninen 1997, 31–33.) Selonteot eivät ole vain kuvauksia, vaan ne voidaan nähdä osana *kulttuurista tanssia*. Selontekoja voidaan ammentaa diskursseista, jotka taas rakentavat, uusintavat ja ovat osana merkityssisältöjä ja kulttuuria. Nämä jälleen muovaavat ja uusintavat diskursseja ja selontekoja (em.33–35).

Kuten edellä mainittiin, selonteon käsite nousee esille myös Potterin, Edwardsin ja Wetherellin (1993) esittelemässä *Diskursiivisen toiminnan mallissa* (ks. s. 21–23). Kyseisessä mallissa pyritään tuomaan mielen, identiteetin ja todellisuuden monimutkaiset suhteet esille diskursiivisesti toiminnan, tiedon ja intressin sekä selontekovelvollisuuden teemoilla. Tutkijakolmikko tuo esiin esimerkiksi vastuun tarkastelun – miten vastuu rakennetaan selonteoissa ja millaisia diskursseja siihen käytetään. Heidän mukaansa muun muassa syytökset ja oikeutukset voivat rakentua selontekojen muodossa.

Omassa tutkimuksessani selonteon käsite viittaa selkeästi moraalittomana tai poikkeavana pidetyn toiminnan stigman purkamiseen. Tämä näkyy eritoten työttömyydestä tehtyjen selontekojen kontekstissa, jolloin selonteko toimii useimmiten edellä mainitun Buttnyn (1987, 67) kuvaaman kaavan mukaan, eli vastauksena esiin tulleeseen ongelmallisena pidettyyn tilanteeseen. Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvissä selonteoissa suhde ei ole niin selkeä. Suoraa ongelmallista tapahtumaa, kuten usean vuoden työttömyyttä, ei välttämättä tule ilmi juuri ennen näiden selontekojen esittämistä, mutta työttömyys toimii kuitenkin vahvasti keskustelujen kontekstina. Tulkitsen työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvät selonteot tapoina säilyttää kasvoja purkamalla laajemmin ilmennyttä problemaattista asemaa, työttömän stigmaa.

3.4. Tutkimuskysymys

Tutkielmassani haluan selvittää vastaukset kahteen tutkimuskysymykseen:

1. *Millaisia työttömyyteen ja työhön liittyviä selontekoja valmentautujat rakentavat työttömän stigman purkamiseksi?*
2. *Millaisista diskursseista selontekoja ammennetaan?*

Analyysissäni kiinnitän huomiota muun muassa siihen, kohdistuvatko selonteot sisäisiin vai ulkoisiin tekijöihin ja miten kontrolli ja vastuu niissä ilmenevät.

4. Aineisto ja menetelmä

Seuraavaksi kerron tarkemmin tutkimani aineiston alkuperästä ja ominaisuuksista. Kerron myös konkreettisesta tutkimusprosessini etenemisestä diskursiivisen psykologian avulla sekä siitä, miten huomion tutkimuseettiset periaatteet tutkimusta tehdessäni.

4.1. Aineisto

Teen Pro gradu tutkielman osana tutkijatohtori Sanni Tiitiisen vetämää ja Suomen Akatemian vuosina 2018–2021 rahoittamaa *Työmarkkinoiden marginaalista kohti voimaantumista?* -tutkimusprojektia. Projektilla on kaksi päätavoitetta, joista ensimmäinen on havaita sellaisia valmennuskäytäntöjä, jotka vuorovaikutuksen mikrotasolla estävät tai tukevat voimaantumista. Toisena päätavoitteena on löytää uutta ymmärrystä siitä, millaisia vaikutuksia sosiaalisen työllistämisen erilaisilla käytännöillä on työelämään liittyvän voimaantumisprosessin suhteen. Tarkkailun kohteena projektissa on sosiaalinen työllistäminen, tarkemmin ottaen tuettu työpajatoiminta ja siihen liittyvä työ- ja yksilövalmennus. Sosiaalisen työllistämisen tavoitteena on saada työmarkkinoille sellaisia henkilöitä, joiden työllistyminen on ollut hankalaa. (Tampereen yliopisto 2022)

Tutkimusaineistoni on alkujaan peräisin *Toimijuuden tukeminen marginalisoitujen yhteisöjen kehittämistoiminnassa* -tutkimusprojektista. Aineisto koostuu haastatteluista, havainnoinneista ja vuorovaikutustilanteiden ääninauhoituksista, joissa osallisina voivat olla niin tuetussa työpajatoiminnassa mukana olevat valmentautajat kuin valmentajatkin. Itse käytän tutkimuksessani valmentautujien ja valmentajien välisiä ääninauhoitettuja yksilövalmennuskeskusteluita. Yksilövalmennuksessa perehdytään valmentautujan elämäntilanteeseen perinpohjaisesti (ks. s. 6), joten esimerkiksi työ- ja koulutushistoria sekä tulevaisuuden suunnitelmat esiintyvät vahvoina teemoina valmennuskeskusteluissa.

Yksilövalmennuksen prosessi koostuu aineiston kontekstina olevalla työpajalla alkuhaastattelusta, valmennussuunnitelman tekemisestä, välikeskustelusta ja loppukeskustelusta. Näitä erilaisia yksilövalmennuskeskusteluita oli aineistossa yhteensä 23, ja niissä esiintyi yhden yksilövalmentajan lisäksi 18 valmentautujaa, jotka ovat työpajalla pääosin palkkatuetussa työssä. Ennen työpajalle tuloaan valmentautajat on tyypillisesti katsottu työllisyyspalveluissa vaikeasti työllistyviksi. He ovat esimerkiksi saattaneet olla pitkään, vähintään kaksi vuotta, poissa työelämästä tai koulusta. Aineistoa alkuhaastatteluista ja valmennussuunnitelmista oli huomattavasti enemmän kuin välikeskusteluista ja loppukeskusteluista. Alkuhaastatteluita, jossa keskustellaan valmentautujan elämästä, historiasta ja tavoitteista muun muassa työhön, koulutukseen ja hyvinvointiin liittyen oli viisi. Valmennussuunnitelmia, jossa valmentaja ja valmentautuja kirjaavat valmentautujalle

henkilökohtaisia tavoitteita työpajajaksolle oli puolestaan kahdeksan. Keskusteluista, jossa yhdistyi sekä alkuhaastattelu, että valmennussuunnitelma oli yhdeksän. Nauhoituksia välikeskusteluista oli puolestaan neljä ja loppuhaastatteluista kaksi.

Rajasin analyysiin mukaan otettavan aineiston alkuhaastatteluihin ja alkuhaastattelun ja valmennussuunnitelman yhdistelmiin, sillä aineistoa oli määrällisesti sopivan verran, ja kyseisistä keskusteluista nousi vahvinten esiin kiinnostuksen kohteenani olevaa työttömyyteen ja työllisyyteen liittyvää puhetta. Näistä 14:sta vuonna 2016 nauhoitetuista keskustelusta otin lopulliseen analyysiin mukaan keskusteluita, joissa esiintyi monipuolisimpia ja selkeimpiä selontekoja, jotka kohdistuivat nimenomaan työttömyyteen ja työllistymiseen. Selontekoja oli kaiken kaikkiaan paljon, joten epäselvät tai yksitoikkoiset, kapeasti avatut selonteot jäivät analyysin ulkopuolelle. Analysoitavaksi jäi kahdeksan keskustelua, joista kolme olivat alkuhaastatteluja ja viisi alkuhaastattelun valmennussuunnitelman yhdistelmiä. Näin ollen aineistossa esiintyy yhden yksilövalmentajan lisäksi kahdeksan valmentautujaa. Nämä keskustelut olivat 42–87 minuuttia pitkiä, yhteensä 501 minuuttia eli 8 tuntia 21 minuuttia. Nauhoitteiden litteraatiot oli tehty kolmella fontilla (Verdana f 11 rv 1,15, Calibri f 12 rv 1,0 ja Courier New f 12 rv 1,0), ja niiden litteraatiot olivat pituudeltaan 18–100 sivuisia, yhteensä 356 sivua. Näistä tutkielmaan päätyi yhteensä 25 aineisto-otetta, joita löytyi kustakin valmennuskeskustelusta yhdestä kahdeksaan, keskimäärin kolme yhtä keskustelua kohti. Otteista havaitsin neljä diskurssia, joista ammennettiin puheessa liittyen työttömyyteen ja työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen. Työttömyyttä käsitellessäni jaottelin vielä yhdeksän selonteon tyyppiä, joissa kyseisiä diskursseja esiintyi, kun taas työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyneestä puheesta vastaavaa selkeää jaottelua ei noussut esiin. Seuraavassa luvussa esittelen tutkimusprosessini tuoden esiin konkreettisen etenemiseni sekä diskurssianalyysin soveltamisen aineiston käsittelyssä.

4.2. Tutkimusprosessi

Sovelsin tutkimuksessani diskurssianalyysia, jossa kiinnostus kohdistuu eritoten siihen, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan kielessä (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 17; Suoninen 1992, 13). Tutkin siis sitä, miten sosiaalisissa käytännöissä eli tämän tutkimuksen kohdalla valmennuskeskusteluissa, rakennettiin ja hyödynnettiin diskursseja (ks. Jokinen ym. 2016, 32–34). Keskityin nimenomaan valmentautujien eli työttömyydessä eläneiden puheeseen. Kiinnostukseni kohdistui puheessa rakennettuun työttömyyden ilmiöön, työttömyyteen ja työllisyyteen liittyviin diskursseihin sekä erilasiin selontekoihin, joissa näistä diskursseista ammennettiin.

Diskurssianalyysin kirjosta päätin soveltaa diskursiivista psykologiaa, jossa kiinnostus kohdistuu erityisesti psykologisten ilmiöiden, kuten identiteetin, asenteiden tai muistojen rakentumisesta ja uusintamisesta kielen kautta (Potter ym. 1993, 383–384). Diskursiiviselle psykologialle ominaisesti tutkin muun muassa selontekojen kautta rakentuvia velvollisuuksia, rajoituksia ja ominaisuuksia sekä puheessa rakentuvia asemia ja asemien vaihtelua (Edwards & Potter 1992, 128; Potter & Wetherell 1987, 110–111.) Eritoten Jonathan Potterin, Derek Edwardsin ja Margaret Wetherellin (1993) *Diskursiivisen toiminnan malli* ohjasi tutkimustani. Siinä tarkastellaan toiminnan, tiedon ja intressien sekä selittävyden rakentumista puheessa huomioiden muun muassa vastuu, motiivit ja toiveet (ks. 3.2.2. Diskursiivisen toiminnan malli). Se sopi erinomaisesti taustoittamaan tutkimusta työttömyyden ja työn selonteosta, joita esiintyi eritoten valmennuskeskusteluiden työhistoriakertomuksissa ja tulevaisuuden suunnitelmien maalailuissa. Tarkastelin siis, miten valmentautujat rakensivat diskursseista ammentaen toimintaa, intressejä, selityksiä ja vastuuta konstruoiden muun muassa muistojaan, ajatuksiaan, suunnitelmiaan ja toiveitaan.

Koska diskurssianalyttinen taustoitus tutkimukseen on hyvin abstrakti, esittelen, miten tutkimukseni on edennyt konkreettisesti. Diskursiivisen psykologian tienraivaajat Potter ja Wetherell (1987, 158–177) antavatkin hyvän käytännön ohjenuoran diskurssien analysoinnista, johon kuuluu vaihtelevassa järjestyksessä ja mahdollisesti useasti toistuen seuraavat vaiheet: tutkimuskysymysten kehittäminen, otoksen valinta, dokumenttien kerääminen aidoista vuorovaikutustilanteista, haastattelut, litterointi, aineiston koodaus, analyysi, validointi, raportointi ja soveltaminen.

Sain aineiston valmiina ja litteroituna, joten edellä mainituista minun ei tarvinnut tehdä nauhoitteiden keräämistä, haastatteluiden suorittamista tai kokonaisvaltaista litterointia tutkimuksessani. Lähtiessäni käymään läpi aineistoa minulla oli kiinnostusta tietynlaisia teemoja kohtaan, joiden ympärille halusin tutkimukseni sijoittaa, kuten syrjäytyminen ja motivaatio. Henkilökohtaisesti minulle oli tärkeää, että rakentaisin tutkimuskysymyksen, joka on yhteiskunnallisesti jollain tapaa merkittävä. Sen tarkempaa tutkimuskysymyksen asettelua ei voikaan aineistolähtöisessä diskurssianalyysissä asettaa vielä tässä kohdin, joten aloin kuuntelemaan ja lukemaan läpi laajaa projektiin kerättyä aineistoa. Esiin alkoi jossain kohdin nousta mielenkiintoisia selontekoja työhistoriaan ja tulevaisuuden suunnitelmiin liittyen ja huomasin, että tällaisia selontekoja esiintyi useammissakin valmennuskeskusteluissa. Aloin hahmottamaan kahdenlaisia kaavoja – selontekoja työttömyyteen liittyen ja selontekoja työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyen. Eritoten valmennuksellisen asiakaspolun alkupään keskusteluissa eli valmennussuunnitelmissa ja alkuhaastatteluuksissa esiintyi tällaisia selontekoja. Osa valmennussuunnitelmakeskusteluista ja

alkuhaastatteluista käytiin saman keskustelun aikana, joten valitsin alustavaksi otoksekseni valmennussuunnitelmat ja alkuhaastattelut.

Aineiston rajattuani, useiden läpilukujen myötä aloin löytämään samanlaisuuksia selontekojen välillä, ja aloin koodaamaan kunkin tyyppisiä selontekoja omilla väreillään. Aluksi värikoodit kattoivat hyvin laajoja teemoja, joihin kuului esimerkiksi yhteiskunta, sosiaalinen kenttä ja yksilön ominaisuudet, ja näistä alkoi hahmottumaan erilaisia diskursseja. Ennen selontekojen ja diskurssien kunnollista hahmottumista olin merkannut omilla väreillään ympäristöön, sosiaalisiin suhteisiin, fyysisiin ominaisuuksiin tai sairauksiin, psyykkisiin ominaisuuksiin tai sairauksiin ja epäonneen liittyneet selonteot. Kun olin merkannut kaikki näihin ryhmittelyihin istuvat aineiston selonteot, jaottelin aineistopätkät omiin tiedostoihinsa. Aloin ryhmittelemään selontekoja niiden ominaisuuksiensa ja kohteidensa perusteella sekä tutkailemaan minkälaisia diskursseja niissä on hyödynnetty. Tätä helpotti yksinkertaistaminen selontekojen sisällöt tiiviisiin lauseisiin. Huomioin esimerkiksi sen, kohdistetaanko selonteko ulkoiseen vai sisäiseen tekijään, kuvataanko asiaan olevan kontrollia vai ei ja onko selonteon sisältämät tapahtumat sävyiltään positiivisia, neutraaleja vai negatiivisia. Näin aineisto-otteista paljastui myös mielenkiintoista toimijuuden rakentamista.

Aloin etsiä aineistosta hedelmällisimpiä selontekoja, joissa selonteko kohdistettiin selvästi työhön tai työttömyyteen. Otin mukaan esimerkiksi paljon sellaisia selontekoja, jotka valmentautuja esitti itsenäisesti ilman valmentajan pyyntöä. Toisaalta kaikilla puhujilla ei ollut tapana tuoda selityksiään itsenäisesti ilmi, joten valitsin mukaan myös muutamia tapauksia, joissa selonteko esitettiin valmentajan pyynnöstä. Osa selonteoista oli hyvin tiiviitä, yhden lausuman mittaisia, kun taas osa jatkui useamman lausuman tai puheenvuoron verran. Karsin näistä pois yksinkertaisimpia ja tiiviimpiä selontekoja, ja jatkoin hieman pidempien ja monimutkaisempien selontekojen kanssa työskentelyä. Jotkut selonteot olivat vuorostaan epäselviä sen suhteen, kohdistettiinkö selonteko nimenomaan työttömyyteen tai työn kannustavuuteen ja kiinnostavuuteen, jolloin piti palauttaa katse tutkimuskysymykseen. Joskus selonteon ydin saattoi myös olla liian monitulkintainen, jolloin näin järkeväksi ottaa mukaan tämän suhteen selkeimpiä esimerkkejä. Joissain aineisto-otteissa oli viljelty mielenkiintoisia kielikuvia, sanontoja ja vertauksia, jotka näin erinomaisina kohteina kielen analyysiin. Kävin läpi löytämiäni selontekoja vielä muutaman kerran, karsien epäselviä tai yksinkertaisia tapauksia ja lisäillen rikkaita, selkeästi tutkimuskysymykseen vastaavia selontekoja ja diskursseja analyysiini.

Lopulta päädyin esittelemään neljää aineistosta kummunnutta diskurssia, jotka olivat *toimintakyvyn* diskurssi, *sosiaalisen ympäristön* diskurssi ja *yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden* diskurssi sekä *kohtalon* diskurssi. Toimintakyvyn diskurssi, sosiaalisen ympäristön diskurssi ja

yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi nousivat esiin selkeästi ja näkyivät useiden valmentautujien puheessa, niin työttömyyteen kuin työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteenkin liittyvässä puheessa. Myös kohtalon diskurssi esiintyi kummankinlaisessa puheessa, mutta huomattavasti harvemmin. Kohtalon diskurssia oli kuitenkin hyvin mielenkiintoista tutkia.

Työttömyyspuheesta nousi ilmi myös yhdeksän selkeää, keskenään erilaista selonteon tyyppiä, jotka ammensivat näistä diskursseista. Toimintakyvyn diskurssista ammenettiin *fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden* selonteoissa ja *psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden* selonteoissa. Sosiaalisen ympäristön diskurssia hyödynnettiin puolestaan *epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteoissa*, *toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteoissa* sekä *sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteoissa*. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssia käytettiin *markkinoiden ja taloudellisen ympäristön* selonteoissa, *työmarkkinoiden vaatimusten* selonteoissa ja *työllistämisympäristön ongelmien* selonteoissa. Kohtalon diskurssista ammenettiin puolestaan *epäonnen* selonteoissa. Muiden diskurssien kohdalla selonteon tyyppiä oli siis useampia, mutta kohtalon diskurssin kohdalla vain yksi. Epäonnen selontekoa esiintyi vähän ja vain yhden valmentautujan puheessa, kun taas muita selontekoja esiintyi kokonaisvaltaisemmin, useampien valmentautujien kertomuksissa. Tästä huolimatta halusin ehdottomasti analysoida näitä mielenkiintoisia ja rikkaita selontekoja epäonnisuudesta ja tukia kyseisen valmentautujan tapaa rakentaa todellisuuttaan vahvasti kohtalon diskurssiin nojaten.

Samoja diskursseja, joiden avulla selitettiin työttömyyttä, hyödynnettiin myös työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa. Samankaltainen selontekojen tyypittely ei kuitenkaan ollut mielekäästä vähempien aineistoesimerkkien ja diskurssien päällekkäisyyksien vuoksi. Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyneessä puheessa pinnalle nousivat psykososiaaliset teemat toimintakyvyn ja sosiaalisten suhteiden diskurssien kietoumina, ja myös yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista ammenettiin paljon. Kohtalon diskurssista ammenettiin jälleen huomattavasti muita kolmea diskurssia vähemmän. Oletusteni vastaisesti esimerkiksi taloudellisia seikkoja ei tuotu puheessa esiin juuri ollenkaan. Tämä oletus lienee kapitalistisen diskurssin peruja, jonka logiikan mukaan työtä tehdään rahasta eli taloudellisista motiiveista. Ylipäänsä kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa diskurssien välillä esiintyi enemmän kietoumia ja päällekkäisyyttä kuin työttömyyspuheessa, sillä suurimmassa osassa aineistoesimerkkejä ammenettiin samanaikaisesti jopa kolmesta diskurssista.

Vielä analyysia tehdessäni valitsin lopulliset tutkimukseen mukaan ottamani aineisto-otteet niiden monipuolisuuden ja selkeyden mukaan siten, että jokaisesta selonteon tyyppistä tai diskurssista olisi suunnilleen saman verran esimerkkejä. Analyysia kirjoittaessani validoin päätelmiäni kuvaten

diskursseissa esiintyvää puhetta ja sitä, missä yhteyksissä ne yleensäkin kielessä esiintyvät. Toin ilmi diskurssien ja selontekojen samankaltaisuuksia ja erilaisuuksia perustellen samalla aineistopätkien kategorisointia ja sopivuutta kuhunkin selonteon tyyppiin ja diskurssiin. Diskursiivisen psykologian kentällä rakennettua DAM-mallia (Potter ym. 1993, ks. 3.2.2. Diskursiivisen toiminnan malli) mielessä pitäen avasin myös, miten valmentautujat rakensivat toimintaa, tietoja, selittävyyttä ja vastuuta konstruoiden muun muassa muistojaan, ajatuksiaan, suunnitelmiaan ja toiveitaan. Seuraavassa luvussa kerron, miten huomion tutkimusetiikan tutkimusta tehdessäni.

4.3. Tutkimusetiikka

Otin tutkimuksessani huomioon tutkimuseettiset periaatteet, mikä vaatii hyvää tieteellistä käytäntöä. Tieteellinen käytäntö edellyttää rehellisyyttä, huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä. Tutkimustiedonhankinta- ja arviointimenetelmien on oltava eettisesti hyväksyttäviä ja tutkimuksen suunnittelun, toteutuksen ja raportoinnin yksityiskohtaista ja tieteelliselle tiedolle asetettujen vaatimusten mukaista. Tieteelliselle tutkimustyölle asetettuja vaatimuksia ovat muun muassa tutkimustiedon aitous, riippumattomuus henkilökohtaisista mieltymyksistä ja ennakko-oletuksista sekä tuotetun tiedon merkityksellisyys. (Hirsijärvi, Remes & Sajavaara 2009 19–21, 23–24.) Seuraavaksi kerron, miten käytännössä noudatin hyvää tieteellistä käytäntöä aineiston käsittelyn, tutkimuksen teon sekä tulosten ja niiden raportoinnin kanssa.

Vaikka en itse osallistunut aineiston keräämiseen, on minulle sen käyttäjänä tärkeää, että aineisto oli kerätty tutkimusetiikka huomioon ottaen. Kaikilta aineistossa esiintyviltä henkilöiltä saatiin kirjalliset suostumukset aineiston keräämiseen ja tutkimuksen tekemiseen. Heille esitettiin tutkimustiedote, jossa on kerrottu kattavasti tutkimusprojektista ja tutkimusta tekevästä henkilöstä sekä aineiston keräämisestä, tallentamisesta, käsittelystä ja jatkokäytöstä. On siis oletettavissa, että tutkimuksessa mukana olevilla on selkeä tietoinen ymmärrys siitä, mihin he ovat suostuneet. Tutkimustiedotteesta löytyi myös projektin yhteystiedot ja pyyntö ottaa yhteyttä, mikäli osallistujilla olisi tutkimukseen ja siihen osallistumiseen liittyviä kysymyksiä.

Tutkimuksessa mukana olevien yksityisyyden suojeleminen on hyvin tärkeää. Siispä aineiston litteroiduissa versioissa on muutettu muun muassa henkilöiden nimet, asuinpaikat ja muut mainitut sijainnit, syntymäajat, yhteystiedot, harvinaislaatuiset tapahtumat ja sairaudet sekä muut sellaiset tiedot, mistä henkilön voisi tunnistaa. Tunnistetietojen häivyttäminen on tehty hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti, Tampereen yliopiston tietoaarkiston ohjeistuksen mukaan (Tietoaarkisto 2021). Osassa aineistoa tunnistetiedot oli valmiiksi hävitetty, osan muutin itse projektin muiden työntekijöiden tekemän Excel-taulukon mukaisten pseudonyymien eli peitenimien mukaan. Mikäli

tunnistetiedolle ei ollut valmiiksi vaihtoehtoja nimeä, keksin usein esiintyvälle nimityksille uuden nimen tai kirjoitin hakasulkeisiin, oliko kyse esimerkiksi ihmisen etunimestä, kaupungista vai organisaatiosta. Luettavuuden vuoksi taivutin korvaavat nimet tai kuvailut lauseeseen sopivaan muotoon. Aineisto-otteisiin en jättänyt valmentautujan pseudonyymia nimeä otsikkotasollekaan, jotta tietyn valmentautujan aineisto-otteita yhdistelemällä ei olisi riskiä tunnistamiselle.

Pseudonymisoinnin lisäksi suoritin vielä tarkempaa litterointia nauhoitteista, mikäli aiemmin tehdyt litteraatit olivat virheellisiä tai puutteellisia. Allekirjoitin myös itse vaitiolositoumuksen aineistoon liittyen. Aineisto löytyi minulta ainoastaan salanasuojatulta ulkoiselta kovalevyiltä, enkä ladannut sitä missään vaiheessa tietokoneelle tai pilveen. Säilytin ulkoista kovalevyä lukollisessa kaapissa siten, ettei kenelläkään ollut mahdollisuutta päästä siihen käsiksi.

Huomioin tutkimusta tehdessäni aineistossa esiintyvät henkilöt kokevina ja tuntevina ihmisinä, joten kohtelen heitä ja heidän tuottamaansa aineistoa inhimillisin ottein, niin tutkimusta suorittaessani kuin raportoinnissakin. Vältin esimerkiksi hyvin arkaluontoisten tietojen tai kertomusten tuontia mukaan tutkimuksen aineistoesimerkkeihin, häivyttämällä niitä hakasulkein kirjoitetuilla peiteilmaisuilla tai jättämällä kokonaan tekstin ulkopuolelle. Analyysia kirjoittaessani pyrin tuomaan oivallukseni esiin mahdollisimman neutraalisti, kritisoimatta esimerkiksi valmentajan tai valmentautujien kerrontaa tai toimintatapoja. Tutkimustulosten aitouden varmistamiseksi en kuitenkaan myöskään kaunistellut näitä asioita, vaan diskurssianalyttisen otteen mukaisesti keskityin kielen analysoimiseen, ottamatta kantaa puheen sisältöön.

Tutkimusta tehdessäni pidin jatkuvasti mielessä sen, että tutkimustulokset eivät saa vääristyä tai taipua omien mieltymysten tai ennakko-oletusten mukaisesti. Mikäli analyysivaiheessa huomasin pyrkiväni etsimään tietynlaisia toiveideni mukaisia teemoja tekstistä, pyrin tyhjentämään mieleni ja keskittymään siihen, mitä aineisto minulle yrittää kertoa. Näin kävi esimerkiksi toivoessani löytäväni useampia selontekoja jokaiseen diskurssiin liittyen, jotta löydöksieni rakenne pysyisi yhtenäisenä siten, että kunkin diskurssin alta löytyisi enemmän kuin yksi siitä ammennettu selonteon tyyppi. Valmennuskeskusteluista ei kuitenkaan noussut esiin useampia selonteon tyyppisiä jokaisen diskurssin kohdalla, joten kuuntelin aineistoa ja jätin tulokseni sen mukaisiksi.

Aidot ja riippumattomat tulokset ovat myös edellytys tutkimuksen merkityksellisyydelle, jonka avaintekijä tutkielmani kohdalla on se, että tutkin työttömyydessä eläneiden rakentamaa marginaalista, valtapuheesta eroavaa puhetta työttömyydestä ja työllisyydestä. Uskon, että kerrontansa voi purkaa työttömän stigmaa ja rakentaa laajempaa kuvaa työttömyyden ilmiöstä ja näin

edesauttaa tasa-arvoa ja hyvinvointia niin yksilön kuin yhteiskunnankin tasolla. Seuraavassa luvussa analysoinkin aineistossa esiintyviä diskursseja, joita työttömät ovat mukana rakentamassa.

5. Analyysi

Tässä luvussa syvennyn analysoimaan aineistosta havaitsemiani diskursseja ja selontekoja sekä esittelen havaintoni. Ensiksi käyn läpi löytämäni työttömyyden selonteot ja niihin liittyvät diskurssit, minkä jälkeen käsittelen työnteon kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa rakennettuja selontekoja ja niihin hyödynnettyjä diskursseja. Löytämiäni diskursseja oli neljä, ja niistä ammennettiin sekä työttömyyspuheessa, että työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa. Otin käsittelyyn 19 työttömyyteen liittyvää selontekoa sekä kuusi työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvää selontekoa. Aineistopätkissä V symboloi valmentautujaa ja Y symboloi yksilövalmentajaa. Eri aineistopätkissä esiintyy eri valmentautuja, mutta valmentaja on kaikissa sama. Olen tiivistänyt aineisto-otteita helpomman luettavuuden vuoksi, jolloin merkit (...) symboloivat välistä poistettuja täytesanoja tai myötäilyjä, kun taas pidemmissä poistoissa sulkujen sisällä lukee poistettujen rivien määrä. Käsittelen analyysissä tutkimuskysymyksessä pysyäkseni pääosin valmentautujien kerrontaa, mutta joissain kohdissa on mielekästä nostaa esiin myös valmentajan puhetta.

5.1. Puhe työttömyydestä

Aineistossa esiintyvään työttömyyspuheeseen rakentui runsaasti erilaisia merkityksiä, jotka liittyivät esimerkiksi aiempiin työttömiin elämänvaiheisiin sekä työllistymisen epävarmuuteen tulevaisuudessa. Monipuolinen diskurssien kattaus piti sisällään puhetta yksilöistä ja ryhmistä aina organisaatioihin, instituutioihin ja yhteiskuntaan, ja selontekoja rakennettiin niin sisäisiin kuin ulkoisiin voimiin viitaten. Selonteoissa kontrollia esiintyi vaihtelevasti yksilön hyvästä kontrollista olemattomaan asti, ja tämän myötä myös vastuu rakentui vahvaksi tai vähäiseksi. Nämä seikat tulevat esiin myös valmentautujien rakentamista asemoinneissa itsestään suhteessa muihin yksilöihin, ryhmiin, instituutioihin tai yhteiskuntaan. Selonteot voivat kohdistua niin yksittäisiin koulu- ja työpaikkoihin kuin laajempiinkin vaikeuksiin koulutus- tai työuran polkua pitkin, konkreettisista tapahtumista ja teoista aina abstraktimpiin kokonaisuuksiin.

Työttömyyteen liittyvässä puheessa esiintyi selkeästi neljä diskurssia, joista ammennettiin yhdeksässä erilaisessa selonteon tyypissä. Näihin diskursseihin kuului *toimintakyvyn* diskurssi, joka sisälsi selonteon *fyysisen toimintakyvyn rajoitteista* sekä selonteon *psykososiaalisista toimintakyvyn rajoitteista*. Havaitsin myös *sosiaalisen ympäristön* diskurssin, jota valmentautajat hyödynsivät selonteossa *epäsuotuisista sosiaalisista ryhmistä*, selonteossa *toimimattomista sosiaalisista suhteista* sekä selonteossa *sosiaalisten suhteiden puuttumisesta*. Kolmas löytämäni diskurssi oli *yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden* diskurssi, josta ammennettiin selonteossa

markkinoista ja taloudellisesta ympäristöstä, selonteossa työmarkkinoiden vaatimuksista sekä selonteossa työllistämisyjärjestelmän ongelmista. Viimeisenä esittelemäni diskurssi on kohtalon diskurssi, jota hyödynnettiin rakentaessa epäonnen selontekoa. Esittelen löytämäni diskurssit ja selonteot sekä selontekojen määrällisen jakautumisen seuraavassa taulukoissa (ks. Taulukko 1). Taulukon toiseksi ylin palkki havainnoi karkeasti selontekojen kohdetta janalla yksilöstä kohti ympäristöä.

Työttömyyttä selittävä puhe (19)			
Yksilö	Sosiaalinen ympäristö	Yhteiskunta ja instituutiot	Universumi
Toimintakyvyn diskurssi (5)	Sosiaalisen ympäristön diskurssi (5)	Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi (7)	Kohtalon diskurssi (2)
fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko (2)	epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteko (1)	markkinoiden ja taloudellisen ympäristön selonteko (3)	epäonnen selonteko (2)
psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko (3)	toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteko (2)	työmarkkinoiden vaatimusten selonteko (2)	
	sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteko (2)	työllistämisyjärjestelmän ongelmien selonteko (2)	

Taulukko 1. Työttömyyttä selittävä puhe jatkumona yksilöstä kohti ympäristöä sekä erilaisten selontekojen määrällinen jakautuminen eri diskurssien alle

5.1.1. Toimintakyvyn diskurssi

Esiin nousi diskurssi yksilön toimintakyvystä, joka esiintyy työttömyyden selonteissa rajoittavana tekijänä. Tässä diskurssissa korostuvat henkilökohtaiset resurssit, jotka työttömyyden kontekstissa esiintyvät negatiivissävytteisesti niiden puutteellisuuden takia. Diskurssiin sisältyy ajatus siitä, että tarpeeksi korkea toimintakyky on edellytys yhteiskunnalliselle osallistumiselle ja arjesta selviytymiselle. Kapitalististen silmälasien läpi toimintakyky voidaan nähdä asiana, jota yksilö työelämälle tarjoaa ja on edellytys sille, että hän on tehokas ja palkan maksamisen arvoinen. Eritoten hyvinvointivaltioissa ihmisten toimintakyvyn ylläpito nähdään tärkeäksi usealla tasolla, mitä pyritään ylläpitämään muun muassa kattavalla ja tasa-arvoisella terveysjärjestelmällä. Tässä toimitaan niin yksilön kuin yhteiskunnankin asialla – toimintakykyinen, yhteiskunnallisesti aktiivinen yksilö on myös taloudellisesti tuottava, kun taas alhaisen toimintakyvyn omaavista pyritään huolehtimaan, mikä puolestaan maksaa yhteiskunnalle. Keskustelua yksilön toimintakyvyn tukemisesta jo ennen sen putoamista on ollut paljon esillä. Keskustelun aiheena on ollut esimerkiksi se, missä määrin

yhteiskunnallisia resursseja investoidaan yksilön toimintakyvyn ylläpitoon ja minkä verran tällä säästäisi, mikäli yhä useampi yksilö pystyisi säilyttämään hyvän toimintakyvyn pitkälle elämäänsä (ks. esim. Koponen, Borodulin, Lundqvist, Sääksjärvi & Koskinen 2017, 1–5).

Toimintakyvyn diskurssiin nojautumista ei esiinny ainoastaan yhteiskunnallisessa keskustelussa, vaan kuten seuraavista luvuista käy ilmi, myös yksilöt voivat ammentaa toimintakyvyn diskurssista puheessaan. Aineistosta löytyi toimintakyvyn diskurssin sisältä kahdenlaisia selontekoja, joita olivat fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko sekä psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko. Selonteot kohdentuivat yksilöön itseensä, mutta yksilön kontrolli rajoitteisiin esiintyi hyvin alhaisena, jolloin myös vastuu tilanteesta useimmiten ulkoistettiin. Ensimmäiseksi esitellen aineistoesimerkkien kera fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteon, minkä jälkeen siirryn käsittelemään psykososiaalisten rajoitteiden selontekoa.

5.1.1.1. Fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko

Fyysisen toimintakyvyn selonteossa vaikeuksia töiden saannissa tai työsuhteen jatkamisessa selitetään fyysisillä toimintakyvyn rajoitteilla, kuten vammoilla ja sairauksilla. Näissä esimerkeissä yksilön henkilökohtainen kontrolli on mitätön. Alhaiset resurssit sulkevat rajusti työelämän mahdollisuuksia pois ja voivat olla osana myös arjen vapaa-aikaa. Siispä selonteot ovat hyvin negatiivissävytteisiä eikä mitään positiivista fyysisestä toimintakyvystä tuotu ilmi. Seuraavassa esimerkissä valmentautuja on kertonut hänellä olevan autoimmuunisairauksia, ja hän kuvailee niiden mukanaan tuomiaan rajoituksia hänen arjessaan ja työssään.

1. *Kova fyysinen rasitus, ei pysty*

Valmentautuja on kertonut, että hänellä on autoimmuunisairauksia.

V: *Mul on paljon sellassii, sellassii asioit mitä mie en voi tehdä. (...) Mie en voi olla auringos, mie en voi saunoo, en voi lenkkeillä.*

Y: Joo. Mut, ei vaikuta, ei vaikuta työhön –

V: *E- ei vaikuta. Paitsi jos on jossain missä on tosi kuuma tai tosi kylmä.*

Y: Joo onhan tietysti tos, nii.

V: *Ja se että yötyötä mie en voi tehdä, se on -.*

Y: Joo. Joo. Eli nää ulkotyöt on aika pitkälle sit että?

V: *Mm, mm (...) Varmaan joo (...) Ja yötyö ei käy.*

Y: Joo. Mie laitan tän koska tota, tää on sellain, joo. Joo. Noi on ja, sit se että, kovempi –

V: *Tosi kova fyysinen rasitus, ei pysty.*

Valmentautuja rakentaa tässä aineisto-otteessa selontekoa sille, miksi hänen työllistymismahdollisuutensa ovat rajoittuneet. Valmentautuja on maininnut autoimmuunisairauksistaan ja aloittaakin aineisto-otteen kertomalla, että *mul on paljon sellassii, sellassii asioit mitä mie en voi tehdä. Paljon* on suurpiirteinen käsite ja korostaa tässä kohtaa sitä, miten laajalti mahdollisuuksien kenttä on tukittu. Valmentautuja kuvailee tätä listaamalla arkisia sairauden estämiä asioita kertomalla, että *mie en voi olla auringos, mie en voi saunoo, en voi lenkkeillä*. Tässä hän tuo ilmi hyvin erilaisia asioita, mitä sairaudet rajoittavat, pyrkien luomaan ymmärrystä rajoitteiden laajasta kentästä.

Valmentautujan vastauksella tähän, että sairaudet *ei vaikuta työhön* hän rakentaa oletusta siitä, että valmentautujan terveydelliset ongelmat näkyisivät lähinnä arjessa. Tähän kommenttiin valmentautuja vastaa, että *e- ei vaikuta. Ei* sanan hakeminen tai arka esittäminen voi viitata siihen, että valmentautuja rakentaa varauksellisuutta vastaukseensa. Myös sitä seuraavalla *paitsi* sanalla valmentautuja luo jonkunlaista varausta siihen, missä tilanteissa väite pitää paikkaansa – *paitsi jos on jossain missä on tosi kuuma tai tosi kylmä*. Valmentautuja kertoo ääriolosuhteista, missä työskentely ei onnistuisi, johon valmentaja toteaa, että *onhan tietysti tos*. Tässä lausumassa liitepartikkeli *-han* toimii tapana rakentaa sanotusta asiasta yhteisesti tiedettyä informaatiota (Hakulinen 2001, 88; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008a) samalla validoiden, että sairaudet voivat tosiaan rajoittaa työpaikkoja. Valmentautuja jatkaa, että *yötyötä mie en voi tehdä*, millä hän viittaa sairauksien epävän mahdollisuuksistaan pois kokonaisen työntekoajankohdan tai kolmivuorotyön.

Valmentaja tarttuu vielä puheeseen kuumasta ja kylmästä ja olettaa ulkotöiden olevan poissa vaihtoehtoista. Valmentautuja vastaa myöntävään sävyyn *mm, mm ja varmaan joo*, josta rakentuu käsitys siitä, ettei valmentautuja ole välttämättä aiemmin ajatellut ulkotöiden poislukeutumista. Tässä keskustelussa asiaa pohtiessaan hän kuitenkin huomaa senkin olevan hankalasti sovitettavissa sairauden kanssa, esimerkiksi aiemmin keskusteltujen lämpötilojen takia. Valmentajan kirjatessa rajoitteista valmentautuja kertoo vielä kerran, ettei yötyö käy korostaen, että se on tosiaan hänelle sairauksiensa takia mahdotonta. Valmentautuja vielä tarkentaa, että *tosi kova fyysinen rasitus, ei pysty. Pystymisestä* puhumisella hän rakentaa tilannettaan sellaiseksi, että kyse ei ole esimerkiksi valinnasta tai epämukavuudesta vaan siitä, että muun muassa fyysisesti raskaat työt eivät ole mahdollisia valmentautujan terveydentilan vuoksi. Tällä tavoin valmentautuja asemoituu puheessa sairauksien armoilla olevaksi – tietyissä olosuhteissa sairaudet ottavat kontrollin, josta valmentautuja toimijana ei kykene olemaan vastuussa. Seuraavassa aineisto-otteessa eräs valmentautuja kertoo auto-onnettomuudesta, jonka myötä hänen fyysisen toimintakykynsä heikentyminen on rajannut myös mahdollisuuksia työelämässä.

2. *Ei miun kroppa enää pysty*

V: Niin pääsin sinne asentajaks, sit mie ehin olla kaks vai kolme viikkoa töissä ja sit se [[auto-onnettomuus tapahtui]] työmatkalla ja (...) sit mie olinkin puoltoista vuotta saikulla ja.

Y: Oho. Siis olit sie henkilöautolla?

*V: Joo, henkilöautolla. (...) Ja tota sit mie niin kuin **menin sinne sit, kun saikku päätty niin takasin, mut sit huomattiin, ettei miun kroppa enää (...) pysty tekee.** Mie olin sen puol vuotta siellä sitten ja.*

Y: Joo. Tuliks siitä sitten tota mitään pysyvii vammoi sitten siitä (...) Työmatka, työmatka?

*V: **Nyt on niin kuin nivelrikkoo kehittyny tähän polveen (...) joka oli rikki.** (...) **Et multa meni reisiluu niin kuin useammasta (...) kohtaa murskaks tästä (...)** ku se jäykisti sit ton polven niin nyt siihen on tullu, just ennen jouluu ne kuvas ton (...) niin siellä on hyvin pitkälle kehittyny nivelrikko tossa (...) vasemmassa polvessa. (...) että sitä (...) ei korjata ku tekonivelellä.*

Myöhemmin keskustelussa valmentautuja kysyy, että onko valmentautuja kyselyt esimerkiksi automaalaamoilta töitä (48 min myöhemmin).

*V: No en enää, kun **koska miun kroppa ei pysty** (...) Jos sie alat autookin maalaamaan, niin sie joudut menee polvilles ja (...) Jos mie meen polvilleen täs (...) Niin mie en pääse ylös sieltä. (...) Muuta kuin tukema, tukea ottamalla ja (...) Autoo maalatessa, jos (...) sattuis, kun sit sie rupeisit siin hoiperteleen niin (...) Se muuten pitää maalata uudestaan. (...) Tulee ihan kauheet valumat ja. [naurahtaa] (...) kun se pitää mennä sujuvasti.*

Valmentautuja kertoo olleensa muutaman viikon töissä, kunnes joutui pahaan auto-onnettomuuteen. Hän kertoo, että *sit mie olinkin puoltoista vuotta saikulla* onnettomuuden aiheuttamista vammoista johtuen. Valmentautuja tuo heti ilmi, että sairausloma oli pitkä, mistä saa käsityksen, että onnettomuus teki paha vahinkoa hänen keholleen. Hän jatkaa, että *menin sinne sit, kun saikku päätty niin takasin*, millä hän osoittaa olleensa aktiivinen ja kunnollinen työntekijä, joka kyllä palaa töihin sairausloman levätyään. Mutta-sanalla viitataan tyypillisesti tulevaan kontrastiin (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008b), ja seuraavan lauseen *mut* enteileekin, etteivät asiat jatkuneet ihanteellisesti. Hän kertookin, että *sit huomattiin, ettei miun kroppa enää pysty tekee*. Tässä vaiheessa hänen toimijuutensa siirtyy fyysiselle vammalle, joka määrittää täysin hänen kykynsä tehdä kyseistä työtä. Valmentautuja ei sano, ettei hän pysty tekemään töitä vaan sanoo, ettei *miun kroppa* ole enää kykeneväinen tekemään töitä. Mieli ja keho voidaan usein kuvata tosistaan erillisinä entiteetteinä, ja hän rakentaakin kuvaa siitä, että hänen tahtonsa olisi tehdä töitä, mutta tähän onnettomuudesta kärsineeseen ruumiiseen vangittuna hän ei pysty siihen. Hänen fyysisen toimintakykynsä rajoitteet siis ylittävät hänen psyykkisen toimintakykynsä antamat mahdollisuudet. Tämän jälkeen valmentautuja selittää hyvin tarkasti polvensa nivelrikosta, kertoen murtumista. Esimerkiksi *meni murskaks* sanavalinnalla hän korostaa tuhoa, joka hänen jalkaansa on tullut. Tällä tarkemmalla selostuksella hän rakentaa selontekoonsa uskottavuutta siitä, että jalka on tosiaan kärsinyt pahasti onnettomuudesta.

Hetken päästä valmentaja kysyy jo keskustelussa aiemmin esiin tulleesta autoalasta. Valmentautuja kertoo, ettei hän ole enää hakenut alalle töihin, *koska miun kroppa ei pysty*. Jälleen valmentautuja puhuu siitä, ettei nimenomaan keho pysty tietynlaisiin työtehtäviin, vaikka mieli kenties toivoisi tällaisia töitä. Vaikka keho on osa yksilöä, hän kykenee ulkoistamaan selonteon vammaansa, jolloin myös vastuu on ulkoistettu valmentautujan tahtotilasta. Jälleen hän selittää yksityiskohtaisesti, miksi tämä ei onnistuisi, kertomalla askel askeleelta polvistumisesta, hoipertelusta ja valumista. Näin selonteolla luodaan vakuuttavaa kuvaa ongelman todellisuudesta – polvi ei ole tekosyynä työttömyydelle. Tällä vakuuttelulla valmentautuja myös rakentaa oletuksen, ettei hänen huoliaan olla aiemmin otettu välttämättä todesta. Seuraavassa luvussa siirryn käsittelemään myös toimintakyvyn diskurssista ammennettua psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selontekoa.

5.1.1.2. Psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteko

Psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteossa henkilön psyykkiset ja sosiaaliset rajoitteet ovat kietoutuneena yhteen. Selontekoon voi liittyä esimerkiksi psyykkiset sairaudet tai addiktiot, joita kaikkia ei ole mielekästä erottaa sosiaalisesta ulottuvuudesta. Selonteot kohdistuvat yksilön itsensä suuntaan, hänen ominaisuuksiinsa ja sairauksiinsa, vaikka terveysongelmat saatetaankin ulkoistaa yksilön minuudesta tai toimijuudesta. Kontrolli selonteoissa kuvataan melko alhaiseksi. Katson tämän selonteon poikkeavan myöhemmin esittelemäni sosiaalisen ympäristön diskurssin alle löytämistäni selonteoista siten, että psyykkiset ja sosiaaliset rajoitteet kuvataan enemmän yksilön sisältäpäin lähteviksi tekijöiksi, kun taas sosiaalisen ympäristön diskurssin selonteoissa perustelu kumpuaa lähinnä ulkoisista tekijöistä. Seuraavassa esimerkissä esiintyvä valmentautuja on kertonut runsaan alkoholinkäytön aiheuttamista ongelmista muutaman kerran aiemmassa keskustelussa. Otteessa hän kertoo, miten alkoholismiin liittyvät psykososiaaliset tekijät ovat hankaloittaneet hänen suoriutumistaan koulussa ja töissä.

3. *Krapula ja muutenkin paha olo*

V: Tota kun oli sit alkoholi oli siin kuviois –

(2 riviä poistettu)

V: Meni vaikka krapulas töihin niin ei hyvä tai sit tai sitten soitan että (...) en mee tänään töihin niin silloin.

Y: Joo. Sie tunsit kuitenkin syyllisyyttä silloin?

V: Kyllä mää niinku.

Y: Se on hyvä juttu.

V: Se on, se oli just sit et jos oli kova krapula ja muutenkin paha olo, niin sit viel siihen päälle se niinku...

Y: Morkkis.

V: Niin morkkis että kun ei menny töihin tai kouluun. (...) Niin se sit pahens vielä tätä olo.

Y: Kyllä koska sie oot tunnollinen, luotettava kaveri. Ja sit kun sit on tollanen tilanne, niin voi kuvitella kuinka se syöpyy itsetuntoon sitte.

V: Joo, joo.

Y: Sehän heikentää sitä.

V: Ja sit just sen kun sä olit ollu sen yhen päivän pois niinku vaan sen krapulan takia, ja sit ku piti mennä sinne töihin seuraavaan päivään, ja sitte siel koh kohdataan ne ihmiset taas.

Kolmannessa aineisto-otteessa valmentautuja rakentaa selontekoa sille, miksi töissä ja koulussa käynti ei ole sujunut vaatimusten mukaisesti useampana ajankohtana. Hän aloittaa kertomalla alkoholin olleen kuvioissa jossain elämän vaiheessa tai vaiheissa. Valmentautuja syventää kuvaustaan kertomalla, että *meni vaikka krapulas töihin niin ei hyvä*. Hän ei mainitse, että krapulassa töihin meneminen olisi tapahtunut vain esimerkiksi kerran, vaan tuntuu puhuvan esimerkissään yleisemmällä tasolla. Valmentautuja siis rakentaa puheessaan sellaista kuvausta, ettei arkipäivinä juominen ja krapulaisena työskentely ollut välttämättä kovinkaan harvinaista tai tapahtui ainakin muutamia kertoja. Koska yhteiskunnallisten normien mukaan alkoholimyrkytyksestä selviämistä työpaikalla ei katsota hyvällä tai välttämättä edes sallita, rakentaa valmentautuja jo tässä kohtaa kertomusta siitä, että hänen suhteensa alkoholiin ole täysin ongelmaton. Valmentautuja hivuttautuu myöntämään tästä vielä askeleen paheksutumpaa toimintaa kertoessaan *tai sitten soitan että (...) en mee tänään töihin*. Tällä hän tuo ilmi, että alkoholin juominen on ollut niin haitallisella tasolla, että se on aiheuttanut esteitä valmentautujan arkeen, työelämään ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen.

Valmentautuja kertoo valmentajan kysymykseen vastaten, että tunsi syyllisyyttä poissaoloista tai krapulassa työskentelystä, millä hän rakentaa itselleen jonkin verran vastuuta asiasta. Valmentautuja kuvaa psyykkistä mielenmaisemaansa vielä kertomalla, että *jos oli kova krapula ja muutenkin paha olo, niin sit viel siihen päälle se niinku (...) niin morkkis että kun ei menny töihin tai kouluun*. Hän mainitsee krapulan lisäksi olleen *muutenkin paha olo*, millä hän saattaa tarkoittaa fyysisen krapulan lisäksi aiheutuvaa psyykkistä huonoa oloa, kuten ahdistusta. *Morkkiksella* tarkoitetaan puolestaan niin sanottua moraalista krapulaa eli katumusta tai ahdistumista jonkun moraalisesti arveluttavan tai normien vastaisen teon jälkeen. Tässä lausumassa valmentautuja tuo esiin toisiinsa kietoutuneet riippuvuuden monet ulottuvuudet – sekä päihteen kuluttamisen tuomat fyysiset ja psyykkiset oireet, sosiaalinen häpeä moraalikoodin rikkomisesta, että yhteiskunnallisen tason ongelmat, kun töihin tai kouluun osallistuminen rajoittuu päihteen käytön vuoksi. Mainitsemalla sekä töistä että koulusta

valmentautuja tuo ilmi, että alkoholin käyttö on tullut ongelmaksi asti useammassa elämänvaiheessa, haitaten monenlaista yhteiskunnallista osallistumista.

Valmentaja kehuu väliin itsensä paljastanutta alkoholiongelmaista valmentautujaa kuvailemalla häntä tunnolliseksi ja luotettavaksi ja kertoo ymmärtävänsä, että valmentautujan mainitsemat ongelmat vaikuttavat itsetuntoon negatiivisesti. Valmentautuja jatkaa tähän kommenttiin syventämällä, että *ja sit just sen kun sä olit ollu sen yhen päivän pois niinku vaan sen krapulan takia, ja sit ku piti mennä sinne töihin seuraavaan päivään, ja sitte siel koh kohdataan ne ihmiset taas*. Tässä hän kuvaa krapulasta johtuvan poissaolon seuraavaa päivää siten, että töihin *piti mennä ja siel kohdataan ne ihmiset taas*. *Piti* sanalla hän rakentaa tilanteesta pakollista velvollisuutta, joka on hänen vastuullaan toteuttaa. Töissä ovat vastassa *ne ihmiset*, kenties jotkut tietyt henkilöt, joiden edessä ei haluasi näyttää haavoittuvuuttaan. Valmentautuja ei puheensa perusteella ainoastaan näe näitä ihmisiä tai ole heidän nähtävänään vaan joutuu *kohtaamaan* heidät, mikä voisi viitata vuorovaikutusta tai läsnäoloa vaativaan tapaamiseen, yksilönä toiselle esillä olemiseen. Tässä valmentautuja tuo vielä syvemmin ilmi päihderiippuvuuden sosiaalisen puolen, sen aiheuttaman häpeän ja sosiaalisen ahdistuksen. Addiktiolle on kuitenkin ominaista se, että kaikista valmentautujankin mainitsemista negatiivisista seurauksista huolimatta riippuvuuskäyttäytyminen on toistuvaa. Seuraavassa otteessa valmentautuja kertoo, miten alkoholin käyttö, yksinäisyys ja ahdistuneisuus ovat rajoittaneet hänen yhteiskunnallista osallistumistaan.

4. En saanu yhtään omaa rauhaa

*V: Armeijas kävi silleen et tota mä olin kolme viikkoo, ja sit **seki jäi kesken** ja (...) ja sit tota, no sit lykättiin paril vuodella ja (...) sit, sit tota, sit mul oli joku haastattelu ja se niinku sit mul tota (...) sanottiin et ei, ei tartte käyä ollenkaan.*

Y: Eli siel, oliko ne päihteet vähän niinku siel edelleen?

*V: **Joo no se oli ku, mä olin oikeestaan aika eristäytynyt ennen sitä armeijaa.** (...) Et mä olin, olins mä vuoden tai kaks asunu yksin (...) ja ei ollu mitään sosiaalista elämää. (...) Et niinku mä olin ollu jo niin **pitkään yksin kotoo ja ryypänny vaan.** (...) Ja sit kun mä menin armeijaan, **tuvas ku on monta.** Niinku monta tupakaverii tulee. (...) Tämmöstä mul, et mä **en saanu yhtään sit omaa rauhaa ja...***

Y: Joo ku se...

*V: Sit ne **sosiaaliset tilanteet oli niin vaikeita siihen aikaan et.***

Y: Oli varmasti, joo, se on ihan selvä asia. No nyt sitte, sit sie pääsit sinne [[työpajalle]]. Se oli varmaan pääsemist sinne vai mitäs mieltä sie oot?

V: Joo no, joo, että.

Y: Tot siis sun tilanteeseen, et se oli sit vähän, vähän niinku sie oli ollu yksin vai siin tilantees kotona, ja sit sie pääsit [[toiselle työpajalle]]?

*V: Joo no, mul oli niinku pien patkä oli siel **psykiatrises sairaalas.***

Valmentautuja antaa selonteon sille, miksi hänellä on ollut vaikeuksia yhteiskunnallisessa osallistumisessa. Vaikka hän puhuu kyseisessä aineisto-otteessa armeijasta, on hän aiemmin tuonut ilmi, että samat vaikeudet ovat lamauttaneet hänet myös työn ja koulutuksen suhteen. Valmentautuja kertoo, että oli armeijassa kolme viikkoa ja *seki jäi kesken* ilmaisten *seki* sanalla, ettei armeija tosiaan ollut ainoa hänen keskeyttämänsä yhteiskunnallisen osallistumisen muoto. Sen jälkeen hän kertoo saaneensa myöhemmin vapautuksen armeijasta, jolloin valmentaja kysyy, olivatko valmentautujan aiemmin keskustelussa mainitsevat päihteet yhä hänen elämässään. Valmentautuja vastaa myöntävästi, että *joo* ja jatkaa tuomalla sosiaalisen ulottuvuuden mukaan selittämällä *no se oli ku, mä olin oikeestaan aika eristäytynyt ennen sitä armeijaa. Eristäytynyt* sana rakentaa hyvin käsitystä siitä, miten sosiaalisia kontakteja ei ollut juuri ollenkaan, mikä saa vielä vahvistusta seuraavasta lauseesta *ja ei ollu mitään sosiaalista elämää. Ei mitään* kuvastaa sosiaalisen elämän täydellistä puuttumista, jossa on myös aineksia sosiaalisten suhteiden diskurssista ja sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteosta, jota käsittelemme osiossa 5.1.2. Tässä esimerkissä kuitenkin etualaistetaan sosiaalisten suhteiden puutteesta johtuva epäterve psykososiaalinen reagointi eli liiallinen alkoholinkäyttö. Psykologisesta toimintakyvyn laskusta kertoo, että hän oli *pitkään yksin kotoon ja ryyppänny vaan*, mikä viittaa liialliseen alkoholin käyttöön yksinäisyyden turruttamiseksi.

Valmentautuja jatkaa kertomalla, miksi juuri psykososiaalinen toimintakyky häytti hänen jatkoaan armeijassa. Hän selittää, että tuvassa on monta ihmistä ja *mä en saanu yhtään sit omaa rauhaa*. Armeijassa vetäytymiselle ei olekaan paljoa tilaa, ja valmentautuja kuvaa joutuneensa eristyksistä asumaan ja toimimaan usean ihmisen kanssa yhdessä. Jos sosiaalinen toimintakyky on rajoittunut, voi tällainen muutos olla vaikea. Valmentautuja esittääkin tarvinneensa nimenomaan *rauhaa* eli yksin oloa, jotta mieli pysyisi rauhallisena ja vakaana. Hän jatkaa kertomalla, että *ne sosiaaliset tilanteet oli niin vaikeita siihen aikaan*, millä hän rakentaa kertomusta siitä, että psykososiaalinen toimintakyky oli todella haavoittunut erakoitumisesta ja alkoholista – tai mikä ikinä onkaan syy ja mikä seuraus, nämä ilmiöt valmennuskeskustelun mukaan lietsoivat toisiaan. Valmentautuja tuo loppuun vielä ilmi, että psyykinen toimintakyky oli niin madaltunut, että hän joutui psykiatriseen sairaalaan hoitoon. Tämä häivyttää sairaan valmentautujan henkilökohtaisen vastuun terveydenhuollon ja yhteiskunnan kontolle. Onneksi kuitenkin se, että valmentautuja mainitsee aiemmassa puheenvuorossaan sosiaalisten tilanteiden olleen vaikeita *siihen aikaan* viittaa siihen, että ainakin pahimmat ongelmat toimintakyvyssä ovat historiaa. Viidennen aineistoesimerkin valmentautuja kuvailee kiusaamisesta seurannutta ahdistuneisuutta sekä masennuksen vaiheita ja heikkoa itsetuntoa.

5. Oon pitänyt aina itseäni huonona

Valmentautuja on kertonut, että on ollut koulukiusattu.

*V: Jotenkin vaan jäänyt siitä just kaikkea, **että ei tykkää mennä festareille tai mitään, missä on paljon ihmisiä ja muuta, ja (...) Yhes vaikees tai vaiheessa, kun oli masennus vaikeimmillaan, niin ei oikein, kauppaanki lähtö oli vähän haastavaa...***

Valmentaja pohtii kiusaamisen seurauksia ja puhuu itsetunnosta. (26 riviä poistettu)

Y: Kerrataas nyt vielä ne omat taidot ja kyvyt, sie oot kyl kertonu tästä, kerros vielä.

*V: No just tietokoneitten kans selviin ja silleen, että vähän huonosti silleen, et ite **oon pitänyt aina itseäni huonona, että en osaa mitään (...)** tai **en oo hyvä missään, että on ollu ankara ittelle ja silleen...***

Tässä kerronnan palasessa valmentautuja kertoo, miksi hänellä on ollut vaikeuksia yhteiskunnallisen osallistumisen ja arjen selviytymisen kanssa. Hän kertoo olleensa koulukiusattu ja selittää, että *jotenkin vaan jäänyt siitä just kaikkea, että ei tykkää mennä festareille tai mitään, missä on paljon ihmisiä ja muuta*. Valmentautuja siis kuvaa kiusaamisen johtaneen siihen, että tilanteet, joissa on paljon ihmisiä tuntuvat epämiellyttäviltä. Hän ei kerro, ettei pystyisi vaan *ei tykkää mennä festareille*, mikä pitää valmentautujalle kuitenkin auki vaihtoehdot joko mennä tai pysyä poissa tällaisista tapahtumista. Tällaisella sanavalinnalla valmentautuja rakentaa itselleen siis jonkin verran toimijuutta. Vaikka hän mainitsee vapaa-ajan tapahtuman festarit, niin *tai mitään* lisäys viittaa siihen, että hyvin monenlaiset muutkin tilanteet ovat voineet sisältää negatiivista tunnelatauksia. Hän antaa äärimmäisen esimerkin, että *kun oli masennus vaikeimmillaan, niin ei oikein, kauppaanki lähtö oli vähän haastavaa*. Tässä hän kuvailee kärsineensä mahdollisen sosiaalisen ahdistuneisuuden lisäksi myös masennuksesta, joka on johtanut jopa arjen perustehtävien ja näissä esiintyvien sosiaalisten kontaktien tuntumiseen liian raskailta. Nyt toimijuus on siirtynyt psyykkiselle sairaudelle, jolla on ollut valta lamauttaa valmentautuja lähes täysin. Hän rakentaa siis kerrontaa, jonka mukaan siis muun muassa kiusaamisesta aiheutunut sosiaalinen ahdistuneisuus ja vakava alavireisyys johtivat psykososiaalisen toimintakyvyn lähestulkoon kokonaan katoamiseen.

Valmentaja kysyy valmentautujalta hänen kyvyistään, mihin valmentautuja vastaa, että *oon pitänyt aina itseäni huonona, että en osaa mitään*. Tällä tavoin valmentautuja kertoo hänen matalasta itsetunnostaan ja negatiivisesta minäkuvastaan. Hän jatkaa, että *en oo hyvä missään, että on ollu ankara ittelle*, mikä vielä paljastaa hänen ruoskivan itsekriittisyytensä. Matala pystyvyyden tunne voikin varmasti madaltaa toimintakykyä – mikäli yksilö ei usko onnistuvansa, hän ei välttämättä tee mitään peläten epäonnistumisen läimäytystä vasten kasvoja. Itsetunto ja minäkuva ovatkin olennainen osa yksilön psykososiaalista toimintakykyä, ja niiden haavoista voi osallistuminen ja tekeminenkin kärsiä (ks. esim. Bandura 1995, 3–5; Jaari 2004, 32–34). Seuraavaksi siirryn

esittelemään sosiaalisen ympäristön diskurssia, jossa esiintyy samoja teemoja psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden kanssa. Selonteot kuitenkin kohdistetaan sisäisen toimintakyvyn sijaan ulkoiseen sosiaaliseen piiriin.

5.1.2. Sosiaalisen ympäristön diskurssi

Sosiaalisen ympäristön diskurssi kattaa puheen ympäristön sosiaalisista tekijöistä eli sosiaalisista suhteista tai niiden puuttumisesta. Nämä sosiaaliset ympäristöt voivat tarkoittaa niin valmentautujan henkilökohtaisia ystävyys- ja perhesuhteita tai koulutuksen ja työelämän kontekstissa esiintyviä suhteita. Selontekoja yhdistää valmentautujan suhteellisen vähäinen toimijuus, ja henkilökohtaisen kontrollin sijaan ollaan pikemminkin ihmissuhteiden armoilla. Nämä eroavat kohdan 5.1.1.2. psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden selonteosta siten, että selonteot kohdistetaan ulospäin, ihmissuhteisiin eikä yksilön sisäisiin rajoitteisiin psykososiaalisessa toiminnassa. Sosiaalisen ympäristön diskurssista ammennettiin kolmenlaisissa selonteoissa, joita ovat epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteko, toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteko sekä sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteko.

5.1.2.1. Epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteko

Epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden selonteossa koulun ja työelämän kontekstissa tapahtuneita ongelmia selitetään sosiaalisilla suhteilla tai ryhmäjäsenyyksillä. Asiat ovat voineet sujua hyvin, kunnes tietty ihmissuhde tai sosiaalinen konteksti luodaan. Tämä suhde rakennetaan syyksi sille, että edessä on jälleen alamäki. Seurauksista ei välttämättä syytetä varsinaisesti toista henkilöä vaan suhdetta, jonka myötä ajelehditaan menettämään toimintakyky tai kontrolli. Seuraavan aineistoesimerkin valmentautuja kertoo, miten tiettyyn henkilöön tutustuminen sai hänen hyvinvointinsa ja yhteiskunnallisen osallistumisensa suostumaan raiteiltaan.

6. *Tutustuin yhteen tyyppiin*

Valmentautuja on aiemmin kertonut taistelleensa alkoholin liiallisen käytön kanssa, jonka hän sai ajoittain kuriin. Valmentaja kysyy valmentautujan koulutuksesta, ja valmentautuja kertoo ammattikoulutuksen jääneen kesken. Valmentautuja kertoo, että hän suoritti tutkinnon viime metreille, ja koska ei viihtynyt koulupenkillä, he olivat keksineet ratkaisun, että suuri osa koulutuksesta käytiin töitä tekemällä.

V: Mut tota, siin kävi sitte silleen et mul oli tutuis, tutustuin yhteen, yhteen tyyppiin ja sit se meni ihan ryyppäämiseks ja [huokaa]. (...) ja sit se, sit se oli semmosta että mä, mä kävin siel töissä ja menin kotiin ja ryyppäsin, krapulas taas töihin.

Y: Just, just.

V: Ei se sit se käv, kävi taas tosi raskaaks se. (...) Niin tota, mulla ei, mä en nyt muista mut mul ei montaa opintoviikkoo jääny. (...) et se, mun ei ees paljoo enää tarvinnu mut tota (...) mä olin

*taas, olin niin, **olin niin loppu** kun oli (...) tullu ryyppättyy niin paljon ni ei, niinku mä vaan sitten vaikka kolas ne yritti opettaa et kävisin loppuun, ku täs ei oo nyt montaa, paljoo jäljellä.*

(8 riviä poistettu)

*V: Et höl, **hölmö ratkasuhan se oli nyt kun jälkeenpäin aattelee.***

Tämä selonteko epäsuotuisasta sosiaalisesta suhteesta rakennetaan selittämään osittain työn kautta tehtävän koulutuksen keskeytymistä sekä yhteiskunnallista passivoitumista. Vaikka keskustelussa puhutaan paljon myös alkoholista, on tämän selonteon ytimessä ihmissuhde, joka laukaisi runsaan päihteidenkulutuksen. Valmentautuja kertoo suorittaneensa tutkinnon viimemetreille, minkä jälkeen aineisto-ote alkaa kohdalla *mut tota*, jonka mutta-sanasta voi ennustaa suunnanmuutosta selittävän selonteon alkavaksi (ks. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008b). Hän jatkaa lausettaan sanomalla *siinä kävi sitte silleen (...) tutustuin yhteen, yhteen tyyppiin* minkä avulla valmentautuja asemoituu passiiviseksi ja vierittää kerronnan tulevien tapahtumien vastuuta tälle toiselle henkilölle. Vaikka valmentautuja itse tutustui tähän henkilöön, asia ei varsinaisesti tapahtunut hänen toimestaan, vaan se vain kävi. Valmentautuja jatkaa, että *se meni ihan ryyppäämiseksi ja*, ja huokaa tämän lopuksi. Jälleen valmentautuja rakentaa itsestään passiivista hahmoa, sillä sanamuodon mukaan hän ei itse aktiivisesti alkanut juomaan, vaan taas *se meni* niin. Mielestäni tämä kuvastaa hyvin riippuvuuksien kanssa kamppailevien ihmisten tilannetta. Vaikka yksilö käytännössä itse on se, joka päihdettä ottaa, ei tämä ole välttämättä hänen pitkäkätähtäimen tahtotilansa mukaista tai kontrolloitavissa. Tämä vähäisen kontrollin rakentaminen siirtää myös vastuun enemmän yhteiskunnan pelastaville turvaverkoille. Ryhmät ja sosiaalinen identiteetti ovatkin olennainen osa päihdekäyttäytymistä, ja esimerkiksi päihdeinterventioissa vaihtoehtoisten ryhmäjäsenyyksien ja sosiaalisten identiteettien on nähty olevan hyödyllisiä päihteistä irtautumisen suhteen (Haslam ym. 2018, 188–200). Toisaalta valmentautuja ei syytä tässä ihmissuhteen toista osapuolta esimerkiksi mainitsemalla, että hän olisi kannustanut valmentautujaa juomaan, vaan mahdollisesti molemmat ovat olleet tämän toistensa tutustumisen käynnistämisen näin *menneen* tapahtumaketjun uhreina.

Huokaamisella valmentautuja puolestaan tuo ilmi, että tilanteeseen liittyy todennäköisesti negatiivisia tunteita, kuten häpeää tai pettymystä. Seuraavassa puheenvuorossaan hän myöntääkin tuon aikaisen sosiaalisesti paheksutun tapansa juoda ja mennä krapulaisena töihin. *Ja sit, sit se oli semmosta* viittaa edellinen puheenvuoro huomioiden siihen, että tämä oli jatkoa tähän tiettyyn henkilöön tutustumisen laukaisemasta tapahtumaketjusta. Valmentautuja kuvailee ketjun seuraavia kohtia sanomalla, että *mä kävin siel töissä ja menin kotiin ja ryyppäsin, krapulas taas töihin*, millä valmentautuja rakentaa kertomusta siitä, että ihmissuhteen myötä juominen tuli mukaan jokapäiväiseen arkeen. Tässä kohtaa hän asemoituu aktiivisemmaksi, sillä hän itse *kävi töissä* ja hän

itse *ryyppäsi*. Näin hän rakentaa käsitystä, että vaikeasta tilanteesta huolimatta hän kuitenkin pyrki ottamaan vastuuta osallistumalla työntekoon, mutta kuitenkin myös itse joi alkoholia. Mahdollisuus osallistumiseen ei kuitenkaan jatkunut pitkään, sillä valmentautuja jatkaa, että tilanne *kävi taas tosi raskaaks*. Valmentautuja kertoo, että opintoviikkoja ei jäänyt paljoa jäljelle, mutta hän oli vain *niin loppu*, että päätti lähteä koulusta opettajien suostuttelusta huolimatta. Valmentautujan rakentama tapahtumaketju tietystä sosiaalisesta suhteesta lähtien kulki siis runsaasta alkoholinkäytöstä loppuun palamisen kautta koulun lopettamiseen. Valmentautuja myöntää lopussa vielä jonkinlaisen vastuunsa tapahtumiin, kun hän kuvaa, että koulun lopettaminen oli *hölmö ratkasu (-) nyt kun jälkeinpäin aattelee*, missä *ratkaisu* viittaa valmentautujan itse tekemään tietoiseen päätökseen. Koulun lopettaminen yhteiskunnalliseen koodiin sopimattoman alkoholin käytön seurana loi valmentautujalle tarpeen antaa valmentajalle selityksen käytöksestään – selonteon epäsopivasta sosiaalisesta suhteesta. Seuraavassa luvussa esittelen selonteon tyyppin, jossa selitys kohdennetaan puolestaan tiettyjen ihmissuhteiden toimimattomuuteen.

5.1.2.2. Toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteko

Toimimattomien sosiaalisten suhteiden selonteko esiintyy aineistossa sellaisissa tilanteissa, joissa työelämän kontekstissa tapahtuneita hankaluuksia selitetään epäonnistuneilla tai toimimattomilla sosiaalisilla suhteilla. Tapahtumasta voidaan joko antaa painava vastuu tietyille henkilölle tai ottaa jonkun verran yhteistä vastuuta epätoimivan suhteen toisena osapuolena. Suhde voi olla avattu kahdenkeskiseksi tai sitten toisen osapuolen voidaan kuvata rakentavan toimimattomia sosiaalisia suhteita muidenkin ihmisten kanssa. Seitsemännessä aineistoesimerkissä valmentautuja kuvaa, miten esimiehen kanssa huonosti kohdanneet henkilökemiat aiheuttivat ongelmia työntekoon liittyen.

7. *Vastarannan kiiski*

Valmentautuja kertoo, että oli paikallisella yhteiskunnallisella yrityksellä puoli vuotta työsuhteessa.

Y: Oliko se taas pettymys?

V: Joo, se johtu kyl puhtaasti henkilökemioist, että se (...) oli pettymys, että se esimies oli vähän sellain, kun sielt jäi, se niin kuin lähin esimies, niin se jäi sairaslomalle.

(5 puheenvuoroa, 7 riviä poistettu)

*V: Sen [[aiemman esimiehen]] kaa mitä oltiin sovittu sillon, kun tulin töihin ja kaikki muutkin meist työntekijöist ketkä oltiin sovittu jotain, niin ne ei enää päteny, että. (...) **Mie sain sit vähän sellasen vastarannan kiiski -maineen.***

Valmentautuja kertoo, että edellisen esimiehen kanssa oli toimintatapoja, jotka oli todettu hyviksi ja toimiviksi. Valmentautujan toteuttaessa näitä uuden esimiehen alaisena uusi esimies oli vetänyt ”kauheet kilarit”. Valmentautuja oli selittänyt tilannetta uudelle esimiehelle, mutta esimiehen joustamattomat tavat otettiin käyttöön huonolla menestyksellä. Esimies ei koskaan

myöntänyt virhettään. Viimeinen tikki valmentautujalle oli, kun työsuhde lopetettiin määräajan jälkeen, kun esimies oli olettanut kysymättä, ettei valmentautuja halua jatkaa. Tämän lisäksi valmentautuja kertoo, että lopputilin saamisen kanssa oli ongelmia eikä palkkiahallintoa ollut informoitu lopettamisesta. (Poistettu 114 riviä, 4 minuuttia).

V: Veikkaan, että siihen firmaan ei ole enää (...) paluuta, ainakaan niin kauaa kuin kyseinen mies on (...) johtajana siellä (...) Mie en tiää miks ei mejän kemiat niin kuin kohdattu, että kaikki mitä mie tein niin oli väärin (...) sen mielestä. (...) Toiset sai olla kuin Ellun kanat...

Olen tiivistänyt osan tästä aineisto-otteesta luettavuuden nimissä itse sanoittamakseni tekstiksi, sillä kyseinen keskustelu on hyvin pitkä, mutten halunnut jättää koko poisleikattua sisältöä pois. Aineisto-otteessa valmentautuja rakentaa selontekoa sille, miksi työsuhde ei saanut jatkoa ja miksi kyseiseen yritykseen ei ole hänen uskoakseen mahdollista työllistyä jatkossakaan. Valmentaja kysyy, että oliko työ taas pettymys, johon valmentautuja vastaa myöntävästi ja antaa selonteon se *johtu kyl puhtaasti henkilökemioist. Johtumisesta* puhumisella valmentautuja rakentaa selkeää syy-seuraussuhdetta pettymisen ja henkilökemioiden välillä, josta kuulija saa heti viitteitä siitä, että jokin sosiaalinen suhde työpaikalla ei ollut toimiva. *Puhtaasti* sanalla valmentautuja vielä korostaa tämän ihmissuhteen yhteyttä pettymiseen viitaten, ettei siihen liittynyt mitään muita tekijöitä. Yleisesti henkilökemioista eli kahden ihmisen välisen suhteen toimivuudesta puhuminen ei vielä tässä kohtaa varsinaisesti luo syyttävää sormea itse valmentautujaan tai toiseen osapuoleen, vaan nimenomaan heidän suhteeseensa. Valmentautuja kuitenkin antaa toisen osapuolen syyllisyyden ilmi sanomalla *esimies oli vähän sellain*. Näin valmentautuja viittaa hienovaraisesti, että esimiehellä oli jonkinlaisia piirteitä tai ominaisuuksia, jotka ovat voineet aiheuttaa kitkaa heidän väliselle suhteelleen. Valmentautuja avaa heidän suhdettaan kertomalla, etteivät edellisen esimiehen kanssa sovitut asiat enää päteneekään, ja hän kertoo saaneensa *vastarinnan kiiski -maineen*. Sanonnalla tarkoitetaan, että monia asioita vastustetaan, ehkä vain vastustamisen ilosta. Valmentautuja kuitenkin rakentaa kerronnan siten, ettei hän itse toiminut *vastarannan kiiskenä* vaan *sai* sellaiseen maineen. Tässä valmentautuja asemoituu itse passiiviseksi tekijäksi, johon kohdistunut maine on joidenkin muiden aikaansaamaa. Valmentautuja kuvastaa ikään kuin jääneensä tämän maineen uhriksi ja kuvaa vain pyrkinensä edistämään työntekoa toimimalla vanhojen, hyväksi todettujen toimintatapojen mukaisesti. Tässä valmentautuja asemoituu aktiiviseksi, tiettyjen hyvien työskentelytapojen puolustajaksi.

Tiivistämässäni osuudessa valmentautuja kertoo tämän toimimattoman sosiaalisen suhteen toisen osapuolen piirteistä, teoista ja periaatteista, joiden vuoksi he eivät tulleet hyvin toimeen. Valmentautuja kuvaa uuden esimiehen olleen joustamaton ja tiukka ja että esimies ei suostunut

myöntämään virheitään. Esimies ei myöskään kommunikoinut työsuhteen loppumisesta valmentautujalle tai palkkahallinnolle asianmukaisesti. Tässä valmentautuja selittää suhteen toimimattomuutta esimiehen henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ja esihenkilön roolissa tehdyillä virheillä ja vierittää tällä tavoin sosiaalisen suhteen toimimattomuuden syytä paljolti esimiehen puolelle. Valmentautuja kuitenkin kuvailee, miten hän ei itse sujahtanut tähän esimiehen vaatimaan muottiin toteuttaessaan yhä vanhoja toimintatapoja, joten selonteko liikkuu yhä nimenomaan heidän välisensä suhteen ympärillä.

Valmentautuja jatkaa kertomalla *veikkaavansa*, ettei yritykseen ole enää paluuta *ainakaan niin kauaa kuin kyseinen mies (...) on johtajana siellä*. Tällä valmentautuja rakentaa selontekoa siitä, miten hänen kuvailemansa hankala sosiaalinen suhde estää hänen työllistymisensä tähän yritykseen jatkossakin, mikäli suhteen toinen osapuoli olisi yhä kuvioissa. Valmentautuja siis korostaa ihmissuhteen toimimattomuutta siten, ettei se vaikuttanut vain tiettyssä ajassa menneisyydessä, vaan pysyy vaikeana ja vaikuttaa häneen negatiivisesti läpi ajan, myös tulevaisuudessa. Valmentautuja nostaa jälleen toimimattoman suhteen esiin kertomalla, että *mie en tiä miks ei mejän kemiat niin kuin kohdannu*, ja tietämättömyydestä mainitessaan hän rakentaa itsestään passiivista osallista sosiaalisten kemioiden ristiriitoihin. Hän vahvistaa tätä asemaansa kertomalla, että *kaikki mitä mie tein niin oli väärin (...) sen mielestä*, kuvaten tämän esihenkilön epämiellyttävän asenteen olevan täysin hänen kontrollinsa ulkopuolella, teki hän sitten mitä vain. *Sen mielestä* lisäksi hän kuitenkin vielä rakentaa käsitystä siitä, että kyseessä oli nimenomaan esihenkilön mielipide, ei suinkaan yleinen käsitys väärästä. *Toiset sai olla kuin Ellun kanat* sanonta viittaa vielä siihen, että muut työntekijät saivat olla rauhassa tehdä mitä halusivat, ilman kommentointia tai valittamista asiasta. Valmentautuja siis korostaa vielä kerran, että ongelma oli juuri hänen ja kyseisen esihenkilön välisestä suhteesta, ja vaikka hän oli aiemmin kuvaillut esihenkilön hankalia ominaisuuksia ja tapoja, eivät ne silti nousseet ongelmiksi esihenkilön muissa ihmissuhteissaan tällä työpaikalla. Seuraavassa aineistoesimerkissä valmentautuja puolestaan kertoo esihenkilöstä, jonka kanssa niin hänellä kuin monella muullakin työntekijällä oli vaikeuksia ylläpitää toimivaa sosiaalista suhdetta.

8. *Pomo oli mikä oli*

V: No se oli 90, kun mie pääsin niin autokuskiks niin tohon [[taajama-alueelle]]. (...) Tosin se oli osa-aikatyötä se että. (...) Siihen mie puoltoista vuotta kitkuttelin, mut sit sielt mie lähdin vähän niin kuin oma-aloitteisesti. (...) Syystä että [yskäisee] no.

Y: No, en mie sit kirjaa.

V: [naurahtaa] Niin no vaikka kirjaisit (...) niin ei sillä oo väliä. (...) Ei kun se pomo oli mikä oli.

Y: Niin, nimenomaan, nimenomaan. Eihän sit, joo.

V: Et se sen kaa oli aina ongelmii, että myö kerran mentiin tonne [[kuljetusalan yrityksen]] konttoriin, pistettiin lakko pystyyn niin ne ties heti, että tai ne katto ensin, että mikäs lähetystö tää on ja sit me sanottiin vaan, että meillä on vähän ongelmii työnantajan kaa. Niin annas minä arvaan, olette sillä ja sillä henkilöllä töissä?

Selonteko kohdistuu tässä aineisto-otteessa siihen, miksi valmentautuja on lopettanut erään työsuhteensa. Jälleen selonteko liittyy esihenkilön kanssa oleviin hankaluuksiin, kuten edellisessäkin aineisto-otteessa. Valmentautuja aloittaa kertomalla osa-aikaisesta työsuhteestaan autokuskin ja *kitkuttelleensa* siellä puolitoista vuotta. Tällä tavoin valmentautuja rakentaa jo kertomusta siitä, miten hän on yrittänyt jatkaa työsuhdetta epämiellyttävästä tai vaikeasta tilanteesta huolimatta. Näin korostuu myös se, että valmentautuja on kyllä aktiivinen yhteiskunnan jäsen ja pyrkii tekemään töitä jopa hankalassa työsuhteessa, niin pitkään kuin se vain on hänelle mahdollista. *Mut sit mie lähin vähän niin kuin oma-aloitteisesti* lauseella hän selventää, että tilanne eteni niin pahaksi, ettei *kitkutteluunkaan* enää kyennyt. Oma-aloitteisuudesta mainittaessa valmentautujan puheessa vielä korostuu se, ettei häntä irtisanottu, eli syy työsuhteen loppumiseen ei ollut hänen työnteossaan. Valmentautuja käyttää tahallista yskäisyä kommunikaatiokeinona *syystä että* selityksen aloittamisensa jälkeen viittaamaan, että hän on aikeissa sanoa esimerkiksi jotakin kiusallista tai vaikeaa. Tähän valmentaja reagoi nopeasti sanomalla, ettei kirjaa valmentautujan kertomaa asiaa. Valmentautuja toteaaakin, ettei häntä edes haittaisi, vaikka valmentaja kirjaisi asian tietoihinsa.

Valmentautuja jatkaa rakentamalla selontekoa siirtäen vastuuta omasta päätöksestään sosiaalisen suhteen toiselle osapuolelle kertomalla, että *pomo oli mikä oli*. Näin valmentautuja antaa ymmärtää, että esihenkilöllä oli kyseenalaisia tai hankalia piirteitä tai toimintatapoja. Valmentautuja jatkaa, että *sen kaa oli aina ongelmii* viitaten siihen, että heidän välisensä sosiaalinen suhde ei toiminut hankaluuksitta. *Aina* sanalla hän korostaa, että suhde oli tosissaan jatkuvasti ongelmainen eikä esimerkiksi sisältänyt vain satunnaisia ristiriitoja. Hän kertoo tilanteen menneen niin pahaksi, että *pistettiin lakko pystyyn*, jossa hän asemoituu kollegoineen aktiivisiksi toimijoiksi, jotka pistävät esihenkilölle vastaan ja pyrkivät saamaan kontrollin tilanteeseen. Valmentautuja kuvaa myös ulkopuolisten henkilöiden arvanneen, että lakko johtuu tästä tietystä esihenkilöstä. Tämän kertomalla valmentautuja todistaa, että esihenkilö tosissaan on yleisenkin mielipiteen mukaan hankala eikä vaikea suhde johtunut valmentautujasta itsestään. Valmentautuja on asemoitunut aktiiviseksi toimijaksi jo kertomuksensa alussa, kertoessaan ottaneensa lopputilin ja näin asettumalla työnantajan vaatimuksia tai oikuttelua vastaan. Valmentautuja rakentaa siis narratiivin, jossa hankala suhde esihenkilön kanssa johti aktiivisiin tekoihin eli lakon kautta viimein irtisanomiseen, kun asioihin ei tullut muutosta. Viimeisimmässä sosiaalisen ympäristön diskurssista ammennetussa selonteon

tyypissä perusteluja ei kohdisteta tiettyihin sosiaalisiin suhteisiin vaan ylipäänsä sosiaalisten suhteiden puuttumiseen.

5.1.2.3. Sosiaalisten suhteiden puuttumisen selonteko

Seuraavaksi esittelemässäni selonteon tyypissä hankaluuksia koulussa tai työpaikalla perustellaan tiettyjen ihmissuhteiden puuttumisella tai ylipäänsä sosiaalisten suhteiden vähäisyydellä. Ihmissuhteet ja ryhmäjäsenyydet voidaan nähdä ihmiselle sosiaalisena olentona tarpeiksi, joita ilman voi seurata esimerkiksi psyykkisiä ongelmia (Ryan & Deci 2017, 12). Ulkopuolelle jääminen ja yksinäisyys voivat tästä syystä olla hyvin rankkoja kokemuksia. Seuraavassa esimerkissä valmentautuja kuvailee koulunkäynnin keskeytymistään ja kertoo jääneensä ryhmän ulkopuoliseksi opiskelupiireissä.

9. Porukan ulkopuolelle

V: Öö, nyt kun kävin siellä aikkarilla [[kaupungissa Etelä-Suomessa]] kokeilemassa, niin sitä tehdaspuolta, niin jotenkin...

(5 riviä poistettu)

V: Omasta mielestäni jotenkin en pää, jäin vähän porukan ulkopuolelle, ja ei oikein jotenkin se ollu oppiminen ja opiskelu...

Y: Mitäs sie kävit siellä [[kaupungissa Etelä-Suomessa]], mitäs se olikaan?

V: Se oli, mikähän se oli, toi, toi, toi, öö, vaikee nimi, se oli kemianteollisuuden niin ku prosessinhoitaja, joo.

Y: Just, juu, joo. Eli miltäs se, miltäs se tuntui silloin?

V: Jotenkin heti alusta niin ku vaikeelta, että päästä mukaan ja (...) sellaselta, vähän jäi sellanen fiilis, että onks miusta enää opiskelemaan.

Valmentautuja aloittaa kertomalla kokeilleensa tehdaspuolen koulutusta ja antaa selonteon sille, miksi tämä koulutus keskeytyi. Hän aloittaa kertomalla, että hän kävi kokeilemassa koulutusta, mikä viittaa siihen, että koulutus on keskeytynyt. Tällä valmentautuja rakentaa kertomusta, jonka mukaan motivaatio koulutuksen saamiseen ei ollut alkujaankaan välttämättä kovin korkealla. Toisaalta kokeilusta puhuminen voi olla myös keino laimentaa puheessa epäonnistuneen opiskelurupeaman tuottamia negatiivisia tunteita, kuten häpeää tai pettymystä. Valmentautuja kertoo, että omasta mielestäni jotenkin en pää, jäin vähän porukan ulkopuolelle, jossa hän tuo heti ilmi ongelmia opiskelupaikan sosiaalisissa suhteissa. Omasta mielestäni aloituksella valmentautuja mahdollisesti vihjaa, että on itse jo aiemmin pohtinut syytä sille, miksi opiskelut keskeytyivät. Ei oikein jotenkin se ollu oppiminen ja opiskelu lisäksi porukan ulkopuolelle jäämiseen valmentautuja mahdollisesti tarkoittaa, että sosiaalisten suhteiden olemattomuus saattoi johtaa siihen, ettei opiskelu sujunut.

Valmentaja kysyy valmentautujalta vielä tarkennusta, että miltä valmentautujan kertoma opiskelu tai porukan ulkopuolelle jääminen tuntui opiskeluaikana. Tähän valmentautuja vielä syventää selontekoaan kertomalla, että *jotenkin heti alusta niin ku vaikeelta, että päästä mukaan*. Kuvailevalla *jotenkin* sanalla valmentautuja rakentaa kertomusta, jonka mukaan hän ei ehkä itsekään tiedä tai osaa selittää, mistä porukan ulkopuolelle jääminen johtui. Ryhmädynamiikkojen ja sosiaalisten suhteiden muodostumisen ymmärtäminen voi ollakin yksilölle hyvin vaikeasti käsitettävä asia. Valmentautuja kuvailee, että tuntui *vaikeelta päästä mukaan*, josta rakentuu vielä käsitys, ettei mukaanpääsulle ole mitään yksinkertaista selitystä, vaan ryhmäytymiseen vain liittyi valmentautujan osalta vaikea tunne. *Päästä* sanaa käyttämällä hän rakentaa kerrontansa sellaiseksi, että ryhmässä mukana olo olisi hänen toiveidensa mukaista, mutta pääsylippu sinne ei ole itsestään selvä. Ryhmään ei esimerkiksi jouduta tai itsenäisesti vain mennä, vaan mukana olo tai ulos jääminen on jonkun muun päätöksen armoilla. Mainitsemalla *heti alusta* valmentautuja esittää jo sosiaalisen alkuasetelman olleen hankala tai mahdoton hänen ryhmäytymisensä kannalta.

Viimeisessä puheenvuorossaan valmentautuja jatkaa, että mukaan pääsemisen vaikeudesta *vähän jäi sellanen fiilis, että onks miusta enää opiskelemaan*. Hän jatkaa vaikean tunteen kuvailua kertomalla tunteneensa, ettei hänellä olisi enää rahkeita tai voimavaroja opiskeluun ylipäänsä. Valmentautuja rakentaa siis kerrontaa siten, että ryhmän ulkopuolelle jääminen ja sosiaalisten suhteiden puuttuminen ovat niin merkittävässä roolissa, että niillä on vaikutusta jopa hänen kykyynsä tai haluunsa opiskella – tai mahdollisesti olla ympäristössä, jossa sosiaalisen ulosjäämisen riski on suuri. Ihmiselle sosiaalisena eläimenä suhteiden muodostaminen ja ryhmäjäsenyydet ovatkin äärettömän tärkeitä tarpeita ja ovat yhteydessä muun muassa psyykkiseen hyvinvointiin ja toimintakykyyn (Ryan & Deci 2017, 12). Valmentautuja kuvaakin nämä sosiaalisten suhteiden puuttumiseen liittyvät tuntemukset tai ajatukset niin voimakkaiksi, että niillä on valta lamauttaa myös yhteiskunnallista osallistumista. Myös seuraavassa aineistoesimerkissä on valmentautujan kuvailua tilanteesta, jossa sosiaalisten suhteiden katkeaminen ja yksinäisyys huojuttivat valmentautujan hyvinvointia kykyä osallistumaan yhteiskunnallisesti.

10. Ei ollu yhtään kavereita

Valmentaja ja valmentautuja ovat puhuneet siitä, miten valmentautujan alkoholinkäyttö on vaikuttanut negatiivisesti hänen koulunkäyntiinsä ja työelämäänsä. Valmentautuja on myös kertonut, että vaihtoi ammattikoulussa kokkipuolelta toiselle alalle, sillä hänellä ei ollut tuttuja luokalla.

Y: Osaat sä sie jälkikäteen miettii sitä, että mistäs se johtu se sellai niin vahva humalahakujuominen?

*V: No tota. Se alko siit kun mä jätin sen ammattikoulun kesken (...) niin sit **mul meni kavereihinki meni välit poikki, et mul oli siel paras kaveri jäi sinne kouluun ja mä lähin niinku pois.** (...) Niin sit mun äiti, äiti heitti mut kotoon pihalle, mä jouduin yksinään asuma. (...) Ja tota (...) **mul ei ollu yhtään kavereita.***

Y: Niin ku sie sanoit et siul onks sul vähän turvaton tunne siel kokkipuolellaki että tota, tavallaan sit sul on niinku aika voimakas tietysti toi tunne et kun jos äiti niinku. (...) Tietysti eihän se hylänny vaan se vaan nyt sano et pitää etsii uusi asunto.

*V: Joo, joo (...) Niin tota, tota, tota. Et se oli sit, **sitten ku, niinku jäi yksin ja sillee niin.** (...) Sit se oli oikeestaan **et ku pääs humalaan, niin sitte oli** (...) niinku.*

*Y: **Se helpotti oloo.***

Aineisto-otteessa valmentautuja kertoo, miten sosiaalisten suhteiden puuttuminen on ollut yhteydessä hänen yhteiskunnallisen osallistumisensa vaikeuksille ja toimintakyvyn alenemiselle. Tähän selontekoon siis hyödynnetään osittain myös toimintakyvyn diskurssia (ks. 5.1.1. Toimintakyvyn diskurssi), mutta niin kuin jo kyseisen diskurssin selontekojä käsitellessä totesin, ovat toimintakyky ja sosiaaliset suhteet joissain kertomuksissa selvästi kietoutuneet toisiinsa, eikä niitä ole mielekästä pelkistää tietyn muotin mukaisiksi. Valmentautuja on jo aiemmin kertonut, miten hän vaihtoi ammattikoulussa alaa, sillä luokalla ei ollut tuttuja. Tämä kertoo paljon kyseisen henkilön sosiaalisten suhteiden merkityksellisyydestä hänen elämässään tai ainakin hänen taipumuksestaan ammentaa sosiaalisten suhteiden diskurssista selontekojä rakentaessaan.

Valmentaja kysyy, mistä valmentautuja tuumii valmentautujan arki- ja työelämässä ongelmia aiheuttaneen humalanhakuisen juomisen kummunneen. Valmentautuja selittää sen alkaneen koulun lopettamisesta, jolloin hänellä *meni kavereihinki meni välit poikki, et mul oli siel paras kaveri jäi sinne kouluun ja mä lähin niinku pois.* Se, että hän kuvaa välien menneen poikki, viittaa siihen, että sosiaaliset suhteet kavereihin katosivat kokonaan. Ensin hän puhuu useasta kaverista, minkä jälkeen hän kohdentaa kerronnan parhaaseen kaveriinsa, tuoden heidän kahdenkeskisen ihmissuhteensa jalustalle. Näin valmentautuja korostaa tämän yhden ystävän erityistä merkityksellisyyttä, ei vain tämän ihmissuhteen itsensä vuoksi, vaan myös väylänä muihin ihmissuhteisiin.

Ystävyysuhteet eivät olleet kuitenkaan ainoat sosiaaliset suhteet, jotka katosivat. Hän tuo myös perhesuhteet esiin kertomalla, että *äiti heitti mut kotoon pihalle, mä jouduin yksinään asuma.* Muotoillen äidin *heittäneen* hänet ulos hän rakentaa äitinsä teon julmaksi ja sellaiseksi, ettei valmentautujalla ollut keskustelun varaa asiasta. Kun hän vielä mainitsee joutuneensa asumaan yksin, esittää hän samalla suhteen äitiinsä hankaloituneen tai mahdollisesti myös katkenneen. Valitessaan kuvailuun sanan *jouduin* valmentautuja rakentaa kerrontaansa sellaiseksi, ettei yksin asuminen ollut hänen toiveidensa mukaista eikä hänellä ollut muita vaihtoehtoja. *Yksinään* sanalla valmentautuja

tuokin jo esiin yksinäisyyden kokemuksensa. Hän vielä vahvistaa, ettei ystäviä koulun ulkopuoleltakaan ollut kertomalla, että *mul ei ollu yhtään kavereita*.

Valmentautuja kertoo vielä, että *sitten ku, niinku jäi yksin ja sillee niin. Sit se oli oikeestaan et ku pääs humalaan, niin sitte oli*, johon valmentautujan etsiessä sanoja valmentaja pyrkii sanoittamaan valmentautujan ajatukset sanomalla, että *se helpotti oloo*. Valmentautuja tuo jälleen esiin, että hän jäi yksin, luoden kuvan siitä, ettei minkäänlaisia sosiaalisia suhteita enää ollut. Sosiaalisuuden voi jälleen tuoda esiin tarpeena, jota ilman esimerkiksi mielenterveys voi kärsiä. Valmentautuja kuvaakin, että tämä tilanne aiheutti humalanhakuisuutta, mikä valmennuskeskustelussa tuli ilmi monien valmentautujan elämän ongelmien kontekstissa. Valmentautujan on mahdollisesti hankala kertoa tilanteesta, sillä hänen oli vaikea kuvailla, mitä riippuvuuteen asti johtanut päihteiden huuma sai hänessä aikaan. Kaiken kaikkiaan valmentautuja siis kertoo hänen tilanteensa muuttuneen äidin kanssa asumisesta, koulunkäynnistä ja ystävyys-suhteiden omaamisesta siihen, että hän joutui asumaan yksin ja olemassa olevat sosiaaliset suhteet katkesivat tai kärsivät pahasti. Valmentautuja ilmaisee tämän ja muiden ongelmien ruokkineen toisiaan ja näin pitäneen hänet syrjässä yhteiskunnasta. Seuraavassa luvussa siirryn käsittelemään vielä yksilöstä sosiaalista ympäristöä askeleen etäämpänä olevaa yhteiskunnallista ja institutionaalista ympäristöä.

5.1.3. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi

Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi tulee esiin tilanteissa, joissa valmentautujan rakentamat selonteot liittyvät vahvasti yksilön ulkoapäin tuleviin tekijöihin, kuten yhteiskuntaan ja organisaation tasolle, järjestelmiin tai liike-elämään. Työttömyyteen liittyvissä selonteoissa nousee esiin instituutioiden ja rakenteiden puutteet ja ongelmat, ja jopa ajatus niin sanotusta systeemin mädännäisyydestä voi nousta kertomuksissa esiin. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista ammennettiin kolmentyyppisissä selonteoissa, joille on ominaista yksilön henkilökohtaisen toimijuuden vähäisyys ja ulkoapäin tulevien rakenteiden tai päättäjien mahti yksilöä koskettaviin asioihin. Aineistosta löytämiäni selontekoja, joissa valmentautajat ammensivat tästä diskurssista, olivat markkinoiden ja taloudellisen ympäristön selonteko, työmarkkinoiden vaatimusten selonteko sekä työllistämisympäristön ongelmien selonteko.

5.1.3.1. Markkinoiden ja taloudellisen ympäristön selonteko

Seuraavissa selonteoissa työsuhteiden ylläpidon vaikeuksia kuvataan organisaatioiden pakotteilla tai laajemmilla yhteiskunnallisilla taloudellisilla taantumilla. Annetuille selityksille on tyypillistä, että työsuhteiden jatkumisesta päättävä voima on abstrakti, yksilön toimijuuden ulottumattomissa oleva,

massiivisen valta-aseman omaava ja pakottava taho. Kapitalistiseen yhteiskuntarakenteeseen kuuluu markkinatalous ja sen toiminnot, ja taas taloudellinen ympäristö voi olla suuressa roolissa muokkaamassa yhteiskuntaa ja instituutioita leikkauksineen tai toisaalta investointeineen. Näistä kahdesta säästämisellä on tietenkin suurempi rooli yksilön työttömyyden selonteoissa. Seuraavassa aineistoesimerkissä käsittelen sitä, millaista roolia valmentautuja rakentaa lakoilla ja taloudellisella taantumalla olleen hänen työhistoriassaan.

11. *Lama iski*

*V: Mie oon käyny ammattikoulun, mie kävin 82–84 niin [[kaupunkimaisen kunnan Etelä-Suomessa]] hotelli- ja ravintolakoulun. Ja sen jälkeen -84, kun eka työpaikka tais olla [[tietty]] lentokenttä. (...) Ulkomaanlähtö. Se oli semmonen **määräaikasii sopimuksii, ja sitten näitä pitkäaikasempii on varmaan ollu** sitte (-) [[kaupunkimaisessa kunnassa Etelä-Suomessa]], [[paikallisessa ravintolassa]]. (-) ollu ja, pohjosessa ollu [[matkailukeskuksessa]], [[toisessa matkailukeskuksessa]] **ja sit tämmösiä.***

Y: Joo, kyllä ympäriinsä Suomee vähän ristiin.

V: Mut se -91 sittehän tuli se ravintola-alan lakko, niin sehän sitte teki sen, että lama iski. Ja sit tota – tai sen jälkeen vähän semmosii pätkittäisiä, ja kursseja paljon [nauraa]. Alan kursseja on tosi paljon käyny aikoinaan 90-luvul ja.

Tässä keskustelussa rakennetaan selontekoa vakinaisen työpaikan löytämisen ongelmille ja sen rinnalla tapahtuneille työttömille ajanjaksoille. Ravintola-alan sisäiset lakkoilun aiheuttaneet ongelmat sekä yhteiskunnallinen taloudellinen taantuma nousevat vahvana selontekona työsuhteiden katkonaisuudelle. Valmentautuja rakentaa tarinansa kertoen ammattikoulusta valmistumisesta, josta samana vuonna työllistyi. Hän jatkaa luettelemalla eri työpaikkojaan eri puolilla Suomea, lopettaen *ja sit tämmösiä* -sanoihin, mikä jättää viitteitä siitä, että työsuhteita on ollut vielä enemmän. Valmentautuja mainitsee niin määräaikaiset kuin pitkäaikaisemmatkin työsopimukset, mikä luo kuvaa valmentautujan toimijuudesta rakentamassa rikasta ja monipuolista työhistoriaa. Valmistumisvuoden ja samana vuonna ensimmäisen työsuhteen aloittamisella sekä eri työpaikkojen ja -sijaintien kertomisella tulkitsen valmentautujan asemoituvan puheessaan aktiiviseksi kansalaiseksi työntekonsa suhteen. Määräaikaiset sopimukset tuodaan esiin, mutta niitä ei kuvata erityisen problemaattisina, sillä maininta on ohimenevä ja tämän jälkeen useampia työsuhteita luetellaan. Valmentautuja siis rakentaa asemaa, jossa määräaikaisuuksista huolimatta hän on saanut solmittua uusia työsuhteita. Tällöin määräaikaisia työsuhteita ei vielä varsinaisesti rakenneta ongelmaksi, joka ei olisi ratkaistavissa.

Valmentautujan toisessa puheenvuorossa narratiivin sävy ja valmentautujan toimijuuden taso kuitenkin muuttuvat täysin, mistä kieliinkin sen aloittaminen mutta-sanalla (ks. Kotimaisten kielten

tutkimuskeskus 2008b). Lauseessa *mut se -91 sittehän tuli se ravintola-alan lakko, niin sehän sitte teki sen, että lama iski* tiivistyy selonteko sille, milloin ja miksi asiat valmentautujan työelämän saralla muuttuivat ja kontrolli työsuhteisiin katosi. Valmentautujan käyttämällä -hän -päätteillä sanoissa *sittehän* ja *sehän* ravintola-alan lakosta ja lamasta rakennetaan ilmiselviä asioita ja yleisessä tiedossa olevaa, yhteiskunnallisella tasolla selittävää narratiivia (Hakulinen 2001, 88; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008a). Selonteon selittävyys tasoa korostaa, että valmentautuja kuvaa laman olevan seurasta ravintola-alan lakosta, ei suinkaan vain ilmestyneen. Sanomalla, että ravintola-alan lakko *tuli* ja *teki* rakennetaan lakosta puheessa aktiivinen ja vahva, ikään kuin kontrolloimaton voima, jolloin valmentautujan asema vastoin muuttuu passiiviseksi ja kontrollin puutteiseksi.

Otteen viimeisessä puheenvuorossaan valmentautuja kertoo, mitä seurauksia lakolla ja lamalla oli hänen henkilökohtaiseen työelämäänsä. *Sen jälkeen vähän semmosii pätittäisii, ja kursseja paljon* lisäys selventää, että nämä alan sisäiset ongelmat ja yhteiskunnallinen taloudellinen taantuma johtivat lyhytkestoisempiin työsuhteisiin. Tässä kohtaa lyhyemmät työsuhteet ilmenevät aiempaa problemaattisempina, sillä pidempiaikaisia työsuhteita tai useita työpaikkoja ei mainita enää ollenkaan eikä puheessa rakenneta näin samalla tavoin kuvaa runsaista mahdollisuuksista aktiivisuuteen. Myös monista käydyistä kursseista kertominen voidaan tulkita todisteluksi siitä, miten vähän työmahdollisuuksia kyseisellä ajanjaksolla on todellisuudessa ollut. Naurahtaminen niistä kertoessa voidaan katsoa esimerkiksi hankalan tilanteen pehmentämiseksi huumorilla, mikä onkin tyypillistä vaikeista asioista puhuessa (Haakana 1999). Vaikka talouskriisi onkin tässä kohtaa varastanut valmentautujalta työelämän toimijuuden mahdollisuuksia, kertoessaan aktiivisesta kurseille osallistumisesta valmentautuja kuitenkin sieppaa itselleen toimijan asemaa takaisin. Hänen mainitessaan käyneensä kursseja *paljon* ja vielä seuraavassa lauseessa *tosi paljon* rakentaa kuvaa pitkäaikaisesta aktiivisuudestaan ja yrittelijäisyydestään työelämän kentällä. Myös seuraavassa aineisto-otteessa valmentautuja viittaa laman vaikeuttaneen työpaikan saamista.

12. Lamanpoikasta

*V: Joo. Nyt tuli noissa silloin niin työharjottelupaikoissa oltuu, niin kyllähän se tuntu silleen mielekkäältä. Mä nyt tossa mikä [[hoivakotiin]] ilmastointii tekemässä kolmisen kuukautta, mitä se nyt oli. Niin **sekin olis ollu silleen mielekäs, mut tota tais olla sen verran huono työtilanne sit sen jälkeen siin, vähän tällasta lamanpoikasta, niin ei siinä työpaikkaakaan löytyny.***

Aineisto-otteessa valmentautuja kertoo mielekkäältä tuntuneesta työstään. Hän kertoo, että *sekin olis ollu silleen mielekäs, mut*, millä hän mahdollisesti pyrkii viestimään, että osasi työnsä ja voisi tehdä mielellään kyseistä työtä. *Mut* sana jälleen viestii, etteivät asiat menneet täysin toiveiden mukaisesti. Valmentautuja jatkaakin, että *tais olla sen verran huono työtilanne sit sen jälkeen*, rakentaen kuvailua

siitä, että syynä oli yleisesti huono työtilanne, ulkoinen ja abstrakti voima, johon hänellä ei ole minkäänlaista kontrollia. Hän syventää selitystään kertomalla, että *vähän tällasta lamanpoikasta, niin ei siinä työpaikkaakaan löytynyt*, ammentaen edellisen kertomuksen valmentautujan lailla yhteiskunnallisten rakenteiden diskurssisista, kertomalla yhteiskunnallisesta taloustilanteesta. Hän rakentaa selkeän syy-seuraus-suhteen sille, että koko yhteiskuntaa ravisteleva lama johti myös siihen, ettei hänelle löytynyt työpaikkaa. Nykylänsimaalaisen ihmisen perspektiivistä katsoen työtä tehdään palkkaa vastaan, ja mikäli organisaatiolla tai instituutiolla palkan maksu ei ole mahdollista, johtaa se siihen, ettei kukaan teekään työtä. On kuitenkin muistettava, että tällainen käsitys työstä ja rahasta sisältyy nimenomaan logiikaltaan kapitalistisen yhteiskunnan rakenteisiin. Seuraavassa otteessa valmentautuja kertoo kokemuksestaan liittyen organisaation taloudellisiin leikkauksiin.

13. Se kuuluisa punakynä

Valmentautuja ja valmentaja puhuvat valmentautujan työhistoriasta. Valmentautuja kertoo viimeisimmästä pitkäkestä työsuhteestaan ja siitä, miten sai kyseisen sijaisuuden. Hän sai yllättäen puhelinsoiton työnantajalta.

*V: Sit se vaan, meillä ois täällä asentajan paikka vapaana että (...) kiinnostaisko? Sit se selitti, että se on viransijaisuus, mutta heillä on kaks virkaa avoinna. Et jos se menee hyvin, niin (...) paikka on teidän. (...) Ja hyvinhän se meni. Työnjohtajat kaikki muut teki jopa tulevaisuuden suunnitelmat (...) että sit kun se tulee se virkavapaalta se toinen tyyppi, niin sit mie alan tekee näit hommii ja se alkaa tekee noita hommii ja näin. Mut sit täällä [[keskustaaajaman]] päässä niin (...) pääesikunnassa **kaivettiin se kuuluisa punakynä...***

Y: Niin joo [naurahtaa]. Joo.

V: Vedettiin ne virat pois...

Kyseisessä aineistopätkässä esitetään selonteko vakinaisen viran saamisen menettämiselle. Valmentautuja aloittaa kertomalla, että hänelle tarjottiin työpaikkaa ilman, että hänen oli edes tarvinnut hakea töitä. Näin hän rakentaa asemaansa haluttuna työntekijänä, sillä työnantaja etsi hänet käsiinsä ja suorastaan pyysi hänet töihin. Valmentautuja jatkaa työnantajan kertoneen, että kyseessä on viransijaisuus, mutta jopa kaksi virkaa olisi avoinna. Valmentautuja kertoo vielä työnantajan ilmoittaneen, *et jos se menee hyvin, niin (...) paikka on teidän*, millä hän tarkoitti hyvin tehdyn sijaisuuden johtavan vakinaiseen virkaan. Ilmaistessaan työnantajan sanoja muodossa *paikka on teidän*, valmentautuja rakentaa kuvailua työnantajan tekemästä lupauksesta – näiden tiettyjen ehtojen täytyttyä asian pitäisi olla näin eikä tilaa poikkeuksille jäisi. Toisin sanoen tämän suullisen sopimuksen mukaan, jos hän suorittaisi sijaisuutensa hyvin, tulisi hän saamaan ansaitsemansa viran.

Valmentautuja jatkaa sijaisuudesta puhumista toteamalla *ja hyvinhän se meni*. Hän siis kuvaa tehneensä osuutensa sopimuksesta, jota hän vielä korostaa *-hän* -päätteellä, jolla voidaan rakentaa lausumasta totuutta tai yleisesti tiedettyä asia (Hakulinen 2001, 88). Aiemman kertomansa mukaan

tämän tulisi siis yksinkertaisesti johtaa viran saamiseen. Valmentautuja myös syventää selontekoaan kertomalla, että *työjohtajat kaikki muut teki jopa tulevaisuuden suunnitelmat*. Tällä lauseella valmentautuja vetoaa työpaikalla olevaan auktoriteettihahmoon, työnjohtajaan. Näin hän vakuuttaa, ettei uskomus työn jatkumisesta ollut vain hänen henkilökohtainen ajatuksensa ja tapahtuma oli riippumaton hänen omasta toiminnastaan. Auktoriteettiin vetoaminen voikin usein toimia oikeutuksen tapana selonteossa (Semin & Manstead 1983, 91–92, sit. Potter & Wetherell 1987, 78). Tulevaisuuden suunnitelmat ovat puolestaan vahva viittaus siitä, että asioiden olisi ollut määrä suuntautua kohti tiettyä tavoitetta eli työsuhteen jatkoa. *Jopa* sanalla hän korostaa vielä työnjohtajan aikeiden painavuutta, mitä kielenkäytössä käytetäänkin myönteisen polarisaation implikoijana (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008c). Tämän jälkeen valmentautuja kertoo kyseiset suunnitelmat, mikä vielä vahvistaa näiden aikeiden konkreettisuutta ja todellista olemassaoloa. Kuten olen tuonut esiin, mutta-sana puolestaan tyypillisesti viittaa tulevaan kontrastiin (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008b). *Mut* sana aloittamassa seuraavaa lausetta ei siis kerro hyvää, vaan valmentautuja ilmaisee, että tässä vaiheessa ilmaantui jonkunlainen muuttuja tilanteeseen.

Valmentautuja avaa selonteon ydintä käyttämällä kielikuvaa *se kuuluisa punakynä*, mikä viittaa vielä yleisesti tunnettuun ajatukseen ulkopuolisesta päättäjistä, jolla on valta rajata tai tehdä muutoksia yleisestä tai yksilön mielipiteestä ja toiveesta huolimatta. Toisin sanoen niin auktoriteetti kuin hänen tekemänsä suunnitelmatkaan eivät riitä voittamaan tätä organisaatiossa tehtyä päätöstä siitä, että virkoja on vedettävä pois. Päätökset on valmentautujan mukaan tehty toisessa paikassa, pääesikunnassa. Tässä korostuu päättävän, vielä työnjohtajaakin autoritäärisemmän tahon olevan sijainniltaan erillinen ja toimipisteen ulkopuolinen voima, jonka määräykset ovat toimipisteiden työntekijöiden koskemattomissa. Siitä huolimatta ne on toteutettava. Puheessa ammennetaan vahvasti yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista viittaamalla markkinoiden ja talouden vaikuttavuuden mahtipontisuuteen, joka on yksittäisille ihmisille toimintamahdollisuuksien ulottumattomissa. Syynä *punakynän* esiin kaivamiselle on organisaation taloudellinen pakote vetää virat pois. Keskustelu siitä, miten organisaatiot joutuvat vähentämään työntekijöitään, useimmiten rahallisista syistä, on hyvin tuttua tämän päivän puheessa. Esimerkiksi YT-neuvottelujen ja muiden leikkausten väistämättömyys, mikä usein johtaa myös työntekijöiden irtisanomiseen, on ollut keskustelunaiheena. Tähän linkittyy myös puhe erityisesti julkisella sektorilla siitä, miten työntekijät ovat ylityöllistettyjä tehtävissään, sillä mahdollisuuksia tarvittujen työntekijöiden palkkaamiseen ei taloudellisten nipistysten vuoksi ole (ks. esim. Tehyn eettinen toimikunta: Blubaum ym. 2017) Tällaisessa tilanteessa yksittäisen henkilön, tässä tapauksessa valmentautujan toimijuus on lähestulkoon mitätön, sillä päätökset tulevat usein jostain kaukaa, organisaation mahdollisesti

monitasoisen hierarkian yläpäästä, jonne työntekijällä ei ole mitään kosketusta. Seuraavassa luvussa siirryn käsittelemään selontekoja liittyen työmarkkinoiden vaatimuksiin.

5.1.3.2. Työmarkkinoiden vaatimusten selonteko

Työmarkkinoiden vaatimusten selonteolla selitetään työllistymiseen liittyviä vaikeuksia työnantajien tai ammattien vaativuudella tai erityisillä tarpeilla. Ne voivat kohdistua esimerkiksi yksilön resursseihin tai ympäristön puitteisiin. Nämä vaatimukset liittyvät yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden diskurssiin, sillä rakenteiden ja instituutioiden voidaan nähdä rakentavan ja uusintavan tietynlaisia vaatimuksia ja oletuksia työmarkkinoille ja niiden tuotteille. Seuraavaksi valmentautuja kertoo eräoppaan työssä olevan kovia vaatimuksia niin ympäristöä kuin työntekijääkin kohtaan.

14. *Ei oo metsii*

Y: Joo, hyvä juttu. Mites toi, toi nää eräk- sanoit sie, et sie kävit eräkoulun?

V: Joo, siel [[maaseutumaisessa kunnassa Pohjois-Suomessa]].

Y: Ja, oot sie pystynyt hyödyntään sitä taitoo?

V: No [naurahtaa] sen verran, mitä näitä retkiä nyt sitte on ollu ettei täs nyt sillei. Tää ei oo sellasta aluetta oo tästä, et missä kauheesti tarvis. Kaikki tietää [[A-taajaman]] alueet [nauraa] että. Ei oo metsii eikä muita.

Y: Ellei joku [[lähellä sijaitseva kansallispuisto]] sitten, sehän ois -

V: No siellähän on ollu jotain.

Y: Mut siel on varmaan omii yrittäjiä sitte -

V: Siel on aika paljon sitte.

Y: Sit se tietysti vaatis sit niitten kuljetusvälineen -

V: Vaatis kalustoo ja kaikkia -

Y: Investointi äkkii sellanen -

Tässä aineisto-otteessa valmentautujan selonteko kohdistuu siihen, miksei hän toteuta ammattia, johon hän on saanut koulutuksen. Ote alkaa valmentajan varmistuksella, oliko valmentautuja käynyt eräkoulun, johon valmentautuja vastaa myöntävästi, kertomatta asiasta oma-aloitteisesti sen enempää. Valmentaja jatkaa kysymällä, onko valmentautuja pystynyt hyödyntämään taitoaan, jolloin valmentautuja alkaa kuvaamaan työllisyystilannettaan. Valmentautuja aloittaa sanomalla *no*, minkä jälkeen hän naurahtaa, josta on ennustettavissa tulevan kerronnan sävy. Nauraminen voi olla tapa keventää kiusallista tai vaikeaa vuorovaikutustilannetta (Haakana 1999), jossa käy ilmi, ettei työtilanne ole ihanteellinen.

Vaihtoehtoisesti huumori voi syntyä myös siitä, että valmentajan kysymys tuntuu jotenkin itsestään selvältä. Valmentautuja nimittäin jatkaa kertomalla, ettei retkiä ole pahemmin, eikä alue ole sellaista, että eräkoulutaitoja *kauheesti tarvis*. Tässä käykin jo ilmi, että kyse on nimenomaan tarpeen puuttumisesta kyseisellä alueella, ja valmentautuja asemoituu passiiviseksi, ympäristön tarpeiden armoilla olevaksi. Valmentautuja syventää selontekoaan kuvaamalla kaikkien tietävän kyseiset alueet, joissa ei ole metsiä eikä muuta eräoppaalle sopivaa ympäristöä. *Kaikki tietää* sanaparilla valmentautuja voi viitata siihen, että valmentajankin olisi tullut tietää tämä tieto kysymystä kysyessä, johon aiempi naurahtaminenkin saattoi liittyä. Valmentautuja myös rakentaa selontekonsa selittävyttä viittaamalla tähän yleisesti tiedettyyn asiaan. Kyse ei ole siis vain hänen itse keksimästään ongelmasta vaan ikään kuin itsestään selvästä tiedosta, jolle hän ei olosuhteiden alaisena mahda mitään. *Ei oo metsii eikä muita* lausumalla valmentautuja vielä rakentaa tarkempaa selitystä sille, mitä eräoppaiden työmarkkinat vaativat – nimittäin tietynlaista luonnonympäristöä, jota ei taajama-alueella yksinkertaisesti ole.

Valmentautuja jatkaa ehdottamalla jokseenkin lähellä sijaitsevaa kansallispuistoa työympäristöksi, johon valmentautuja vastaakin, että *siellähän on ollut jotain*, tulkintani mukaan viitaten töihin. Tällä valmentautuja antaa hänen aiemman selontekonsa kumoamisen tai kiertämisen palautteeksi, että on kuitenkin ilmeisesti tehnyt mahdollisuuksien mukaan joskus töitä. Valmentaja toteaa kuitenkin itse, että alueella toimii varmaan paljon yrittäjiä, minkä valmentautuja validoi toteamalla, että *siellä on aika paljon sitte*. Valmentaja toteaa tämän vaativan kuljetusvälineen, minkä valmentautuja taas vahvistaa sanomalla, että *vaatis kalustoa ja kaikkea*. Keskustelusta voi olla aistittavissa se, että valmentaja haluaa vältellä syyttelyä tai kiusallista tilannetta myös itse aktiivisesti tehden selontekoja tai hivuttaen niitä valmentautujalle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että valmentajan motiivi omille selonteoilleen olisi vain vuorovaikutustilanteen sujuva eteneminen, sillä kyseisten asioiden huomioon ottaminen on hänen osaltaan voinut tapahtua vasta juuri keskustelussa. Ei tule myöskään olettaa, ettei nopeasanaisen valmentajan keskustelukumppanina toimiva valmentautuja olisi itse tuonut näitä selontekoja itsenäisesti esiin, sillä jokaisella on tapansa ja tahtinsa tuottaa sanallista vuorovaikutusta. Myös seuraavassa aineisto-otteessa valmentautuja kuvaa tiettyyn työhön liittyviä vaatimuksia, tällä kertaa artesaanin ammatista puhuen.

15. *Kauheesti keikkaa*

Y: Joo, just, just. Just. Ja tota, no, siis kuitenkin et sit työllistyny artesaani?

V: Ei, sehän periaattees vaatii sen oman firman, jos halua työllistyy, mie kävin viel koulun jälkeen sitte tossa sen, yrittäjäksi-kurssin, vai mikä se on (...) Tosiaan sen kävin, ja olin jo vähän niinku ennen sinne menookin sitä mieltä, että ei tuu käymään, et onhan se oma firma ja se sit,

niinku viimestään niinku että teki selvät, että ei kannata, et siin oli toinenki korupuolen tyyppi käymäs samoi kurssei, ja ei sen firma ollu ees vuotta siin, minkä se perusti. Että -

Y: Just. Asiakkait ei riitä täl alueel.

V: Niin, ja mm, ei se, siel ollaan vissiin vähän, tosi, niin tää alue tai sit pitäs olla et tehään kauheest keikkaa jossai tapahtumis. Ja myyään ihan hirveesti.

(7 riviä poistettu)

Y: Nyt sit sie valmistuit artesaaniks, niin sit ei kuitenkaan töitä löytyny.

V: Ei, ja sit tääl on viel vähän huono tää [[asuinkaupunki]], ku tääl on tosiaan toi koulu, niin sitte jos ne ottaa niitä harjottelijoita, niin totta kai ne ottaa täält koulunpenkiltä niin.

Edellisen aineistoesimerkin tavoin tämänkin otteen valmentautuja rakentaa selontekoa sille, miksei hän tee koulutuksensa mukaisia töitä. Valmentautuja kertoo, ettei hän työllistynyt artesaanina, sillä *sehän periaattees vaatii sen oman firman, jos haluaa työllistyä*. Tässä hän kuvaa yhteiskunnallisten rakenteiden olevan sellaiset, ettei artesaaneille ole töitä, elleivät artesaanit itse työllistä itseään oman yrityksen kautta. Yrittäjäyys on siis ensimmäinen valmentautujan kertoma huomio työelämän vaatimuksista, jos tällä nimenomaisella ammatilla haluaisi elantonsa saada. Valmentautuja selittää, että kävi kyllä yrittäjäyyskurssin, millä hän rakentaa kuvaa itsestään aktiivisena yhteiskunnan jäsenenä. Hän kuitenkin kertoo tuumineensa, ettei yrittäjäyys olisi kannattavaa ja syventää tätä kertomalla konkreettisen esimerkin. *Toinenki korupuolen tyyppi käymäs samoi kurssei, ja ei sen firma ollu ees vuotta siin, minkä se perusti* lauseessa valmentautuja tuo ilmi, ettei kyseisellä alalla ole helppo menestyä – kenties vaatimuksena olisi olla poikkeuksellisen taidokas työssään.

Valmentaja ja valmentautuja pohtivat, onko alue haastava artesaanin työhön. Valmentautuja jatkaa pohtimalla tai *sit pitäs olla et tehään kauheest keikkaa jossai tapahtumis. Ja myyään ihan hirveesti*. Hän siis rakentaa kertomusta, jonka perusteella artesaanin työ vaatisi ensinnäkin todella paljon työntekoa, eri tapahtumien kiertämistä ja tämän lisäksi kovin suurta myyntiä. Artesaanien työmarkkinat vaatisivat siis valmentautujan mukaan erinomaisten myyntitaitojen lisäksi sellaisen kaupungin, jossa olisi tarpeeksi ihmisiä ja monenlaisia tapahtumia, joissa olisi mahdollisuus tehdä paljon töitä. Lopussa valmentautuja kertoo asunpaikkansa olevan epäsuotuisa toisestakin syystä, sillä hän sanoo, että *tääl on viel vähän huono tää [[asuinkaupunki]], ku tääl on tosiaan toi koulu, niin sitte jos ne ottaa niitä harjottelijoita, niin totta kai ne ottaa täält koulunpenkiltä*. Alueella olevat koulut tekevät siis myös hänen mukaansa harjoittelupaikasta saamisen vaikeaksi, sillä yleensä harjoittelijat otetaan koululta. Näin hän kuvaa, että instituutiot asettavat harjoittelijoilleen tietynlaisia vaatimuksia, jotka suosivat enemmän opiskelijoita. Seuraavassa luvussa siirryn käsittelemään työmarkkinoiden sijaan työllistämisyjärjestelmän ongelmiin kohdennettuja selontekoja.

5.1.3.3. Työllistämisyjärjestelmän ongelmien selonteko

Työllistämisyjärjestelmän ongelmien selonteossa työn saamisen vaikeudet rakennetaan työllistämiseen pyrkivien tahojen ja näiden yhteyksissä toimivien palveluiden epäonnistumisen ympärille. Näitä tahoja voivat olla esimerkiksi Työ- ja elinkeinotoimisto ja välityömarkkinoiden tahot. Usein kyseisiin tahoihin hakeudutaan avun tarpeessa, joten selonteoissa on tulkittavissa pettymystä järjestelmään, tiettyyn organisaatioon tai organisaatiota edustaviin henkilöihin – siihen, ettei tarpeita ja toiveita kuulla tai niihin ei osata vastata. Ensimmäinen aineistoesimerkki, jossa työllistämistä selitetään työllistämisyjärjestelmän ongelmilla, kuvaa valmentautujan pettymystä ammatinvalintapsykologin kanssa keskustelemisen jälkeen.

16. *Se oli pettymys*

Valmentautuja ja valmentaja ovat keskustelleet siitä, että valmentautujan on ollut vaikea löytää itselleen sopivaa ja kiinnostavaa alaa tai ammattia.

Y: ...entäs ammatinvalintapsykologi? Aika inhottava sana, mutta...

V: Joo, olen käyny. Kaks (...) kertaa. Joo.

(4 riviä poistettu)

Y: TYP:in kautta, joo.

*V: Ja, no se ensimmäinen kerta (...) oli just sellai mitä mie kuvittelinkin (...) että se on. Siitä on jo, se liitty, no se oli just ennen kuin mie menin sit sinne [[paikalliselle yhteiskunnalliselle yritykselle]] valmennukseen. (...) Mut tosiaan niin täs, oliko se joulukuussa vai, joulukuun alussa mie kävin, **niin se oli mulle pettymys**, kun homma oli silleen, että **kun mie menin sisään, niin se alko melkein heti saman tien, että miten ois tollanen linja-autokuski.***

Y: Se on huono juttu, jos tarjotaan. Eihän se silleen voi mennä.

V: Sit se tunti oli sitten, että se vaan niin kuin...

Y: Se oli niin kuin etukäteen...

V: Että linja-autokuski.

Y: Niin se oli etukäteen miettiny sulle (...) että, mutta eihän se nyt silleen voi lähteä. Että se lähtee sun tarpeista.

V: Niin. Niin.

Y: Se oli vaan miettiny (...) valmiin vastauksen sulle.

V: Vähän niin kuin et hetkinen.

Y: Se oli pettymys?

V: Se oli pettymys, joo, että...

Myös tässä otteessa valmentautujan selonteko kohdistuu siihen, miksei sopivaa ammattia tai uraa ole löytynyt. Keskustelu alkaa kohdalla, jossa valmentaja ehdottaa valmentautujan hakoteillä olevan urapolun löytämisen avuksi ammatinvalintapsykologia. Vaikka keskityn tutkielmassani

valmentautujan rakentamiin selontekoihin, nostan tässä esiin valmentajan tavan tuoda esiin ehdotus ammatinvalintapsykologista, sillä myös kontekstuaalisuuden huomioiminen diskurssianalyttisessä tutkimuksessa on tärkeää – syntyväthän merkitykset aina tietyssä, omassa kontekstissaan (Jokinen ym. 2016, 36–37.) Valmentaja mainitsee ammattivalintapsykologin olevan *aika inhottava sana*, mikä voi olla osanaan rakentamassa kielteistä pohjaa tulevalle keskustelulle. Mikäli asia olisi tuotu hyvin positiivisesti esille, voisi olla mahdollista, että keskustelu olisi edennyt lämpiämään ajatukselle ammattivalintapsykologista. Tämä ei kuitenkaan varmastikaan ollut valmentajan tarkoitus. Psykologista puhuminen voisi useiden ihmisten sosiaalisissa todellisuuksissa liittyä esimerkiksi oletukseen psyykkisistä ongelmista, ja psykologin palveluihin kannustaminen voisi tällaisessa tilanteessa tuntua hyvin epämiellyttävältä. Tulkintani mukaan valmentaja yritti pehmentää nimenomaan ehdotustaan *psykologista*.

Keskustelu ammatinvalintapsykologista jatkuikin melko negatiivissävytteisesti. Valmentautuja kertoo olleensa ammatinvalintapsykologilla kahdesti. Hänen mainitsemansa TYP on työllistymistä edistävä monialainen, kunnan, Kelan ja TE-toimiston yhteispalvelu. Valmentautuja kertoo ensimmäisen kerran ammatinvalintapsykologilla olleen *just sellai mitä mie kuvittelinki*, minkä jälkeen hän kertoo sen olleen *pettymys*. Valmentautuja rakentaa tällä tavoin käsitystä siitä, etteivät hänen odotuksensa työllistämispalvelussa toimivan ammatinvalintapsykologin, jonka tehtävänä on tukea valmentautujan urapolun löytymistä, olleet suuret. Valmentautujan epäilykset osoittautuivatkin hänen narratiivinsa mukaan oikeiksi. Sanalla *pettymys* valmentautuja rakentaa kuvaa siitä, että jonkinlaisia toiveita tapaamisesta ja siitä koituvasta avusta uravalinnan suhteen oli, mutta ne eivät kuitenkaan valmentautujan harmiksi toteutuneet.

Valmentautuja jatkaa kertomalla *kun mie menin sisään, niin se alko melkein heti saman tien, että miten ois tollanen linja-autokuski*. Hän rakentaa tilanteenkulun sellaiseksi, että ammatinvalintapsykologi olisi jo alkuun tarjonnut linja-autokuskin uraa mahdolliseksi ammatiksi. Vasta sisään mentyään ja *melkein heti saman tien* ehdottelu rakentaa selontekoon viestiä siitä, ettei asiaan kuuluvaa keskustelua käyty valmentautujan ja ammatinvalintapsykologin välillä paljoa, jos lainkaan. Valmentautuja jatkaa kuvaamalla, että *sit se tunti oli sitten, et se vaan niin kuin ... että linja-autokuski*, millä hän rakentaa koko tapaamisen sellaiseksi, että ammatinvalintapsykologi tarjosi vain ja ainoastaan linja-auton kuskin paikkaa. Koska tässä otteessa valmentautuja ilmaisee pettymystään siitä, ettei ammatinvalintapsykologi tarjonnut muuta vaihtoehtoa kuin uraa linja-autokuskina, on oletettavissa, ettei kommunikaatio heidän välillään toiminut tai valmentautuja ei tullut kuulluksi. Pettymys ja tapaamisen yksitoikkoisuudesta kertominen viittaa siihen, ettei tapaaminen valmentautujan mielestä mennyt niin kuin sen kuuluisi psykologin ja tämän asiakkaan välillä mennä.

Tätä myös valmentaja tukee kommentteillaan *mutta eihän se nyt silleen voi lähteä. Että se lähtee sun tarpeista*, johon valmentautuja vastaa *niin, niin*, hyväksyen valmentajan sanoituksen tilanteelle. Valmentaja jatkaa, että *se oli vaan miettiny valmiin vastauksen sulle*, josta valmentautuja taas osoittaa olevansa samaa mieltä. Valmentautuja sanoo *vähän niin kuin et hetkinen* ilmaisten, että oli ymmällään tapahtuneesta eikä se mennyt niin kuin olisi pitänyt. Valmentautuja asemoituu kertomuksessaan toimeentomaksi päättäväisen ammatinvalintapsykologin rinnalla, mutta valmentajan samanmieliset puheenvuorot vahvistavat tässä keskustelussa hänen olleen oikeassa tilanteen epätoivotun kulun suhteen. Valmentajan ja valmentautujan välisessä vuorovaikutuksessa rakentuu oletus siitä, että psykologin tulisi olla vastuussa siitä, että hän tekee työnsä vaaditulla tavalla ammattinimikkeen ja organisaation linjausten mukaisesti. Esimerkiksi ihanteellisen asiakastapaamisen kulusta nostan Pirkanmaan TE-toimiston verkkosivuilta löytyvän tiedon. Sen mukaan ammatinvalintapsykologin palveluissa saa ohjausta ammatinvalinnan kanssa kuvaamalla omaa tilannetta ja toiveita ammatinvalintapsykologille, missä ”psykologi ei valitse ammattia puolestasi vaan pyrkii löytämään kanssasi erilaisia vaihtoehtoja tilanteeseesi”. (TE-palvelut 2021.) Valmentautujan selonteko urapolun kehittymättömyyteen kohdistuu siis työllistämisympäristössä olevaan rattaaseen, joka ei hänen kerrontansa mukaan toiminut organisaation tavoitteiden mukaisesti, eli edistäen valmentautujan työllistämistä. Seuraavassa aineisto-otteessa käsitellän selontekoa, joka kohdistetaan TE-toimistossa esiintyneisiin ongelmiin.

17. *Siehän haet tät paikkaa*

V: *Eihän TE-keskuksella (...) Meillä niin kuin aina vaan tappelu tästä, että kun mie aina sanoin tästä polvesta, niin mut kun tää miun polvi, etten mie ihan kaikkee hommaan pysty. (...) Niin se vaan, että no jos ei sul oo mitään sitä näyttää, niin [viuh-äänne] ei (...) Ei heitä kiinnosta. Siehän haet tät paikkaa ja tät paikkaa ja (...) aina mie sanoin, että en mie kieltäytynykään hakemasta. (...) Mie vaan ääneen mietin, et pystynks mie tekee (...) ja multa...*

Y: *Joo, sitä jokainen miettii (...) Tietysti työntekijä –*

V: *Oon mie muutamassa haastattelussa käynykii just silleen (...) että oltais sinut mielellään otettu, mut kun tuo jalka, niin et sie oikein pysty (...) näihin hommiin.*

Tässä otteessa valmentautuja rakentaa selontekoa sille, miksei ole löytänyt itselleen sopivaa urapolkua. Hän ilmaisee tyytymättömyyttään TE-keskuksen toimintaan. Organisaatio, jonka pitäisi edistää asiakkaidensa työllistämistä, ei valmentautujan kertoman mukaan huomioi valmentautujan tarpeita ja rajoitteita. Valmentautuja ilmaisee kertoneensa, ettei polviongelmiensa kanssa pysty kaikenlaisiin töihin, millä hän samalla selittää, että on pyrkinyt aktiiviseen kommunikaatioon TE-keskuksen ammattilaisten kanssa, antaen heille myös selkeän selityksen siitä, miksi hän ei kykene kaikenlaisiin töihin. Kertomalla että *meillä niin kuin aina vaan tappelu tästä* valmentautuja rakentaa

oletuksen siitä, että asiasta on keskusteltu useaan kertaan, ja *tappelu* taas viittaa siihen, ettei yhteisymmärrykseen olla koskaan päästy. Negatiivissävytteisen sanan *tappelu* mainitseminen luo myös oletuksen siitä, etteivät nämä tapaamiset TE-keskuksen työntekijöiden kanssa ole mieluisia. Hän jatkaa kertomalla, että *ei heitä kiinnosta*, millä valmentautuja rakentaa TE-keskuksen ammattilaisesta välinpitämätöntä kuvaa, mikä myös vahvistaa selonteon negatiivista latausta. Valmentautuja vielä on toistavinaan ammattilaisten sanoja *siehän haet tät paikkaa ja tät paikkaa*, jolloin hän asemoi ammattilaisen käskeväksi ja asiassa vallan omaavaksi osapuoleksi. Tällöin valmentautuja on itse asemassa, jossa hänellä ei ole vaikutusmahdollisuuksia etsiä ammattilaisen kanssa itselleen sopivia työpaikkoja, jonne hakea.

Valmentautuja kertoo sanoneensa TE-keskuksen ammattilaiselle, ettei koskaan kieltäydy hakemasta näitä paikkoja, mutta samalla ilmaisten, ettei ole varma kykeneekö näihin työtehtäviin. Tässä sanalla *aina* valmentautuja jälleen korostaa saman harmillisen tilanteen tapahtuneen useaan otteeseen. Hän rakentaa itsestään kuvaa tottelevaisena ja kuuliaisena työnhakijana, joka kyllä toimii auktoriteettihahmon toivomalla tavalla ja osoittaa näin, ettei työpaikan saaminen ole hänen hakuaktiivisuudestaan tai tottelemattomuudestaan kiinni. Hän kuitenkin vielä toteaa ilmoittaneensa ongelmistaan polvensa kanssa ja tekee näin selväksi, ettei ammattilaiselta olla tosiaan pimitetty tietoa tai ainakaan jätetty varaa väärinymmärryksiin. Valmentautuja rakentaa tällä tavoin TE-keskuksen edustaman ammattihenkilön tietoiseksi valmentautujan polviongelmista, mutta samalla välinpitämättömäksi tai ymmärryksen puutteiseksi, sillä siitä huolimatta ammattilainen tarjoaa työpaikkoja, joissa polvi olisi haitaksi.

Valmentautuja jatkaa kertomalla käyneensä muutamassa haastattelussa, mutta todistaa arvauksensa fyysisen tilansa sopimattomuudesta tiettyihin työtehtäviin olleen oikea. Haastattelijat ovat kertoneet valmentautujalle, että *oltas sinut mielellään otettu, mut kun tuo jalka, niin et sie oikeen pysty näihin hommiin*. Tämän kertomalla valmentautuja todistaa olleensa oikeassa ja perustelee samalla, miksi TE-keskuksen työntekijän olisi tullut kuunnella häntä potentiaalisten työpaikkojen hakuprosessissa. Kyse ei ole vain työnteon epämiellyttävyydestä tai vaikeudesta, vaan valmentautujan kertoman mukaan *pystymisestä*. Se, että valmentautuja mainitsee *mielellään* sanan, on osoitus vielä siitä, että työttömyyden jatkuminen ei ole johtunut hänen taidostaan tai olemuksestaan työntekijänä, vaan tässä kohtaa selonteko palkkaamatta jättämiseen löytyy polven tuomista fyysistä rajoitteista. Kokonaisuudessaan valmentautuja kuitenkin rakentaa selonteon, jonka keskiössä on ongelma TE-keskusta edustavien henkilöiden kommunikaation, mielenkiinnon tai ammattitaidon puutteesta. Valmentautuja kuvaa, ettei hänelle, tai mahdollisesti yleisestikään TE-keskuksen asiakkaille, osata tai haluta etsiä heidän henkilökohtaisiin vaatimuksiinsa, tarpeisiinsa tai toiveisiinsa vastaavaa

paikkaa. Seuraavassa luvussa siirryn käsittelemään selontekoja, joita ammennetaan vielä yhteiskunnan rakenteita ja instituutioita arvaamattomammasta kohtalon diskurssista.

5.1.4. Kohtalon diskurssi

Kohtalo diskurssina rakentuu abstraktiksi ja taianomaiseksi voimaksi, joka piinaa tai hemmottelee ihmisiä tietynlaisilla tapahtumilla, henkilöillä, luonnonilmiöillä ja niin edelleen. *Kohtalo* voi olla tuttu esimerkiksi erilaisista uskonnoista, mutta esiintyy hyvin usein myös tämän kontekstin ulkopuolella. Kohtalo rakentuu usein ennalta määräytyiksi, jonkun korkean ja mystisen voiman sanailluiksi yksilöiden elämänkuluiksi. Yksilöllä ei ole tähän voimaan minkäänlaista kosketusta tai kontrollia, eli hän ei kykene puuttumaan kohtalon oikkuihin. Diskurssiin sisältyy ajatus siitä, että jokaisen on määrä toimia oman kohtalonsa mukaisesti eikä pysty siltä välttymään. Uskontojen lisäksi termi on tuttu muun muassa taiteesta, ja esimerkiksi kirjallisuudessa monet sankarihahmot löytävät pelastajan kohtalonsa ja täyttävät sitä. Työttömyyteen liittyen kohtalon diskurssista ammennettiin vain yhden tyyppisessä selityksessä, epäonnen selonteossa. Myöhemmin käsittelem sitä, miten kohtalo ei diskurssina ole kuitenkaan varsinaisesti negatiivisesti latautunut vaan voi kattaa myös paljon positiivisia teemoja.

5.1.4.1. Epäonnen selonteko

Epäonnen selonteossa kohtalolla kuvataan olevansa ote yksilön elämästä negatiivisella tavalla. Työpaikkojen saamisen epäonnistumisia ja muita vastoinkäymisiä selitetään huonolla tuurilla. Joskus epäonnistumiselle tapahtumalle voidaan kyetä antaa maallinen selitys, mutta kyseisissä aineisto-otteissa nämä konkreettiset asiat kerrotaan tästä abstraktista, huonon onnen kohtalosta johtuvaksi. Surkealle tuurille ei kuitenkaan aina löydetä muita selityksiä, ja se kuvataan ikään kuin henkilöön itseensä liittyvänä ominaisuutena – kuin sadepilvenä, joka seuraa tätä ihmistä askel askeleelta. Seuraavassa esimerkissä tulee ilmi, miten taide, kertomukset ja satuhahmot voivat kietoutua diskurssiin, kun valmentautuja vertaa huonoa tuuriaan Aku Ankan uskomattomaan epäonnisuuteen.

18. *Oman elämäni Aku Anka*

Valmentautuja ja valmentaja puhuvat valmentautujan työhistoriasta. Valmentautuja kertoo viimeisimmästä pitkästä työsuhteestaan.

*V: Se on se on viimesin pisin, siellä olin vuoden ajan. (...) **Ja sieltä taas tuli se oman elämän, kun mie oon sellai oman elämäni Aku Anka, että aina (...) menee viime hetkellä joku asia mönkään niin** (...) siin, siin meni ja et mie olin niin kuin viransijaisuutta tekemässä, sieltä oli joku vanhempi asentaja lähteny...*

Valmentautuja kertoo, että hänelle soitettiin yllättäen, että asentajan paikka on vapaana. Hänelle tarjottiin sijaisuutta ja mahdollisesti jopa virkaa, mikäli kaikki menisi hyvin. Työt sujuivat hyvin ja jatkosta sovittiin suullisesti, mutta virka vedettiin pois.

(51 minuuttia myöhemmin)

V: Siinäkin mie en ymmärrä mikä Aku Anka mie olin, kun ne koskaan ei...

(15 riviä poistettu)

V: En tiää mikä siinä oli, että aina meni ohi.

Valmentautuja rakentaa tässä otteessa selontekoa sille, miksei hän saanut jatkoa luvatuille työpaikalle ja miksi hän yleensäkin kohtaa vastoinkäymisiä työelämässä. Hän esittää mielenkiintoisen selitysmallin hänen henkilökohtaisesta epäonnisuudestaan, jonka valmentautuja kuvaa suorastaan ominaisuudekseen – teemoittaen jokseenkin myös muita yksittäisiä tapahtumia valmentautujan työelämän historian kertomuksia. Valmentautuja kertoo ensin melko pitkäaikaisesta työsuhteestaan, mutta jatkaa *ja sieltä se taas tuli se oma elämän, kun mie oon sellai oman elämäni Aku Anka*. Lausumalla *ja sieltä se taas tuli* valmentautuja rakentaa narratiivia, jossa jokin ulkoinen voima, *se*, saapui tapansa mukaan *taas* valmentautujan elämään viitaten sen olevan hänelle tuttu aiemmista kokemuksista. Tällä hän tarkoittaa epäonnisuuttaan, jota hän kuvailee tarkemmin kertomalla olevansa *sellai oman elämäni Aku Anka*. Kielikuva linnusta viittaa tietenkin globaalisti tunnettuun Walt Disneyn ja Richard Lundyn luomaan Disneyn piirroshahmoon, jolle on ominaista epäonnistua ja kärsiä uskomattomasta, todennäköisyyksien vastaisesta huonosta tuurista seikkailuissaan aina uudestaan ja uudestaan (Aku Anka 2022). Kuvailemalla itseään Aku Ankaksi valmentautuja rakentaa itsestään tämän ulkoa päin tulevan, mystisen voiman kohdetta. Tämä on mielenkiintoinen esimerkki siitä, miten kulttuuria, kuten taidetta, kertomuksia ja niissä esiintyviä arkkityyppisiä hahmoja voidaan rakentaa, mutta toisaalta myös hyödyntää puheessa – myös selontekojen resurssina (ks. Juhila 2016).

Valmentautuja jatkaa epäonnisuutensa kuvailua kertomalla, että *menee viime hetkellä joku asia mönkään*. Valmentautuja kuvaa, että vaikka hänen kohdallaan, kuten Aku Ankallakin, asiat näyttäisivät menevän hyvin, niin epäonni vie usein kuitenkin vallan. *Viime hetkellä* sanavalinnalla valmentautuja kuvailee sitä inhottavaa hetkeä, jolloin asiat ovat juuri loksahdamassa kohdilleen, mutta hajoavatkin palasiksi eli *menee mönkään*. Taaskaan valmentautuja ei kuvaile omaa toimijuuttaan vaan tämän ulkopuolisen voiman tekosia. Valmentautujalla ei ole osaa eikä arpaa asioiden suistumiselle raiteiltaan, vaan kontrolli on täysin tällä epäonnisella kohtalolla.

Poistettujen rivien jälkeen valmentautuja jälleen käyttää epäonnen selontekoa kertoessaan, miksei saanut opiskelupaikkaa, vaikka haki koulutukseen useaan otteeseen. Jälleen valmentautujan selonteoksi koulupaikkojen ohi menemiselle epäonnen symbolin, Aku Ankan roolinsa. Tässä kohtaa selitys tulee vielä yksitoikkoisemmin kohtalolta, sillä valmentautuja ei esitä mitään konkreettista

syytä tapahtumien kululle, kun taas edellisessä otteessa hän tiesi, että virat vedettiin pois. Jälleen hän rakentaa tapahtumat hänen toimijuutensa ulkopuolella olevan tahon vastuulle. Toisaalta hän puhuu epäonnisuudestaan kuin ominaisuutenaan, joka kuuluu tähän Aku Ankan rooliin, joka hänelle on langetettu. Vaikka huonojen sattumusten sarja on linkittynyt hänen identiteettiinsä suorastaan piirteen kaltaisena elementtinä, ei hänellä ole minkäänlaista kontrollia ohjata epäonneaan. Seuraavassa otteessa esittelen saman valmentautujan antaman selonteon, jossa hän selittää työpaikan saamatta jäämistä yleisesti tunnetulla epäonnen päivällä.

19. *Perjantai ja 13. päivä*

V: (...) kävin haastattelussa, **lyötiin kättä päälle**, et alotan sillon ja sillon ja sit satuin siihen sanoon, että no et kelpaaks teille nää tuet, kun mulla on tukii käyttämättä.

(11 riviä poistettu)

V: **Muistan oli perjantai ja 13. päivä**, olin [[taajama-alueella]] kahvilassa (...) ja katoin, että no työkkärin tati soittaa ja kaverille vielä vitsailin, että no niin **perjantai ja 13. päivä, et sillä ei voi olla hyvii uutisii**. (...) Se sano, että joo, hän sai nyt sen firman pomon kiinni ja se sano, että **heille ei ketään oteta eikä tarvita**. (...) Että selvä.

Y: Mikäs siinä sitten tuli?

V: **Ei se selvinny kenellekään** (...) Ei se mullekaan (...) Mulle se ei ilmottanu koskaan sieltä firmasta suoraan. (...) **Ja me oltiin kättä päälle jo löyty**, että. (...) **Ja alotuspäivät sovittu**.

(7 riviä poistettu)

V: **On hemmetisti tollasia**.

Valmentautuja kertoo tilanteesta, jossa hän oli jo käynyt haastattelussa, jossa *lyötiin kättä päälle* työpaikasta. Tämä sanonta huokuu rehtien ihmisten toverillista, lähes pyhää sopimusta, joka sinetöidään kättelemällä. Hän kertoo, että aloituspäivät oli katsottu, millä hän vielä korostaa sitä, että he tekivät konkreettisen sopimuksen ja suunnitelman siitä, miten työsuhteen kanssa edetään. Valmentautuja kertoo tilanteesta aloittamalla, että *muistan oli perjantai ja 13. päivä*, josta voi hyvin ennustaa, että kerronta on viemässä kohti epäonnista sattumusta. 13. perjantai on yleistyneen taikauskaisen käsityksen mukaan huonon kohtalon päivä sen yhdistäessä epäonnisen viikonpäivän ja epäonnisen numeron (ks. Swartz 2007). Päivän taikaa on hyödynnetty myös esimerkiksi taiteessa, ja siitä on tehty muun muassa elokuvia ja kirjoja. Ihmiset saattavat olla tavallista enemmän varuillaan kyseisenä päivänä, ja myös valmentautuja kertoi aavistaneensa, *et sillä ei voi olla hyvii uutisii*. TE-palveluiden työntekijä oli saanut työnantajan kiinni, joka oli valmentautujan mukaan todennut kylmästi, että *heille ei ketään oteta eikä tarvita*.

Valmentaja ihmettelee tilannetta ja pyytää selontekoa sille, miksi näin kävi. Valmentautuja kertoo, että *ei se selvinny kenellekään* eli ei hänelle itselleen, muttei myöskään kenellekään muulle. Koska

mitään konkreettista syytä ei löydy, kohdistuu valmentautujan selonteko kohtalokkaaseen epäonnen päivään. Hän vielä kertoo, ettei työnantaja koskaan ollut itse häneen yhteyksissä, millä hän korostaa, ettei hänellä ollut väylää kysyä asian perimmäistä syytä. Näin hän myös mahdollisesti rakentaa kuvaa siitä, että hän on tullut kohdelluksi epäarvostetusti ilman, että hän on antanut sille minkäänlaista syytä itse. Valmentautuja vielä toistaa otteen alussa kertomansa *me oltiin kättä päälle jo löyty, että. (...) Ja alotuspäivät sovittu*, millä hän vielä korostaa tehtyä sopimusta ja sitä, että hänen olisi kuulunut sen mukaan aloittaa työt. Valmentautuja kuvaa tämän epäonnisen tapahtuman olevan hänen kontrollinsa ulkopuolella – ei yhteyttä työnantajaan eikä tekoja, jotka olisivat voineet johtaa asiaan. Tilannetta selittää vain epäonnen päivä, jolloin tilanteesta vastuussa oleva kohtalo asettaa oikkujaan tälle oman elämänsä Aku Ankalle.

Aineistosta nousi esiin kaiken kaikkiaan paljon erilaisia selontekoja työttömyyteen liittyen, joita ammentettiin toimintakyvyn diskurssista, sosiaalisen ympäristön diskurssista, yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista sekä kohtalon diskurssista. Näitä diskursseja ei kuitenkaan käytetty resursseina vain negatiivissävytteisessä kontekstissa vaan myös työntekoon ja työllistymiseen liittyvässä myönteisessä puheessa. Seuraavassa luvussa esittelen aineisto-otteita, joissa samat diskurssit esiintyvät työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa.

5.2. Puhe työn kannustavuudesta ja kiinnittyvyydestä

Tutkimuksen aineistossa esiintyi työttömyyteen liittyen monenlaisia selontekoja. Ne kohdennettiin aina yksilön sisäisistä tekijöistä abstrakteihin universumin oikkuihin asti. Työttömyyttä selittävän puheen vastapainoksi aineistosta löytyi myös positiivisempia kertomuksia työelämästä, joita käsittelen avatakseni työpajakontekstissa käytyjen keskusteluiden monipuolisuutta. Vaikka yksilövalmennustilanteissa kerrotaan paljon työttömyydestä, joka on ajanut valmentautajat välityömarkkinoille, keskustellaan valmennuksessa myös työn kannustavuudesta ja kiinnittyvyydestä. Siihen liittyvä puhe pitää sisällään kerrontaa onnistumisista, voimavaroista, tulevaisuuden suunnitelmista ja unelmista. Työnteon tai koulutuksen kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa esiintyi menneisyydessä, nykyajassa tai tulevaisuudessa merkityksellistettyjä seikkoja. Selontekojen tilanteet ja tapahtumat rakennettiin työhön tai koulutukseen sitouttavina tai työsuhteen tai opintojen päättämistä ehkäisevinä asioina.

Esimerkeissä hyödynnetään kaikkia työttömyydenkin selonteoista havaitsemiani diskursseja eli *toimintakyvyn* diskurssia, *sosiaalisen ympäristön* diskurssia, *yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden* diskurssia sekä *kohtalon* diskurssia. Työttömyyden selontekoihin verrattuna esimerkiksi toimijuus ja kontrolli esiintyvät tulevissa esimerkeissä huomattavasti voimakkaampina. Työn

kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvää puhetta esiintyi kyseisissä valmennuskeskusteluissa työttömyyteen liittyviä selontekoja niukemmin ja diskursseista ammennettiin usein päällekkäin, minkä vuoksi osiossa ei ole samanlaista jaoteltua rakennetta kuin työttömyyden selontekoja käsittelevässä 5.1. osiossa. Vuorovaikutteisten keskusteluotteiden sijaan olen valinnut tähän osioon analysoitavaksi valmentautujien rikkaimpia yksittäisiä lausumia valmennuskeskusteluista.

Hyvästä työkokemuksesta tai unelmatyöstä puhuessa tuotiin usein esiin henkilökohtainen osaaminen tai työn mielekkyys, jotka näyttivät kulkevan käsikädessä. Osaamisesta puhuessaan valmentautajat ovat saattaneet hyödyntää useita aiemmin esittelemiäni diskursseja, joista ilmenee mielenkiintoista diskurssien päällekkäisyyttä ja jännitettä – tosin diskursseja käytetään hyvin eri lailla kuin työttömyyden selonteissa. Yleensä hyödylliseksi osaamisesta puhuttaessa osoittautui muun muassa toimintakyvyn diskurssi, jossa pinnalle nousivat tietyt taidot ja psykososiaaliset resurssit. Toisaalta tulkitsin puheessa olevan myös viittauksia osaamisen vastaamisesta työmarkkinoiden vaatimuksiin, mikä toimi selontekona ammennettaessa yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista. Esittelen tämänkaltaista osaamisen rakentamista seuraavassa aineisto-otteessa, jossa valmentautuja hyödyntää toimintakyvyn diskurssin ja yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssin lisäksi sosiaalisen ympäristön diskurssia.

20. ”Se oli **unelmatyö** (...) **ku oli hyvä siin hommassa**, ni totta kai se on aina **mieltäylentävää, ku osaa sen hommansa**, että tosiaan että **kolme vai neljä kertaa soitettu mulle ja tarjottu et tulisitko töihin**, kyl se on niinku, **laittaa sillai hymyilyttää.**”

Valmentautuja kuvailee unelmatyötään kertomalla, että hän oli *hyvä siin hommassa* ja on *mieltäylentävää, ku osaa sen hommansa*. Tässä on käytössä toimintakyvyn diskurssi, sillä valmentautuja kuvaa osaavansa työn hyvin eli omaavan tarpeeksi korkean toimintakyvyn ja resurssit työtehtävien suorittamiselle. Taitojen myötä rakentuu myös vastuu tehtävien onnistuneesta suorittamisesta. Hän myös kuvaa osaamista *mieltäylentäväväksi* eli mielekkääksi, mahdollisesti itsevarmuutta kohentavaksi tekijäksi. Tulkitsen nämä positiiviset tunteet sekä työtä että itseä kohtaan psykologiseksi resursseiksi, osaksi toimintakykyä. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi nostaa päätään puolestaan työmarkkinoiden vaatimusten ja toisaalta tarpeiden osalta. Valmentautuja kertoo, että *kolme vai neljä kertaa soitettu mulle ja tarjottu et tulisitko töihin*, millä hän rakentaa kuvaa itsestään haluttuna tekijänä tietyillä työmarkkinoilla. Koska hänen työtaitonsa vastaavat työmarkkinoiden vaatimuksia ja mahdollisesti jopa ylittävät ne kirukkaasti, häneen on otettu useaan kertaan yhteyttä ja pyydetty töihin. Tähän liittyy vahvasti myös sosiaalisen ympäristön diskurssi, sillä tämä sosiaalinen resurssi eli tietty yhteys sosiaalisessa verkostossa on mahdollistanut hänelle työtarjoukset. Lopuksi valmentautuja palaa vielä psykososiaaliseen toimintakykyynsä, kun

hän kertoo, että töihin pyytäminen *laittaa sillai hymyilyttää*. Tällä hän kuvaa iloa, jota töiden tarjoaminen tuo, mutta tulkintani mukaan myös sosiaalista tunnetta, ylpeyttä. Valmentautujan siis tiedostaa omat taitonsa ja sen, että muut henkilöt tunnustavat nämä taidot arvokkaiksi, mikä konkretisoituu työtarjouksina. *Hymyilyttämisen* voi siis tässä yhteydessä tulkita myös ylpeyden heräämiseksi itsestään ja taidoistaan. Seuraavassa aineisto-otteessa kuljetaan samojen teemojen ympärillä, mutta ajallisesti siinä viitataan niin menneisyyteen, nykyhetkeen kuin tulevaisuuteenkin. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssin sekä toimintakyvyn diskurssin lisäksi esittelen, miten kohtalon diskurssia on hyödynnetty myönteisemmässä yhteydessä seuraavassa aineisto-otteessa.

21. ”*Jotain kuljetuspuolen hommiahan mä olen silleen miettiny aikasemmin, kyllähän tää sattuu silleen hyvin. Et nyt se vaan vahvistu täs, että jotain tän tyyppistä, niin kyllä tän ihan palkkatyökseen aattelee, niin tota ihan mielekäs silleen.*”

Aiemmin valmennuskeskustelussa on käynyt ilmi, että valmentautuja on työpajalla kuljetustöissä. Hän kuvailee miettineensä kuljetusalaa jo aiemmin ja toteaa, että *kyllähän tää sattuu silleen hyvin*. *Sattumisella* valmentautuja viittaa hyvään sattumaan eli siihen, että hän löysi työpajan ja sen kuljetuspuolen. Sattumasta puhuessaan hän ammentaa kohtalon diskurssista. Kuten epäonnen, voi sattumankin tulkita ulkopuolisen, abstraktin voima määrittelemäksi tapahtumien saneluksi, mihin yksilöllä ei ole lainkaan kontrollia tai muuta kosketusta – hän on vain kohtalon voimien vellottavana. Hyvä sattuma on kuitenkin epäonnen vastakohta, positiivisempi kohtalo. Tämäkin diskurssi on tuttu taiteesta ja viihteestä, ja esimerkiksi aiemmin käsitellyn epäonnen ruumiillistuman Aku Ankan tarinoissa esiintyy myös Hannu Hanhi, jota päinvastoin onnenkantamoiset hemmottelevat tuon tuosta. Valmentautuja kuitenkin mainitsee aiemmin tehdyt suunnitelmansa, mistä rakentuu käsitys siitä, ettei sattuma saa yksin kaikkea kunniaa onnistumisesta. Kohtalo pikemminkin rakentaa yhden sillan kohti päämäärää, ja valmentautuja itse on vastuussa muista rakentamisestaan silloista. Hän kertoo, että *nyt se vaan vahvistu täs, että jotain tän tyyppistä, niin kyllä tän ihan palkkatyökseen aattelee*. Valmentautujan rakentaman kerronnan mukaan siis aiempi ajatuksen siemen omasta alasta on oikealla kasvualustalla päässyt versomaan, ja kasvualustana toimii tässä tapauksessa työpaja. Aiemmin tutkielmassa jouduimme todistamaan harmillisia selontekoja työttömyysjärjestelmän ongelmista, jotka ammennettiin yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista. Tässä tapauksessa valmentautuja kuvaa päinvastaista tapahtumaa – hän on saanut työllistämisyjärjestelmän osasesta eli työpajatoiminnasta vahvistuksen sille, mitä hän haluaisi tai kykenisi tekemään palkkatyökseen. Hän kuvaa tätä alaa *ihan mielekkääksi*, mikä voi olla nöyrä, suomalaisten mahtaimattomien normien mukainen tapa hyödyntää toimintakyvyn diskurssia ja kertoa, että hän

osaa työnsä. Positiivinen mieliala ja viihtyminen tietyssä työssä voidaan nähdä myös psykologisena resurssina, jolla on osansa toimintakyvyn luomisessa. Seuraavan esimerkin valmentautuja on kuvannut aiemmin heikon psykososiaalisen toimintakyvyn olleen vaikeuttamassa työelämään pääsyä, sillä hänellä on ollut sosiaalista ahdistusta ja vaikeuksia toimia vuorovaikutustilanteissa. Nyt kyseinen valmentautuja kuvaa, mitä hän haluaa työpajassa oppia, ammentamalla toimintakyvyn diskurssista, sosiaalisen ympäristön diskurssista sekä yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista.

22. ”Vieläkin varmaan omasta mielestä **tärkeimmät on just, että tulis se arkirytmi ja (...) oppis niin ku sosiaalista kanssakäymistä. Täällä on niin paljon erilaisia ihmisiä, niin pääsee just (...) harjoittelemaan.**”

Valmentautuja ilmaisee tämänhetkiset selkeät tavoitteensa, joista tärkeimmät ovat arkirytmien ja sosiaalisen kanssakäymisen opettelu. Otteessa esiintyy jälleen toimintakyvyn diskurssi, sillä valmentautuja tähtää omaamaan tietynlaiset arjen selviytymisen ja sosiaalisen kanssakäymisen taidot. Valmentautuja toteaa, että työpajalla on *paljo erilaisia ihmisiä*, joiden kanssa sosiaalista kanssakäymistä *pääsee harjoittelemaan*. Hän ammentaa sosiaalisen ympäristön diskurssista kertomalla, että vuorovaikutus näiden työpajalla olevien ihmisten kanssa antanee hänelle eväitä sosiaalisten taitojen opetteluun. Hänen puheestaan käy myös ilmi tahto oppia näitä taitoja, sillä sanavalinnalla *pääseminen* hän rakentaa itselleen positiivisen, mahdollisuuksia etsivän asenteen. *Harjoittelemisesta* puhuessa hän palaa jälleen toimintakyvyn lisäämiseen. Tässäkin otteessa voidaan todeta, että valmentautujalla on tiettyjä odotuksia työpajatoimintaa kohtaan. Tällöin yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi nostaa jälleen päätään työllistämisyjärjestelmän toimimisen muodossa. Vielä tässä vaiheessa vastuu valmentautujan toimintakyvyn kasvattamiselle rakentuu osin työllistämisyjärjestelmälle ainakin tiettyyn pisteeseen asti. Valmentautuja kuitenkin kuvailee myös omaa vastuutaan viittaamalla aktiivisesti itse harjoittelevansa näitä taitoja. Seuraavassa otteessa on esimerkki siitä, miten toimintakyvyn kasvattamisen kuvataan tapahtuneen menneisyydessä, joka vaikuttaa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Valmentautuja on kärsinyt samanlaisista psykososiaalisista ongelmista kuin edellisen esimerkin valmentautuja, millä on ollut hänen aiemmin kertomansa mukaan suuri painoarvo hänen työhistoriansa epäonnisuudessa. Jälleen resursseina kerronnassa on sekä toimintakyvyn diskurssi, sosiaalisten suhteiden diskurssi että yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteidenkin diskurssi.

23. ”*Joo no, mul oli niinku pien pätkä oli siel psykiatrisen sairaalan (...)* Ja sit sen jäl, sen jälkeen tota mulle, se oli hyvä et mä pääsin sinne **[[erүүлle työpajalle]]. Joo mä pääsin vähän sit taas jaloilleen, et niinku (...) jouduin niinku sosiaalisiin tilanteeseen, ja tykkäsin olla siel.**”

Valmentautuja kertoo olleensa jonkun aikaa psykiatrisen hoidon tarpeessa, jolla hän viittaa psyykkisen toimintakyvyn alenemiseen sairauden tasolle. Tämän jälkeen valmentautuja kertoo, että *hyvä et mä pääsin sinne [[eräälle työpajalle]]*, jossa hän selkeästi ilmaisee tämän olevan hänen mielestään positiivinen polku itselleen. Valmentautuja kertoo, että psykiatrisen hoitojakson jälkeen työpajalla *pääsin vähän sit taas jaloilleen*. Tämä on oivallinen vertauskuva ainakin jonkin asteisen toimijuuden saamisesta – valmentautuja ei ehkä maannut enää aiemmin valmennuskeskustelussa kuvailemallaan tavalla sosiaalisten ongelmien ja addiktionsa runtelemana, vaan pystyi nousemaan ylös ja seisomaan omilla jaloillaan sekä saavuttamaan jonkinäköistä vastuuta itsestään. Tässä hän ammentaa toimintakyvyn diskurssista kertomalla osittain takaisinsaavutetusta toimintakyvystään. Hän jatkaa, että *jouduin niinku sosiaaliin tilanteeseen, ja tykkäsin olla siel*, jossa esiin nousee sosiaalisten suhteiden diskurssi. Valmentautujalla oli ollut aiemmin sosiaalisia vaikeuksia, mutta sinne epävarmuudesta huolimatta *joutuminen* ja vuorovaikutustaitojen oppiminen on hyvin tärkeä kyky yhteiskunnassamme. *Joutumisesta* huolimatta valmentautuja piti työpajalla olemisesta, mahdollisesti siksi, että mukavuusalueen ulkopuolelle joutuessaan hän pystyi huomaamaan sosiaalisen toimintakyvyn ja uusien taitojen kertyvän. Valmentautuja käyttää yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden diskurssia kuvaamalla, että työllistämisympäristöstä, tässä tapauksessa työpajatoiminnasta, oli hänelle hyötyä. Työpajalla valmentautuja kertoi päässeensä tarttumaan jokseenkin juuri niihin ongelmiin, mitkä hän oli antanut selonteoksi yhteiskunnalliseen osallistumattomuuteensa. Seuraavaksi aiemmin yhteiskunnallista syrjäytymistään kuvannut valmentautuja kietoo jälleen toimintakyvyn diskurssin ja sosiaalisten suhteiden diskurssin toisiinsa, raottaen myös hieman kohtalon diskurssia.

24. ”Mut sitten kun **tutustuin siihen naisystävään siel ni (...)** Sit oikeestaan, sit **rupes vast tota juominen jäämään (...)** Sinne niin tota, siinäkin sai vähän **jotain muuta elämää kun sit juomista. (...)** Ja sit se siin tota **naisystävän kans ku oli, niin sit et tapahtu sit semmon herääminen et ei täs nyt tartte ryypätä. (...)** Että niinku **voi olla selvinpäinkin**”

Valmentautuja kertoo käännteentekevän hetken elämässään olevan se, kun hän tutustui naisystäväänsä. Hän kertoo, että tämän jälkeen *rupes vast tota juominen jäämään*. Tutkielmassa aiemmin käsitellyssä otteessa valmentautuja rakensi kuvaa hänen alhaisesta toimijuudestaan päihdeongelman armoilla, mutta juomisesta irtipääsystäkään kertoessa hän ei rakenna itseään toimijana. Hän ei esimerkiksi kerro aktiivisesti lopettaneensa juomista, vaan juominen vain alkoi *jäämään* pois hänen elämästään. Enemmänkin ansiota tästä hän antaa naisystävälleen sosiaalisten suhteiden diskurssista ammentaen, sillä hän kuvailee, että naisen myötä hän sai myös *jotain muuta elämää kun sit juomista*. Ihmissuhde oli niin voimakas ja merkittävä, että se antoi valmentautujan kuvauksen mukaan hänen elämäänsä

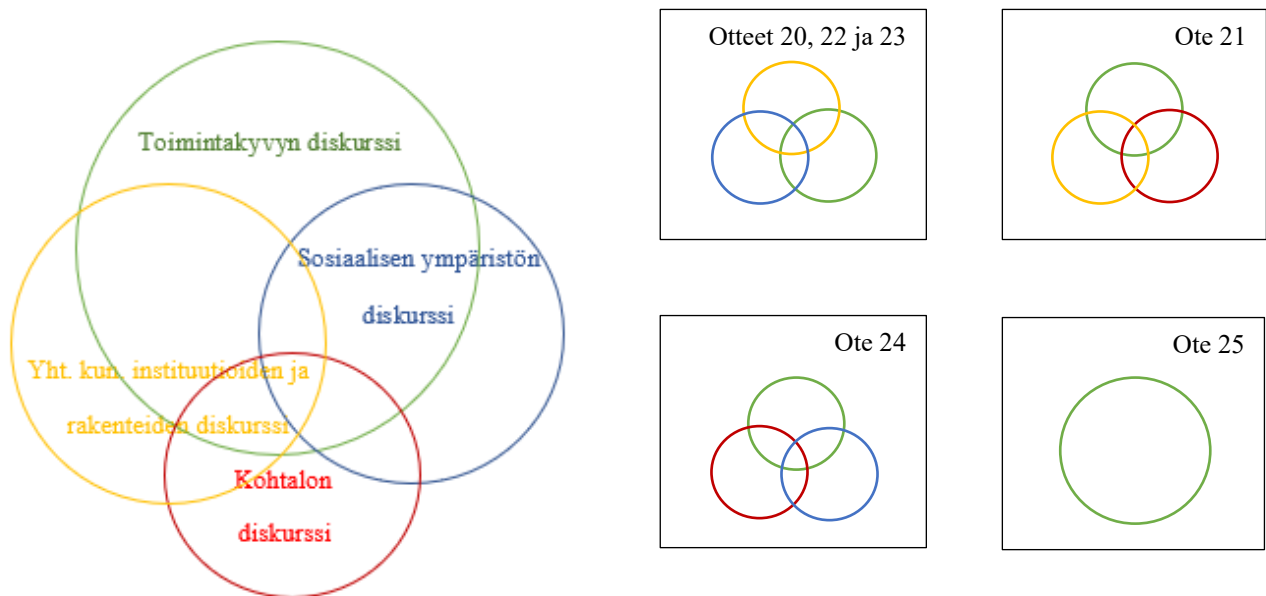
parempaa tekemistä kuin juomisen, jonka lopettaminen alkoholistille on hyvin vaikeaa. Valmentautuja jatkaa vielä, että *naisystävän kans ku oli, niin sit et tapahtu sit semmon herääminen et ei täs nyt tartte ryypätä*, jossa hän vielä uudelleen korostaa tämän naisen läsnäolon painavuutta riippuvuuden kukistamiseksi. Vastuu ja ansio tapahtumasta rakentuu näin naisystävälle, mutta juomisen kourista pois pääseminen kuitenkin siirtää vastuuta myös takaisin valmentautujalle. *Heräämisen* voi tulkita uskonnollisen kokemuksen kaltaisena silmien avaamisena eli asioiden ymmärtämisenä, jossa myös kohtalon diskurssi nostaa päätään mystisen, käännteentekevän ja elämää ohjaavan hengellisen tapahtuman muodossa. Käyttämällä *tartte* sanaa, valmentautuja kuvaa, että alkoholistille juominen ei ole vaihtoehto vaan ”tarve”, ja hän ikään kuin havahtui illuusiosta, jossa elinehtona olisi alkoholin kulutus. Valmentautuja kertoo vielä lopussa, että hän ymmärsi, että *voi olla selvinpäinkin*. Tällä hän kiteyttää toimintakyvyn diskurssia hyödyntäen narratiivinsa siitä, miten hän sai alkoholille menetetyt toimintakykensä takaisin ja kykenee taas paremmin yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Viimeisessä aineisto-otteessa näemme kiteytyksen siitä, miten eräs hyvän kontrollin saavuttanut valmentautuja kertoo olevansa nyt kykeneväinen orientoitumaan tulevaisuuteen toimintakyvyn diskurssista ammentamalla. Hän on nimennyt valmentajalle kolme mahdollista työtä tai opintopolkuaan, joista ensimmäisenä oleva linja-autokuskin koulutus on jo vireillä.

25. ”*Et se on nyt tänhetkinen ensisijainen päämäärä, et. Sit jos se ei nyt onnistu, niin sithän miul on noita reittejä kyllä.*”

Tässä aineisto-otteessa näemme iloisen esimerkin siitä, miten välityömarkkinoiden palvelut ihanteellisessa tilanteessa toimivat välipysäkkinä, tukien yksilöiden toimintakykyä ja auttaen löytämään tien takaisin työelämään. Tässä voimaantunut valmentautuja on jo ottanut ensiaskeleet ja odottaa tuloksia mahdollisesta koulupaikasta. Hän kertoo tämän olevan *tänhetkinen ensisijainen päämäärä*. Tämänhetkisyydestä puhuessaan valmentautuja ilmaisee, että hänellä on mahdollisesti myös pidemmän aikavälin tavoitteita myöhempään tulevaisuuteen, tai että hän on valmis joustamaan asian niin vaatiessa. Ensisijaisuudesta puhuminen myös paljastaa, että hänellä on myös toissijaisia tavoitteita. Sanavalintana *päämäärä* on hyvin voimakas – jokin tietty kohde, jota päin hän päättäväisesti suuntaa. Valmentautuja jatkaa, että *jos se ei nyt onnistu, niin sithän miul on noita reittejä kyllä*, jossa valmentautuja rakentaa toimintakyvyn diskurssia hyödyntämällä kuvaa itsestään aktiivisena kontrollin ja vastuun omaavana yksilönä. Hän tuo näin ilmi, että hänellä on tarpeeksi toimintakykyä suunnittelemaan tulevaisuutta, useiden varavaihtoehtojen kera. Mikäli ensimmäinen vaihtoehto ei onnistu, se ei tule valmentautujan kerronnan perusteella lamauttamaan häntä.

Työn kannustavuuteen ja kiinnostavuuteen esiintyvässä puheessa siis ammennettiin laajasti samoista diskursseista kuin työttömyyteen liittyvissä selonteoissa. Diskurssien päällekkäisyys korostui

huomattavasti kannustavuudesta ja kiinnittyvyydestä puhuttaessa, vaikka myös työttömyyden selonteoissa oli paikoin jonkun verran diskurssien limittäisyyttä. Rakensin kuvion havainnollistamaan tätä työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa hyödynnettyjen diskurssien kietoutuneisuutta (ks. Kuvio 2). Vasemmanpuoleisessa kuvassa kunkin diskurssin käyttöä symboloivan ympyrän koko on suhteutettu siihen, kuinka paljon diskurssia ammennettiin analysoimissani aineistopätkissä. Otekohtaiset laatikot puolestaan havainnollistavat, miten löytämiäni diskursseja hyödynnettiin kussakin työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa, joita analysoin aiemmin tässä luvussa.

Kuvio 2. Diskurssien päällekkäisyys työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa.

Usein selonteot olivat puheiden luonteiden mukaisesti vastakkaisia sisällöltään – kun työttömyyspuheessa kerrottiin esimerkiksi toimintakyvyn puutteista tai vähenemisestä, puhuttiin kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvissä selityksissä toimintakyvyn kasvattamisesta tai takaisin voittamisesta. Sosiaalisen ympäristön diskurssista ammentaessa työttömyyteen liittyvässä kerronnassa korostui sosiaalisten suhteiden vaikea laatu, haitat tai puuttuminen, kun taas työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä kerronnassa sosiaalisten suhteiden luominen, hyödyntäminen ja merkityksellisyys. Työttömyyden selonteoissa yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssista ammentaessa ilmeni yhteiskunnan taloudellinen tila, työmarkkinoiden vaatimukset tai työllistämisyjärjestelmän ongelmat, kun taas työn kannustavuudesta ja kiinnittyvyydestä puhuessa vastaavasta diskurssista nousi ilmi työmarkkinoiden vaatimuksiin vastaaminen ja työllistämisyjärjestelmässä toimivien organisaatioiden onnistumiset. Kohtalon

diskurssi ilmeni työttömyyspuheessa puolestaan epäonnen silmätikuksi joutumisena, kun taas kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä kerronnassa hyvänä sattumina tai henkisenä heräämisenä. Seuraavaksi esittelen analyysistäni tekemiäni johtopäätöksiä peilaten niitä aiempaan kirjallisuuteen sekä pohdin tutkimustani kriittisestä näkökulmasta.

6. Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä Pro gradu -tutkielmassa tarkastelin, miten työttömyydessä eläneet purkavat negatiivista työttömyyden stigmaansa puheessaan. Tutkin työpajatoiminnassa olevien valmentautujien rakentamia selontekoja työttömyyteen ja työhön liittyen sekä diskursseja, joita he selonteissaan hyödyntävät. Käytin aineistonani vuonna 2016 ääninauhoitettuja työpajan yksilövalmennuskeskusteluita, jotka olivat peräisin *Toimijuuden tukeminen marginalisoitujen yhteisöjen kehittämistoiminnassa* -tutkimusprojektista. Analysoin diskursiivisen psykologian metodisen viitekehyksen mukaisesti yhteensä kahdeksaa yksilövalmennuskeskustelua, joissa esiintyi kahdeksan valmentautujaa sekä yksi valmentaja. Havaitsin, että sekä työttömyyteen liittyvässä puheessa, että työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa hyödynnettiin samoja diskursseja. Neljä löytämäni diskurssia olivat *toimintakyvyn* diskurssi, *sosiaalisen ympäristön* diskurssi, *yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden* diskurssi sekä *kohtalon* diskurssi. Tämän lisäksi työttömyyspuheesta nousi esiin yhdeksän selonteon tyyppiä, jotka ammensivat näistä diskursseista. *Fyysisen toimintakyvyn rajoitteiden* selonteossa ja *psykososiaalisen toimintakyvyn rajoitteiden* selonteossa hyödynnettiin toimintakyvyn diskurssia, kun taas *epäsuotuisten sosiaalisten suhteiden* selonteossa, *toimimattomien sosiaalisten suhteiden* selonteossa ja *sosiaalisten suhteiden puuttumisen* selonteossa käytettiin sosiaalisen ympäristön diskurssia. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi näkyi puolestaan *markkinoiden ja taloudellisen ympäristön* selonteossa, *työmarkkinoiden vaatimusten* selonteossa ja *työllistämisyjärjestelmän ongelmien* selonteossa, kun taas kohtalon diskurssia käytettiin *epäonnen* selonteoissa.

Seuraavaksi vedän yhteen tutkimuksessani esiintyvät diskurssit suhteuttaen ne aiempaan tutkimukseen, minkä jälkeen pohdin stigman purkamista ja rakentumista. Lopuksi pohdin tutkimukseni kritiikkiä ja hedelmällisiä jatkotutkimusaiheita

6.1. Yhteenvedo diskursseista

Vaikka samoja diskursseja hyödynnettiin sekä työttömyyteen liittyvässä puheessa että työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa, esiintyivät ne molemmissa hyvin erilaisina. Kuten Suoninen (1997, 27–29) totesikin, samojakin diskursseja voi hyödyntää hyvin erilaisin tavoin, selittämään monenlaista toimintaa. Samassa yhteydessä hän toi esiin, että selontekoja voidaan ammentaa samanaikaisesti myös useammista keskenään erilaisista diskursseista, mikä näkyy tutkielmassani erityisesti työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvissä selonteoissa. Vaikka myös työttömyyteen liittyvässä puheessa esiintyi hieman diskurssien päällekkäisyyttä, olivat selontekojen tyypit kuitenkin jaettavissa selkeästi kunkin diskurssin alle, kun taas työn

kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa jaottelun sijaan oli hedelmällisempää keskittyä diskurssien välisiin kietoutumiin.

Toimintakyvyn diskurssi tuli työttömyyspuheessa esiin rajoitteina. Selonteoissa ilmeni, että fyysinen tai psykososiaalinen toimintakyky oli joko lähtökohtaisesti alhainen tai laskenut jossain kohtaa elämää syystä tai toisesta. Tämä tulos on samassa linjassa aiemmin esittelemäni tutkimuksen kanssa. Muun muassa Jadoha (1982, 83), Kortteinen ja Tuomikoksi (1998 61–62) sekä Hult ja kumppanit (2016 111–112) löysivät heikentyneen terveyden yhteyden työttömyyteen. Myös stigman on huomattu olevan yhteydessä muun muassa heikompaan fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen (Haslam ym. 2018, 66–68). Välimaan (2011, 163–165) tutkimuksessa puolestaan ilmeni esimerkiksi huonossa kunnossa olevan kategoria, jonka työttömät rakensivat itselleen työttömän kategoriaa vähemmän stigmaattiseksi vaihtoehdoksi. Sairauden voikin nähdä myös tapana välttää ”terveelle ihmiselle” yleensä lähtökohtaisesti lankeavaa vastuuta (Jutel 2009). Tällainen vastuun siirtäminen ilmeni myös omassa tutkimuksessani, sillä toimintakyvyn rajoitteet esitettiin useimmiten yksilön kontrollin ulkopuolella olevina ongelmina, jotka hankaloittivat yksilön työllistymistä tai muuta yhteiskunnallista osallistumista. Valmentautujien toimijuus tuli esiin hyvin vähäisenä siten, että valmentautajat olivat jokseenkin toimintakyvyn rajoitteidensa armoilla – vastuuta tilanteesta ei rakennettu yksilölle juuri ollenkaan, vaikka toimintakyky kuvattiin osaksi heitä itseään. Siispä työttömyyspuheen toimintakyvyn diskurssista ammennetut selonteot istuvat hyvin vastuun siirtäviin pahoittelevien selontekojen tyyppiin (ks. s. 24), tarkemmin esimerkiksi Seminin ja Mansteadin (1983, 91–92) käyttämiin toimijuuden kieltämisen ja tahdonalaisuuden kieltämisen kategoriaan.

Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa toimintakyvyn diskurssi taas esiintyi päinvastaisesti. Näissä selonteoissa kontrolli ja vastuu olivat enemmän valmentautujan käsissä, osassa otteissa hyvin voimaantuneesti, osassa varovaisemmin. Esiin tuotiin esimerkiksi se, miten toimintakykyä omataan tai miten puutteellista toimintakykyä on kasvatettu tai pyritään jatkossa kasvattamaan. Työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden puheessa toimintakyky rakentui rajoitteen sijaan resurssiksi muun muassa työnteon, työllistymisen sekä arjen ja tulevaisuuden suunnittelun kontekstissa. Toimintakykyyn liittyi usein hyvinvointi sekä positiivisia ilmauksia, kuten *mielekkyyys*, *jaloilleen pääseminen* ja *hymyilyttäminen*. Vastaavanlainen voimavarakeskeinen näkökulma toimintakyvystä nousi esiin myös aiemmassa tutkimuksessa – esittelemäni Hultin ja kumppaneiden (2017) myöhempi tutkimus korosti toimintakykyä työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selontekojen lailla myönteisemmästä perspektiivistä. Heidän tutkimuksensa tuloksena oli, että positiiviseksi koettu elämänlaatu on yhteydessä parempaan toimintakykyyn työttöminä aikoina. (em.

81–84.) Nämä hyvinvoinnin ja karttuvan tai saavutetun toimintakyvyn teemat olivat yhtäläisiä oman tutkimukseni kanssa.

Myös sosiaalisen ympäristön diskurssi näkyi esittelemässäni aiemmissa tutkimuksissa. Työttömyyden yhteys sosiaalisten suhteiden ongelmiin ja ihmissuhteiden vähenemiseen tuli esiin myös Jadohan (1982, 83), Kortteisen ja Tuomikosken (2008, 61–65; 76–84) sekä Hultin, ja kumppaneiden (2016, 111–112) tutkimuksissa. Myös omassa tutkimuksessani sosiaalisen ympäristön diskurssia käytettiin resurssina selittää ongelmia työttömyyteen liittyvässä puheessa. Syy löytyi joko epäsuotuisista sosiaalisista suhteista, toimimattomista sosiaalisista suhteista tai sosiaalisten suhteiden puuttumisesta. Kontrolli ja vastuu näistä suhteista ja niiden seurauksista rakentuivat hieman vaihtelevasti. Vastuu ei rakentunut täysin valmentautujan harteille, vaikka osallisuus sosiaalisen suhteen synnyssä tai sen toimivuudessa saatettiin myöntää, vaan osa vastuusta tai koko vastuu rakennettiin muille ihmisille tai sosiaalisille suhteille. Sosiaalisten suhteiden puuttumisen yhteydessä kontrolli puolestaan rakentui hyvin mitättömäksi, jolloin myös vastuu tilanteesta rakentui pääsääntöisesti ulkopuolisille.

Jälleen työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa sosiaalisten suhteiden diskurssi esiintyi myönteisemmässä valossa ja sosiaalisista suhteista puhuttiin resursseina, voimavarana ja jopa pelastuksena. Sosiaalisen ympäristön diskurssi kietoutui vahvasti myös toimintakyvyn diskurssiin. Ihmissuhteet saattoivat esiintyä esimerkiksi toimintakykyä edistävänä työelämäverkostoina, mielekkäinä yhteyksinä tai apuna kaidalla tiellä pysymiseen. Vastuu ja kontrolli rakentuivat selonteoissa jälleen vaihtelevasti, sillä sosiaalinen suhde saattoi ilmetä itse ansaittuna, hyvän toimintakyvyn oheistuotteena, mutta toisaalta ihmissuhteelle saatettiin rakentaa myös kaikki kunnia onnistumisista tai toimintakyvyn saavuttamisesta. Tässä myöhemmässä esimerkissä toimijuus rakennettiin suurimmaksi osaksi nöyrästi yksilön itsensä ulkopuolelle. Selonteoissa ilmenee siis sosiaalista vahvistumista, jonka totesin aiemmin olevan yksi olennainen sosiaalisen työllistämisen tavoitteista (Hämäläinen & Palo 2014, 12). Sosiaalisessa vahvistamisessa mielestäni yhdistyy työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden puheessa esiintyvällä tavalla sosiaalisen ympäristön ja toimintakyvyn diskurssi. Se näkyy taitona toimia sosiaalisissa suhteissa, mikä voi edistää ihmissuhteiden luomista ja yhteisöllisyyden edistämistä. Sosiaaliset voimavarat korostuivat myös tämän tutkielman alkupuolella mainitussa Garcia-Lorenzon ja kumppaneiden (2021, 12–15) tutkimuksessa, jossa he havaitsivat *järjestäytymisen* selonteon tavaksi purkaa stigmaa. Siinä korostui stigmaa vastaan taistelu muiden ryhmän jäsenten kanssa kollektiivisesti.

Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi puolestaan näkyi työttömyyspuheessa markkinoiden ja taloudellisen ympäristön tuomina rajoitteina, työmarkkinoiden liian korkeina

vaatimuksina sekä työllistämisyjärjestelmän puutteellisuutena. Yleisesti valmentautujien kontrolli näihin asioihin rakentui hyvin mitättömäksi, jolloin vastuu sijoittui pääasiassa yhteiskunnallisille instituutioille ja rakenteille. Instituutioiden ja rakenteiden ongelmat rakentuivat hankaloittavina tai jopa estävinä tekijöinä työelämään pääsemisen kannalta. Yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden langettamat vaikeudet kohdistuivat joissain selonteissa yleisesti kaikkiin ihmisiin, esimerkiksi lamasta puhuttaessa. Joissain ongelmat taas kohdistettiin tiettyyn ryhmään, esimerkiksi tietyn ammattialan vaativuudesta puhuttaessa. Paikoin hankaluudet kohdistettiin juuri nimenomaiseen yksilöön, esimerkiksi työllisyyspalvelun henkilökohtaisen avun laiminlyönnistä puhuttaessa. Aiempikin tutkimus nosti esiin esimerkiksi työmarkkinoiden vaatimuksen selonteon kaltaisen kokemuksen sopimattomuudesta työmarkkinoille (Hult ym. 2016, 108–113). Myös Välimaa (2011, 114–116) havaitsi tutkimukseni kanssa yhtäläisiä *työmarkkinoiden vaatimuksiin* ja *työllisyysjärjestelmään* kohdennettuja selontekoja, jotka toimivat työttömien kanssa töitä tekevien puolustuksina työttömiä kohtaan.

Työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden kontekstissa yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssi esiintyi esimerkiksi tilanteissa, jossa valmentautujan tiedot ja taidot vastasivat työmarkkinoiden vaatimuksia tai jossa työllistämisyjärjestelmä edisti valmentautujan henkilökohtaista kehittymistä. Jälleen toimintakyvyn diskurssi liittyi olennaisesti yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssin selontekoihin. Toimijuus esiintyi työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa vahvemmin, ja valmentautajat kuvasivat omaavansa kontrollia tai kasvattavansa sitä pikkuhiljaa. Välillä vastuu rakentui vahvasti kyvykkäälle yksilölle, kun taas ajoittain vastuu toimintakyvyn kasvattamisesta ja taitojen oppimisesta rakentui vielä osittain yhteiskunnan järjestelmille. Työllistämisyjärjestelmän rakentaminen toimintakykyä ja hyvinvointia edistäväksi tekijäksi näyttää mukailevan aiemmin esiin nostamiani Björklundin ja Hallamaan (2013, 153–154) ajatuksia kestävästä ja eettisestä aktivoinnista, johon sisältyy pyrkimys edistää työttömän monitasoista toimintakykyä, motivaatiota ja tavoitteiden tekemistä.

Kohtalon diskurssi puolestaan esiintyi työttömyyden selonteissa epäonnen muodossa. Epäonnisuus rakennettiin ulkopuoliseksi, mystiseksi ja abstraktiksi voimaksi. Valmentautuja konstruointi ikään kuin kohtalon sätkynukeksi, jolla ei ollut minkäänlaista kontrollia kohtalon ohjaamiin liikkeisiin, ahkerista ”kunnon kansalaisen” työllistymistoiminnoista huolimatta. Epäonnen selonteot erosivat muiden diskurssien selonteista yliluonnollisella sävyllään – vaikka asioille saatettiin antaa myös jonkun näköinen maallinen selitys, rakentuivat nekin loppujen lopuksi kohtalon ivaksi. Myös esittelemässäni Tarkiaisen (2020, 40) tutkimuksessa havaittiin työttömille rakennettu epäonninen

asema, tosin työttömien kanssa töitä tekevien puheessa. Siispä myös epäonnisuus liitetään työttömyyteen laaja-alaisesti, muidenkin kuin itse työttömien kertomuksissa.

Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen viittaavassa puheessa kohtalon diskurssi esiintyi vuorostaan muun muassa epäonnen vastakohtana, onnellisena sattumana. Onnellinen tapahtuma oli jokseenkin ulkopuolisen, kontrolloimattoman voiman mahdollistama. Toisaalta myös valmentautujan toimijuus näkyi, sillä myös hänen oma kykynsä suunnitelmallisuuteen tuli ilmi. Sattuma ei siis varsinaisesti määrittelyt hänen polkuaan mutta silloitteli yhden kohdan helpommin kuljettavaksi. Kohtalon diskurssi näkyi työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa myös *heräämisenä*, ikään kuin hengellisenä havahtumisena siitä, miten valmentautujan kannattaisi elämäänsä elää. Tässä kohtalo näkyi käännteentekeväenä pisteenä elämässä, joka mahdollisti paremman elämänlaadun ja kontrollin ja toimintakyvyn kartuttamisen. Tällaisista onnekkaita sattumista tai hengellisistä heräämisistä ei puhuttu erityisemmin kartoittamassani aiemmissä tutkimuksissa. Uskoisin tämän johtuvan mahdollisesti siitä, että ihmisillä voi olla tapana sisäistää onnistumisensa omaksi ansiokseen ja ulkoistaa sen sijaan epäonnistumiset muiden asioiden tai ihmisten vastuulle (ks. Bradley 1978). Ellei esimerkiksi jokin yhteiskunnan palvelu tai toinen ihminen ole ollut selvästi edesauttamassa onnistumista, voi yksilöllä olla taipumus kohdistaa ansio itseensä. Ehkä tämän vuoksi kohtalon diskurssi esiintyi myös työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa vähiten suhteessa muihin diskursseihin.

Diskurssien käytössä oli selviä eroavaisuuksia työttömyyteen liittyvien selontekojen ja työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvien selontekojen välillä. Kiinnitin huomiota muun muassa Potterin ja kumppaneiden (1993, 395–397, ks. s. 22) oppien mukaisesti vastuuseen, joka ilmeni tutkimukseni työttömyyspuheessa yleensä eri lailla kuin työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden puheessa. Työttömyyden selonteoissa kontrolli kuvailtuihin asioihin rakennettiin lähtökohtaisesti alhaiseksi tai olemattomaksi. Tällöin vastuu rakentui suurimmaksi osaksi valmentautujan ulkopuolelle, esimerkiksi muiden ihmisten tai yhteiskunnan tykö. Valmentautujien antamat selonteot työttömyyteen olivat yhtäläisiä useampien esittelemieni teoreetikoiden, kuten Austinin (1961), Scottin ja Lymanin (1968) sekä Seminin ja Mansteadin (1983) käyttämien jaotteluiden kanssa – katsoin selonteot pahoitteleviksi eli vastuun muualle siirtäviksi tai oikeuttaviksi eli tapahtuneen vääryyden kieltäviksi selityksiksi. Kyseiset teoreetikot liittävät nämä selonteot myös ongelmalliseen tilanteeseen tai tapahtumaan. (ks. s. 23–24.) Tämä tuokin omassa tutkimuksessani ilmi työttömyyteen liittyneiden asioiden tai tapahtumien negatiivisen sävyn, kun taas työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvät selonteot pitivät sisällään positiivisävytteisempiä tapahtumia. Tutkielmassani työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa kontrolli oli läsnä enemmän

joko vahvana ja määrätietoisena tai varovasti askel askeleelta kasvaen. Vastuu rakentui paikoin yksilölle, paikoin ulkopuolisille tekijöille – mitä enemmän kontrollia valmentautuja rakensi itselleen, myös sitä enemmän vastuu siirtyi hänelle. Puheeseen liittyi useammin voimavarojen ja hyvinvoinnin teemat, ja selontekoihin yhdistyi huomattavan positiivisia tunteita, kuten ylpeyttä ja iloa. Nämä selonteot eivät istuneet puolustusten ja oikeuttamisen kategorioihin, eikä selontekoihin liittynyt samalla tavalla juuri vuorovaikutuksessa esiintyneen vääryyden kumoamista. Siispä nämä selonteot sopivat paremmin esimerkiksi Suonisen (1997, 31–33) määritelmään – selonteot eivät ole välttämättä suora vastaus ilmenneeseen ongelmaan vaan diskursseista ammennettuja tapoja luoda järjestystä toimintaan.

Monipuolisen tutkielmassani esiintyneen diskurssien käytön kautta voi todeta, että puheen joustavuus on ilmiömäistä. Hyvin monenlaista toimintaa voi selittää toisistaan hyvinkin poikkeavilla tavoilla, erilaisia diskursseja hyödyntämällä (Potter ym. 1993, 397–398). Työttömyyteen liittyvässä puheessa ja työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa esiintyneiden yhteisten diskurssien myötä voi päätellä, että yksilöt eivät ole ikään kuin tiettyjen diskurssien armoilla. Vaikka selonteko itsessään sisältäisi esimerkiksi vastoinkäymisiä, sitä ei tule päätellä olemassa olevien diskurssien syyksi. Sen sijaan diskurssit oikeastaan vain tarjoilevat useita tapoja selittää asioita. Koska samat diskurssit olivat käytössä sekä myönteisempiä että kielteisempiä tapahtumia sisältävissä selonteoissa, voi diskurssien todeta venyvän uskomattomiin muotoihin – resursseina hyvin monenlaisiin tarpeisiin ja tilanteisiin. Siispä päättelen diskurssien antavan valtavan mahdollisuuksien kirjon stigman purkamiseen.

6.2. Työttömän stigman purkaminen ja uusintaminen

Kuten olen edellä esittänyt, diskurssit antavat hyvin monipuolisia mahdollisuuksia stigman purkamiseen. Stigmaa purkavaa vastapuhetta (ks. Jokinen ym. 2004, 9–10) esiintyi mielestäni jokaisessa mukaan ottamassani otteessa sekä työttömyyteen liittyvässä puheessa että työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa. Työttömyyspuheessa stigmaa purettiin usein esimerkiksi viittaamalla edellisessä luvussa mainitsemaani kontrollin puutteeseen ja tarvitsevuuteen. Toimintakyvyn diskurssiin nojaututtaessa kontrollin puute ja tuen tarve korostuivat erityisesti niin esimerkiksi arjen taitojen oppimisen tarpeessa kuin fyysisten ominaisuuksien ja tarpeiden huomioinnissa. Sosiaalisen ympäristön diskurssista ammennettaessa stigmaa purettiin myös esimerkiksi viittaamalla muiden ihmisten tekemiin laiminlyönteihin, kun taas yhteiskunnan tekemiin laiminlyönteihin nojaututtiin puolestaan yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssia hyödynnettäessä. Kohtalon diskurssia hyödynnettiin stigman purkamiseen kertoessa, miten täysin kontrollin ulkopuolella oleva epäonni vaikuttaa valmentautujan mahdollisuuksiin. Jotkut

valmentautajat rakensivat kaikkia diskursseja hyödyntäen narratiivia siitä, miten moninaiset epäonniset tapahtumat ovat ajaneet heidät tilanteeseen, jossa nyt ovat. Näitä stigman purkamisen tapoja löytyi myös muun muassa aiemmin esittelemästäni Tarkiaisen (2020) tutkimuksesta, jossa hän tarkasteli työttömään tilanteeseen kohdistettuja vastustamisstrategioita. Kuten omassa tutkimuksessani, myös Tarkiaisen tutkimuksessa nojaututtiin kontrollin puutteeseen ja tuen tarpeeseen (em. 39–40).

Myös puheessa rakennetut asemoinnit voivat olla keino purkaa stigmaa. Aiemmin tarkastelemassani Välimaan (2011) tutkimuksessa paneuduttiin erityisesti pitkäaikaistyöttömän stigman purkamiseen asemointien kautta. Hän tarkasteli myös työttömien rakentamia vaihtoehtoisia kategorioita purkamaan heidän stigmatisoitua työttömän kategoriaansa. Jälleen yhtäläisyyksiä omien tulosteni kanssa on havaittavissa. Välimaa toi esiin esimerkiksi *huonossa kunnossa olevan* kategorian, *elämän kolhiman* kategorian sekä *tavallisen ihmisen* kategorian (em. 157–173). Huonokuntoisen tai sairauksista kärsivän ihmisen kategorian voi myös Jutelin (2009) mukaan nähdä tapana purkaa negatiivista asemaa siirtämällä vastuuta itseltä toisaalle. Tämä istuu hyvin omassa tutkimuksessani ilmenneisiin toimintakyvyn diskurssista ammentaviin selontekoihin, jotka liittyivät toimintakyvyn rajoitteisiin. Elämän kolhiman kategorian näkisin puolestaan sopivan moniin työttömyyspuheessa tehtyihin selontekoihin, jotka esitettiin kertomuksen tyylillä. Aineistossani näitä kolhuja aiheutti toimintakyvyn diskurssin alla terveyden heikkenemiseen johtaneet asiat, kun taas sosiaalisten ympäristön diskurssin alla muiden ihmisten käytös tai savuttamattomuus. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja rakenteiden diskurssin kohdalla valmentautujille kolhuja tuottivat taloudellinen tilanne, liian korkeat vaatimukset tai työttömyyspalveluissa työskentelevien epäpätevyys. Ehkä osuvimmin tutkielmassani tällaista kolhintaa kuvaa kohtalon diskurssista ammentavat selonteot, joissa kerrottiin epäonnista sattumuksesta kerta toisensa perään. Välimaan (2011, 158–160, 166–174) määrittelemän tavallisen ihmisen kategoriaan sisältyi puolestaan elämän tuominen ilmi aktiivisena ja normaalina, ja työttömyyttä edeltäneestä ahkerasta työnteosta kerrottiin. Stigmaa purettiin tällä tavoin myös oman tutkimukseni työttömyyspuheessa, muun muassa kertomalla aiemmin uurastetuista työtunneista ja yritteliäisyydestä työnhaun tai koulutuksen suhteen.

Tavallisen ihmisen kategoria tuli ilmi myös omassa tutkimuksessani käsitellyissä työn kannustavuuden ja kiinnittyvyyden selonteoissa. Tavallisuus tuotiin esiin työnteon tai sen suunnittelun, taitojen, ihmissuhteiden ylläpidon ja terveellisten elämäntapojen muodossa. Myös muun muassa ahkeruudesta ja yritteliäisyydestä kertominen esiintyi tapana purkaa stigmaa. Näihin vetoaminen näkyi eritoten viittauksissa liittyen tulevaisuuden mahdollisiin työ- ja koulutuspolkuihin, jotka viimeistään tarjoisivat reitin ulos työttömän asemasta ja stigmasta. Työn kannustavuuteen ja

kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa ilmeni jälleen yhtäläisyyksiä Tarkiaisen (2020) tutkimuksessa havaittuun tarvitsevuuteen ja kontrolliin. Kuten edellä mainitsin, Tarkiaisen tutkimuksessa kontrollin menettämiseen ja tuen tarpeeseen viittaaminen toimivat vastustusstrategioina leimaavalle puheelle (em. 39–40), kuten oman tutkielmani työttömyyspuheessakin. Tutkimukseni työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa kontrolli ja tarvitsevuus tuotiin kuitenkin esiin eri näkökulmasta. Stigmaa nimittäin pyrittiin purkamaan päinvastaisella tavalla eli vetoamalla kontrollin kasvamiseen ja avun tarpeen vähenemiseen. Esimerkiksi toimintakyvyn diskurssia hyödynnettäessä kerrottiin paremman toimintakyvyn saavuttamisesta ja kyvystä kontrolloida arkea. Tällöin myös tarvitsevuutta rakentui vähemmän, sillä valmentautujat toivat ilmi esimerkiksi sen, etteivät enää tarvitse opastusta työhaussa.

Myös kontrollin kertymisestä ja arjen taidoista kertomisen voi nähdä *tavallisuusretoriikkana*, jonka esittelin aiemmin yhtenä keskeisenä Juhilan (2004 29–30) kuvaamana vastapuheen muotona. Siinä stigmaa pyritään purkamaan vetoamalla omaan tavallisuuteen. Toisessa Juhilan tunnistamassa vastapuheen tavassa *eron politiikassa* puolestaan rakennetaan valtapuheesta poikkeavia tapoja työttömän kategoriaan. (em. 30–31.) Tällainen vastapuhe näkyi tutkielmassani erityisesti työttömyyden selonteissa. Sen sijaan, että työtön rakennettaisiin esimerkiksi passiiviseksi yhteiskunnan siivellä eläjäksi (ks. Tarkiaisen 2020, 43–45), konstruointiin työtön minun tutkimuksessani esimerkiksi alentuneen toimintakyvyn omaavaksi tai sosiaalisen piirin, yhteiskunnan tai kohtalon suunnalta vääryyksiä kokeneeksi.

Myös aiemmin esittelemässäni tutkimuksessa tarkasteltiin, millaisia asemia työttömille rakennetaan. Löysinkin oman tutkielmani stigmaa purkavissa asemoinneissa yhtäläisyyksiä Tarkiaisen (2020) tutkimuksen kanssa. Kuten aiempaa työttömyyteen liittyvää tutkimusta kuvatessani ilmeni, Tarkiaisen havaitsi kolme vahvaa tapaa esittää työttömän ihmisen toimijuus suomalaisessa yhteiskunnassa. Nämä toimijuuden esittämisen tavat olivat *toiseutettu toimijuus*, *uhriutettu toimijuus* ja *yritteliäs toimijuus*. (em. 41–48.) Mielestäni toiseutettu toimija, joka nähtiin Tarkiaisen mukaan passiivisena ja moraalittomana hyvinvointijärjestelmän hyväksikäyttäjänä, kuvastaa työttömän stigmaa negatiivisimmillaan – sitä leimaa, jota valmentautujat tutkimuksessani pyrkivät purkamaan. Uhriutettuun toimijaan puolestaan liitettiin kyvyttömyys työskentelemiseen, epäoikeuden mukainen kohtalo, epäonnisuus ja kontrollin puute. Tämä vastaa mielestäni monia oman tutkielmani työttömyyspuheessa luotuja asemointeja, joita löytyi kaikista neljästä diskurssista ammennetuissa selonteissa. Tarkiaisen esittelemä yritteliäs toimija, joka on ahkera ja tavoitteellinen, voisi sopia paikoin niin tutkimukseni työttömyyspuheessa kuin työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteenkin liittyvässä puheessa luotuihin asemiin. Analysoidussani työttömyyspuheessa viitattiin esimerkiksi

aiemmin tehtyyn ahkeraan työntekoon, kun taas työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa vedottiin muun muassa tulevaisuuden työllistymissuunnitelmiin tai haluun kartoittaa toimintakykyä. Oman tutkielmani näkökulmasta uhriutetuksi toimijaksi ja yritteliääksi toimijaksi asemoituminen voivat toimia myös mahdollisina tapoina luoda vähemmän stigmatisoituja asemointeja verrattuna toiseutetun toimijan asemaan. Kuten esittelemästäni stigmaan liittyvästä tutkimuksesta ilmenee, on tällainen vähemmän stigmatisoitujen asemien rakentaminen myös mahdollinen tapa purkaa stigmaa (Goffman 1963, 116–117; Välimaa 157–174; 179).

Stigman purkamisen näkyi siis tutkimuksessani moniulotteisesti. Työttömyyspuheessa stigman purkamiseen pyrkivät selonteot ilmenivät jokseenkin ongelmallisten tilanteiden, kuten työttömien ajanjaksojen ja työsuhteiden loppumiseen tullessa ilmi. Tämä täyttää monien esittelemieni teoreetikoiden määritelmän selonteosta puheena, joka nousee esiin vastauksena vuorovaikutuksessa ilmenneeseen poikkeavaan tai moraalittomaan tilanteeseen (ks. Garfinkel 1967; Buttny 1987; Austin 1961; Scott & Lyman 1968; Semin & Manstead 1983). Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa selonteot eivät vastoin välttämättä purkaneet vuorovaikutuksessa juuri ilmennyttä ongelmallista tapahtumaa tai tilannetta. Siitä huolimatta työpajakontekstissa oleva valmentautuja on kuitenkin vuorovaikutustilanteen ulkopuolella institutionaalisesti katsottuna vaikeasti työllistyneen roolissa. Siispä nämäkin selonteot saattavat olla pyrkimyksiä purkaa leimattua roolia, joka on olemassa myös kyseisen tilanteen ulkopuolella. Valmentautujien esittämien useiden selontekojen voi katsoa ilmentävän työttömyyden stigman tunnistamista ja painavuutta sekä siihen liittyvää vahvaa selontekovelvollisuutta (ks. Buttny 1987, 73).

Vaikka pyrkimystä valmentautujien oman stigman purkamiseen näytti tapahtuvan valmennuskeskustelujen vuorovaikutuksessa, voi puheessa olla myös käänttöpuolensa. Kuten aiemmin toin esille, voi stigman purkamiseen pyrkivä toiminta myös uusintaa stigmaa (Paananen, ym. 2020; Stevanovic ym. 2021; Weiste ym. 2021). Minunkin tutkielmassani tapahtuvan stigman purkamisen voi nähdä samalla uusintavan selontekovelvollisuutta työttömyyttä kohtaan, ja selontekovelvollisuus puolestaan implikoi työttömyyden olevan jollain tavoin negatiivinen tai moraaliton ilmiö (Buttny 1987, 73; Juhila 2012, 140–141; 148). Toisaalta stigmaa uusinnettiin myös päinvastaisesta näkökulmasta. Työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvässä puheessa työnteosta rakennettiin arvokasta ja tavoittelemisen arvoista asiaa. Näin työnteko rakentui jälleen päinvastaiseksi normiksi ja arvoksi verrattuna stigmaattiseen työttömyyteen. Siispä työttömän stigma tuli tavallaan uusinnetuksi valmentautujien puheessa kahdella eri tavalla.

Aiemmin esittelemässäni stigmaan liittyvässä tutkimuksessa on pohdittu stigman ja *normaalin* vastakohtiksi rakentumista. Weiste ja kumppanit (2021, 11) totesivat, että stigman piilottaminen

pyrkimyksenä edistää normaaliutta ei välttämättä vähentänytkään stigmaa, vaan sen sijaan asetti normaaliuden ja stigman vastakkaisiksi ilmiöiksi. Yhtäläisyyksiä löytyy myös omassa tutkimuksessani esiintyvään tavallisuuteen vetoamiseen stigman purkamiseksi. Paikoin valmentautajat viittasivat nimenomaan aiempaan työelämään osallistumiseen, mikä myös rakentaa työteon ja työttömyyden vastakohtaisiksi ilmiöiksi. Tällaista vastakkainasettelua myös Stevanovic, Niska ja kumppanit (2021) huomasivat aiemmin kuvaamassani tutkimuksessaan. Siinä havaittiin, että mielenterveyskuntoutajat rakensivat työn perinteisen kapitalistisella tavalla *palkkatyöksi*, joka jakoi ihmisten selkeästi vastakohtaisiin ryhmiin, työllisiin ja työttömiin. He näkivät kuuluvansa työttömien ryhmään ainakin niin kauan, kun kärsivät vielä mielenterveyden ongelmista, jotka estävät esittämänsä kaltaiseen palkkatyöhön osallistumisen. Mielenterveyskuntoutujien kanssa työskentelevät ihmiset rakensivat työtä kuitenkin joustavammin *tuotteliaaksi aktiivisuudeksi*. Heidän puheessaan mielenterveysongelmien ei esitetty estävän tuottoisia aktiviteetteja, jotka he määrittivät myös työksi. Tämän nähtiin olevan keino pyrkiä pienentämään kuntoutujien työttömyyden stigmaa. Samanlaista tuotteliaan aktiivisuuden kaltaista joustavampaa puhetta esiintyi myös minun tutkielmassani. Välillä valmentautajat viittasivat esimerkiksi omaan tavallisuuteensa ilman, että tavallisuutta yhdistettiin varsinaisesti työntekoon. Mikäli valmentautuja esimerkiksi kertoi työntekoon liittymättömästä aktiivisuudesta tai sosiaalisista suhteista elämässään, ei *normaalius* (Weiste ym. 2021) tai työnteko (Stevanovic, Niska ym. 2021) rakentunut työttömyyden vastakohtaiseksi ilmiöksi. Tällöin normaaliutta pikemminkin uudelleen määriteltiin puheessa siten, että palkkatyön puuttuminen tai välityömarkkinoilla oleminen rakennettiin osaksi normaalia. Tämä uudelleenmäärittely voidaankin nähdä vastakkainasettelua onnistuneempana tapana purkaa stigmaa (Weiste ym. 2021, 11).

Merkityssysteemin rakentuminen, uusintaminen ja purkaminen on hyvin monimutkaista ja hienovaraista, kuten esimerkiksi Suoninen (1997) on *Diskursiivisen toiminnan mallin* kuviollaan havainnollistanut (ks. s. 25). Analyysini myötä huomasin saman koskevan myös stigmaa. Niin ristiriitaista kuin se onkin, voi merkityssysteemien purkaminen ja uusintaminen olla joskus jopa samanaikaista.

6.3. Tutkimuksen rajoitteet ja jatkotutkimusaiheet

Tutkimuksen rajoitteet ja jatkotutkimusaiheet -osiossa jatkan tutkimukseni kriittistä pohdintaa ja ehdotan, minkälainen tutkimus voisi avartaa työttömyyden stigman rakentamista ja purkamista myös jatkossa. Ensimmäisenä haluan tuoda esiin sen, että diskurssianalyttinen tutkimus on aina tutkijan omaa tulkintaa aineistosta, minkä vuoksi tuloksiin tulee suhtautua kriittisesti. Kuten Potter ja Wetherell (1987, 81) toteavat, ovat luokittelut ja merkitykset kunkin kulttuurin edustajalle itsestään

selviä ja neutraaleja, mikä voi tuoda tullessaan odotuksia ja oletuksia, joista tutkijana tulisi pyrkiä pois. Yritin aineistoa lukiessani ja analyysia tehdessäni muistuttaa itseäni ”ulkoavaruuden perspektiivistä” – jos olisin maapallon ulkopuolinen olento, miltä sosiaalinen toiminta, järjestelmät, yhteiskunta, instituutio ja normit näyttäisivät. Pyrin kyseenalaistamaan esimerkiksi itselleni tuttua kapitalistista ajatusta työnteosta ja tarkkailemaan, miten tätä minulle itsestään selvää konseptia jatkuvasti rakennetaan puheessa. Kuitenkin kaikkein valveutuneinkin tutkija tekee aina olettamuksia asioiden luonnollisuudesta (em. 81). Siispä oletuksia vastaan taistelusta huolimatta oma kulttuurinen tietämykseni ja sosiaalinen todellisuuteni näkyvät myös jollain tavoin tutkimustuloksissa. Esimerkiksi aineisto-otteita valikoidessani sisällytin analyysiini hedelmällisimmiksi katsomani otteet itse tehdyin perusteluin (ks. s. 29–30). Olen saattanut tarkoitukseni vastaisesti hiljentää joitakin kaikista marginaalisimmassa asemassa olevat, esimerkiksi sellaisia sosiaalisesti arempia yksilöitä, joiden kielellinen anti oli vähäisempää kuin monisanaisempien valmentautujien.

Yksi minua mietityttänyt asia oli myös se, etten haluaisi missään nimessä rakentaa työttömyyden stigmaa entistä negatiivisemmaksi, sillä myös omalla kielenkäytölläni olen mukana rakentamassa sosiaalista todellisuutta (ks. Gergen 1985). Tiedostan, että tutkielmassani on paljon tekstiä työttömyyden ongelmallisuudesta, mutta kartoitukseni mukaan työttömyydestä yksinkertaisesti tehdään enemmän esimerkiksi haittoihin kuin voimavaroihin keskittyvää tutkimusta. Tämän vuoksi tahdoin ensinnäkin tarkastella selontekoja, joilla valmentautajat pyrkivät työttömän stigmatin purkamiseen. Työttömyyden tarkastelun alaiset selonteot liittyivät jälleen paljolti negatiivisiin tapahtumiin ja ilmiöihin, kuten vastoinkäymisiin tai rajoitteisiin. Tämän vuoksi halusin ehdottomasti ottaa mukaan myös työn kannustavuuteen ja kiinnittyvyyteen liittyvien selontekojen tutkimisen, joissa kontrolli, voimavarat ja positiiviset tunteet olivat huomattavasti vahvemmin läsnä. Myös kirjallisuuskatsauksessa kiinnitin huomioita siihen, että vaikka toin niin aktiivipolitiikkaa, työttömyyttä kuin työttömän stigmaakin esiin useiden ongelmiin keskittyvien tutkimusten tai teorioiden avulla, toin myös voimavarakeskeisiä esimerkkejä – miten aktivointiin pyrkivät käytännöt toteutuvat inhimillisesti ja toimintakykyä kasvattaen, miten toimintakyky pysyy yllä työttömyyden aikana ja millä tavoin työttömän stigmaa on mahdollista purkaa.

Haluan tuoda esille myös pohdintaa aineistoni kontekstista. Tutkimusmetodologiaa käsittelevässä osiossa nostin esiin diskurssianalyttisen oletuksen siitä, että toiminta on aina kontekstisidonnaista (ks. s. 20). Kontekstia ei tulekaan neutralisoida vaan nähdä se omanlaisine sosiaalisine käytäntöineen analyysin rikkautena. (Jokinen ym. 2016, 36–37.) Haluan kuitenkin tuoda ilmi, minkälainen merkitys minun aineistoni kontekstilla oli tutkimukseni kannalta. Ensinnäkin valmentautajat ja valmentajat ovat tietoisia siitä, että valmennuskeskustelut nauhoitetaan. Voi olla mahdollista, että tällä on ollut

merkitystä sen suhteen, miten sekä valmentaja että valmentautajat etenevät vuorovaikutuksessaan. Ääninauhurin läsnäolo on siis voinut vahingoittaa valmennuskeskustelun luonnollisuutta mutta luvatta äänittäminen olisi tietenkin epäeettistä. Toisaalta se, että tilanteita on nauhoitettu, on voinut eritoten nostaa yleisesti vallitsevien normien ja arvojen merkityksiä keskusteluiden osaksi, kuten työttömyyden negatiivisen kaiun. Tämän avulla olen myös päässyt käsiksi siihen, miten valmentautajat vastustavat heille asetettua stigmaa.

Esille tuotaviin merkityksiin on yhdistynyt myös yksilövalmennuksen ja valmennussuunnitelman konsepti ja se, että valmentautajat ovat työpajalla, joka tähtää heidän työllistymiseensä. Koko institutionaalisen konteksti on siis vahvasti työllistymiseen ohjaava ja työntekoa arvostava, jolloin myös työttömyyden merkitys rakentuu tietynlaiseksi. Käyttämäni alkuhaastattelut ja valmennussuunnitelmat painottuivat paljolti valmentautujien elämänselontekoihin, työttömyyteen ja sen ympärille merkityksellistettyihin seikkoihin sekä osittain niihin perustuviin suunnitelmiin valmennusjaksolle. Siispä työn kannustaviin ja kiinnittyviin asioihin kytkeytyvää puhetta ilmeni vähemmän kuin työttömyyteen liittyviä selontekoa – ehkäpä tulevaisuuden työllistymissuunnitelmia pohditaan enemmän valmennuksen loppupään keskusteluissa. On myös huomioitava, että valmentautajat eivät ole aineiston keruuhetkellä työttömiä vaan työttömyyden ja työmarkkinoiden välimaastossa. Tällä voi olla merkitys siihen, miten takanapäin ollutta työttömyyttä, kuten myös mahdollisesti entistä lähempänä olevaa työllistymistä rakennetaan.

Koska valmennuskeskusteluissa on ollut läsnä myös sanavalmiin oloinen valmentaja, on hän välillä hiljaisuuden vallitessa tarjoutunut sanoittamaan tilannetta hitaampien puheen rakentajien puolesta, todennäköisesti pitääkseen vuorovaikutuksen miellyttävänä. Tämä ei ole suinkaan moite valmentajaa kohtaan vaan asia, joka varmasti toistuu hyvin monenlaisissa vuorovaikutustilanteissa – pelataan vuorovaikutuksen säännöillä, jotta tilanne pysyy sosiaalisesti sujuvana (ks. esim. Hepburn & Bolden 2013, 61). Otin huomion esiin siksi, että aineistosta nousi kertomuksia sosiaalisesta ahdistuksesta ja sosiaalisten toimintojen vaikeudesta, ja eritoten näistä asioista kertoneiden henkilöiden kohdalla valmentaja saattoi sanoittaa tilannetta valmentautujan puolesta. On mahdollista, että valmentajan tarjoamat sanat olivat oikein tulkittuja, juuri valmentautujan hakemia sanoja, jolloin vuorovaikutus on edennyt sulavasti hänen puheenvuorojensa kannustamana. On kuitenkin myös riski, että valmentaja rakensi puheesta erilaista kuin valmentautuja aikoi rakentaa, mikä on saattanut vaientaa osan valmentautujan puheesta. Tämä huomioni herätti ideoita myös jatkotutkimusaiheista – voisi olla kiinnostavaa tutkia työttömyyteen liittyviä diskursseja, niistä ammennettuja selontekoa ja tapoja purkaa stigmaa myös *muusta kuin vuorovaikutusaineistosta*. Tällaisessa aineistossa myös sellaiset henkilöt, joilla on hankaluuksia ilmaista itseään kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa, pääsisivät

mahdollisesti paremmin mukaan työttömyyteen ja työllisyyteen liittyvän puheen rakentamiseen. Esimerkiksi kirjallisesti kerätty aineisto työttömyydessä eläneiltä voisi nostaa esiin hyvin erilaisia merkityksiä kuin käyttämäni vuorovaikutusaineisto.

Mieleeni tuli myös muunlaisia aineistoja, joilla oman tutkimukseni tapaista tutkimusta voisi suorittaa. Aineiston kerääminen *muualla kuin välityömarkkinoiden kontekstissa* voisi olla myös tutkimusta rikastavaa, sillä tällöin työttömyyden ilmiö voisi rakentua hyvin erilaiseksi. Kuten aiemmin mainitsin, työpajan institutionaalinen konteksti, valmennuskeskustelujen konsepti ja valmentajan läsnäolo ovat vahvasti kiinnittyneitä siihen, millaiseksi puhe omassa aineistossani rakentuu. Erityisen tärkeää voisi olla kuulla myös sellaisia *pitkäaikaistyöttömiä, jotka eivät ole päässeet missään vaiheessa välityömarkkinoiden piiriin*. Tämän lisäksi se, *ketkä työttömät* ovat konstruoimassa työttömyyttä ja työllisyyttä, on hyvin merkittävää ilmiön muotoutumisen kannalta. Käyttämässäni aineistossa työttömyys ja työllisyys rakennettiin pitkäaikaistyöttömien, ei-korkeakoulutettujen toimesta, sillä agendanani oli laajentaa työllisyyden ilmiön rakentamista työttömyydessä eläneiden puhe huomioiden. Mikäli näkökulmaa haluaisi laajentaa, voisi yksi jatkotutkimusaihe olla tarkastella myös sitä, miten esimerkiksi korkeakoulutuetut, *tyypillisesti sosiaalisesti korkeassa asemassa olleet työttömät* rakentavat työllisyyttä ja työttömyyttä sekä purkavat työttömän stigmaa. Mielenkiintoinen tutkimusaihe voisi olla se, millaisia eroavuuksia ja samankaltaisuuksia havainnoissa olisi verrattuna esimerkiksi tämän tutkielman löydöksiin.

Kaiken kaikkiaan työttömyys ja työnteko ovat niin laajoja ilmiöitä, että tutkimusaiheet eivät lopu kesken. Niin *erilaiset määrälliset kuin laadullisetkin menetelmät* voisivat auttaa ymmärtämään työttömyyttä ja työttömiä henkilöitä paremmin. Henkilökohtaisena toiveenani kuitenkin olisi, että jatkotutkimuksessa keskityttäisiin työttömyyden negatiivisten puolien lisäksi myös *voimavaroihin ja mahdollisuuksiin*. Vaikka haittoja ei missään nimessä tule peitellä, voisi positiivisempiin ilmiöihin liitetty puhe, niin arkisessa vuorovaikutuksessa, politiikassa kuin tieteessäkin, edesauttaa työttömyyden stigman purkamista.

Lähteet

- Austin, John (1961) "A Plea for Excuses", in J.D. Urmson and G. Warnock (eds), *Philosophical Papers*. Oxford: Clarendon Press.
- Bandura, Albert (1995) *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, Peter. & Luckmann, Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suomentanut Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus. Englanninkielinen alkuteos *The Social Construction of Reality* 1966.
- Bergmann, Jörg (1998) Introduction: Morality in Discourse. *Research in Language and Social Interaction* 31 (3&4), 279–294.
- Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana (2013) Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi? Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 150–170.
- Bradley, Gifford (1978) Self-serving biases in the attribution process: A reexamination of the fact or fiction question. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36:1, 56–71.
- Burr, Vivien (2015). *Social constructionism*. Third edition. London: Routledge.
- Buttny, Richard (1987) Sequence and practical reasoning in accounts episodes, *Communication Quarterly*, 35:1, 67–83.
- Deacon, Harriet (2006) Towards a sustainable theory of health-related stigma: lessons from the HIV/AIDS literature. *J. Community & Applied Social Psychology* 16:6, 418–425.
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan (1992) *Discursive psychology*. Lontoo: Sage Publications.
- Filatov, Tarja (2013) *Selvitystyö välityömarkkinoiden mahdollisuuksista tukea vaikeasti työllistyvien työelämään osallistumista ja työmarkkinoille pääsyä*. Selvityshenkilö Tarja Filatovin raportti työministeri Lauri Ihalaiselle 2013. Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Garcia-Lorenzo, Lucia; Sell-Trujillo, Lucia & Donnelly, Paul (2021) Responding to stigmatization: How to resist and overcome the stigma of unemployment. *Organization studies*: DOI: 17084062110532–.
- Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall. Paperback edition, 1984: *Studies in Ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge.

- Gergen, Kenneth (1985). The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *The American Psychologist*, 40:3, 266–275.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Goffman, Erving (1967). Face work. In *Interaction ritual* (5–46). New York: Anchor.
- Gubrium, Jaber & Holstein, James (2008) The constructionist mosaic. Teoksessa James Holstein & Jaber Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. New York: Guilford, 3–10.
- Haakana, Markku (1999) *Laughing matters : a conversation analytical study of laughter in doctor-patient interaction*. Akateellinen väitöskirja. Helsinki; Helsingin yliopisto.
- Hacking, Ian (1999) *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press.
- Hakulinen, Auli (2001): Liitepartikkelin -han/hän syntaksia ja pragmatiikkaa. Teoksessa Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, MarjaLeena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 816*. SKS, Helsinki. 44–90.
- Harris, Scott (2008) Constructionism in sociology. Teoksessa James Holstein & Jaber Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. New York: Guilford, 231–247.
- Haslam, Catherine; Jetten, Jolanda; Cruwys, Tegan; Dingle, Genevieve & Haslam, Alex (2018) *The New Psychology of Health: Unlocking the Social Cure*. New York: Routledge.
- Heikkinen, Hannu (2001) Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena. Teoksessa: Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 116–132.
- Heinonen, Jari (1993) *Kattotarinnasta monikärkiseen pohdintaan. Ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hepburn, Alexa & Bolden, Galina (2013) *The Conversation Analytic Approach to Transcription*. Teoksessa Jack Sidnell & Tanya Stivers (toim.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell, 58–76.
- Heritage, John (1984) *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Hirsijärvi, Sirkka; Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2009). *Tutki ja kirjoita*. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.

- Hult, Marja; Saaranen, Terhi & Pietilä, Anna-Maija (2016). Työttömien kokemuksia terveydestä ja hyvinvoinnista: haastattelututkimus. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, 53:2.
- Hult, Marja; Saaranen, Terhi; Pietilä, Anna-Maija (2017) Elämänlaadun ja elämän merkityksellisyyden kokemisen yhteydet työttömien työkykyyn. *Hoitotiede*, 29:2, 79–88.
- Hämäläinen Tuija & Palo Susanna (2014): Työpajapedagogiikka: Valmennuksen pedagogisia lähtökohtia työpajalla. Valtakunnallinen työpajayhdistys Ry, Star-Offset Oy, Helsinki.
- Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print.
- Jaari, Aini (2004) Itsetunto, elämänhallinta ja arvot. Korrelatiivinen tutkimus Morris Rosenbergin itsetuntokäsitteen taustasta suomalaisilla työkäisillä. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jadoha, Marie (1982) *Employment and unemployment*. Cambridge: University Press.
- Jokinen, Arja; Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Tampere: Gaudeamus, 9–19.
- Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 25–50.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Tampere: Gaudeamus, 24–32.
- Juhila, Kirsi (2012) Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri & moraalit*. Tampere: Vastapaino, 131–148.
- Juhila, Kirsi (2016) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 369–408.
- Jutel, Annemarie (2009) *Sociology of Diagnosis: A Preliminary Review*. *Sociology of Health & Illness* 31:2, 278–299.

- Karjalainen, Vappu (2013) Työttömän palvelujärjestelmän aktivoituminen. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 99–119.
- Karren, Ronald & Sherman, Kim (2012) Layoffs and unemployment discrimination: a new stigma. *Journal of Managerial Psychology*; Bradford 27:8.
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013) Mitä on aktivointi ja aktivointipolitiikka? Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 7–18.
- Kinnunen, Riitta (2019) ”Uusia valmiuksia arkeen ja työelämään” - Työpajatoiminnan valtakunnalliset Sovari 2018 -tulokset. Valtakunnallinen työpajayhdistys ry.
- Koponen, Päivikki; Borodulin, Katja; Lundqvist, Annamari; Sääksjärvi, Katri; Koskinen, Seppo (2017) Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, FinTerveys 2017-tutkimus 2018:4.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kotiranta, Tuija (2008) Aktivoinnin paradoksit. Akateeminen väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Krug, Gerhard; Drasch, Katrin; Jungbauer-Gans, Monika (2019) The social stigma of unemployment: consequences of stigma consciousness on job search attitudes, behaviour and success, *Journal for Labour Market Research*, Springer; Institute for Employment Research/ Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. 53:1, 1–27.
- Link, Bruce & Phelan, Jo (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* 27, 363–385.
- Niska, Miira & Venäläinen, Satu & Cañada, Jose & Olakivi, Antero (tulossa) Johdanto: sosiaalisen konstruktionismin juuret.
- Paananen, Jenny; Lindholm, Camilla, Stevanovic, Melisa & Weiste, Elina (2020). Tensions and paradoxes of stigma: discussing stigma in mental health rehabilitation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17:16, 5943.
- Potter, Jonathan; Edwards, Derek & Wetherell, Margaret (1993) A Model of Discourse in Action. *American Behavioral Scientist* 36:3, 383–401.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. Lontoo: Sage.

Ryan, Richard & Deci, Edward (2017). *Self-Determination Theory :Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York: Guilford Publications.

Scott, Marvin & Lyman, Stanford (1968) *Accounts*. Artikkele teoksessa *American sociological Review*, 33: 46–62.

Semin, Gün & Manstead, Anthony (1983) *The Accountability of Conducy: A Social Psychological Analysis*. London: Academic Press.

Skinner, Natalie; Feather, Norman; Freeman, Toby & Roche, Ann (2007). *Stigma and Discrimination in Health-Care Provision to Drug Users: The Role of Values, Affect, and Deservingness Judgments*. *Journal of Applied Social Psychology*, 37:1, 163–186.

Suoninen, Eero (1992) *Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta*. Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tutkimuksia, Sarja A, Nro 24. Tampere: Tampereen yliopisto.

Suoninen, Eero (1997) *Selonteot ja oman toiminnan ymmärrettäväksi tekeminen*. *Sosiologia* 34: 1, 26–38.

Suoninen, Eero (2016) *Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi – Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 229–248.

SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry (2019) *Välityömarkkinat ja tarvelähtöiset työllisyyspalvelut*. Välityömarkkinatoimijoiden yhteistyöryhmä. SOSTEn julkaisu 3/2019. Helsinki: Punamusta Oy.

Stevanovic, Melisa; Niska, Miira; Nevalainen, Henri; Weiste, Elina; Lindholm, Camilla; Valkeapää, Taina (2021) *Discursive contestation in mental healthrehabilitation: How Clubhouse support workersexpose clients to new interpretative repertoiresof work*. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 1–16.

Stevanovic, Melisa; Valkiaranta, Kaisa; Weiste, Elina; Lassila, Anni; Lindholm, Camilla & Valkeapää, Taina (2021). *Kohti voimaantumista vai normaaliutta? Positiointi työelämään valmentavassa mielenterveyskuntoutuksessa*. *Sosiologia*, 58:2, 99–116.

Swartz, Tracy (2007) BEWARE OF 13 and other superstitions; Facing your fears on Friday the 13th: RedEye Edition. Chicago Tribune 2007:8.

Tarkiainen, Laura (2020) Negotiated responsibilities and deservingness: A study of talk on prolonged unemployment in Finland. Helsinki: Unigrafia.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekoina – pitkäaikaistyöttömyys. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Weiste, Elina; Stevanovic, Melisa; Valkeapää, Taina; Valkiaranta, Kaisa & Lindholm, Camilla (2021). Discussing mental health difficulties in a “diagnosis free zone”. *Social Science & Medicine*, 289, 114364.

Wiggins, Sally (2017) *Discursive psychology: theory, method and applications*. Lontoo: Sage Publications Ltd.

Wilkinson, Richard & Pickett, Kate (2011) *Tasa-arvo ja hyvinvointi*. Suomentanut Markus Myllyoja. Juva: Bookwell oy. Englanninkielinen alkuteos *The Spirit Level. Why equality is better for everyone*. 2009.

Verkkolähteet:

Aku Ankka (2022) Aku Ankka. <https://www.akuankka.fi/hahmo/1/aku-ankka>. Viitattu 18.2.2022.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (2008a) Iso suomen kielioppi: § 830 Partikkelin tuomia implikaatioita. <https://kaino.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=1034>. Viitattu 18.2.2022.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (2008b) Iso suomen kielioppi: § 1034 Mutta-alkuiset vuorot: kontrasti ja siirtymä. <https://kaino.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=1034>. Viitattu 18.2.2022.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (2008c) Iso suomen kielioppi: § 1635 Polaarisia pareja: lapsikin vs. lapsikaan. <https://kaino.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=1635>. Viitattu 18.2.2022.

Tampereen yliopisto (2022) Työmarkkinoiden marginaaleista kohti voimaantumista? <https://projects.tuni.fi/marte/>. Viitattu 21.2.2022

Tehyn eettinen toimikunta: Blubaum, Anna; Coco, Kirsi; Hakala, Taisto; Kangasniemi, Mari; Kela, Tarja; Kuosmanen, Lauri; Leppänen, Laura; Nyman, Jaana; Ruokolainen, Susanna; Ruuskanen, Susanna; Siipi, Helena; Sillanpää, Kirsi (2017) Miten etiikka ja talous liittyvät toisiinsa hoitotyössä?

Tehy-blogi 15.9.2017. <https://www.tehy.fi/fi/blogi/miten-etiikka-ja-talous-liittyvat-toisiinsa-hoitotyossa>. Viitattu 18.2.2022.

TE-palvelut (2021) Ammatinvalinta ja uraohjaus. Saantitapa: <https://toimistot.te-palvelut.fi/pirkanmaa/ammatinvalinta-ja-uraohjaus>. Viitattu 12.12.2021.

Tietoarkisto (2021) Tunnisteellisuus ja anonymisointi. Saantitapa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/aineistonhallinta/tunnisteellisuus-ja-anonymisointi/>. Viitattu 9.6.2021.

Tilastokeskus (2019) Työvoimatutkimus. Työllisyys Ja Työttömyys 2019. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/tyti/2019/13/tyti_2019_13_2020-05-07_kat_002_fi.html. Viitattu 11.11.2021.

Tilastokeskus (2021a) Työtön. Saantitapa: <https://www.stat.fi/meta/kas/tyoton.html>. Viitattu 11.11.2021.

Tilastokeskus (2021b) Työvoima. Saantitapa: <https://www.stat.fi/meta/kas/tyovoima.html>. Viitattu 11.11.2021.

Tilastokeskus (2021c) Työvoiman ulkopuolella olevat. Saantitapa: https://www.stat.fi/meta/kas/tyovoiman_ulkop.html. Viitattu 11.11.2021.

Tilastokeskus (2022) Pitkäaikaistyötön. Saantitapa: <https://www.stat.fi/meta/kas/pitkaaikaistyot.html>. Viitattu 7.2.2022.